T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİMDALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İBN KESÎR'DE MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN YORUM SORUNSALI

Ömer Faruk CENGİZ

ŞANLIURFA – 2021

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİMDALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İBN KESîR'DE MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN YORUM SORUNSALI

Ömer Faruk CENGİZ

Danışman

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK danışmanlığında, Ömer Faruk CENGİZ'in hazırladığı **"İbn Kesîr'de Müteşâbih Âyetlerin Yorum Sorunsalı"** konulu bu çalışma 18 /06 /2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

☒ Oybirliğiyle / ☐ Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	
Üye	Prof. Dr. Atilla YARGICI	
Üye	Doç. Dr. Hacı ÖNEN	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: ……. Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No : ……

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	175230049
Adı / Soyadı	Ömer Faruk Cengiz
Anabilim Dalı/Programı	Temel İslam Bilimleri / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	İbn Kesîr'de Müteşâbih Âyetlerin Yorum Sorunsalı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 17/05/2021 tarihinde danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 24'tür. Ayrıca Yüksek Lisans çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

18/05/2021
Ömer Faruk CENGİZ

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 18/05/2021

Doç. Dr. Mahmut Öztürk
(Danışman)

ÖZET

İBN KESîR'DE MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN YORUM SORUNSALI

CENGİZ, Ömer Faruk

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

Haziran, 2021, 110 sayfa

İbn Kesîr'in *Tefsîriu'l-Kur'âni'l-ʿAzîm* adlı eserinde müteşâbih âyetleri nasıl yorumladığı araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmayla İbn Kesîr'in müteşâbih âyetlere bakışı ve bunları tefsir ederken kullandığı yöntemin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda müteşâbih lafızları tespit etmek ve konuyla ilgili ihtilafları ortaya çıkarmak için İbn Kesîr ile beraber bazı müfessirlerin görüşleri de incelenmiştir. Böylece İbn Kesîr'in İslâm düşünce geleneği içerisinde hangi ekollere yakın olduğunun belirlenmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışma; giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızda izlediğimiz yöntemden, yararlandığımız kaynaklardan, konu hakkında daha önce yapılan araştırmalardaki hatalardan ve bunların muhtemel nedenlerinden bahsedilmiştir. Birinci bölümde araştırma konumuzun esasını teşkil eden İbn Kesîr ve tefsiri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde tefsir literatüründe muhkem ve müteşâbih lafızların anlamları ve başta İbn Kesîr olmak üzere İslâm âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise araştırmada hedeflenen noktaya varmak amacıyla müteşâbih lafızlar üzerinden İbn Kesîr'in tefsir metodu tespit edilip tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Tefsir, Teʾvîl, İbn Kesîr, Müteşâbih.

ABSTRACT

THE PROBLEM OF INTERPRETATION OF MUTASHĀBIHĀT VERSES IN IBN KATHĪR

CENGİZ, Ömer Faruk

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Mahmut ÖZTÜRK

June, 2021, 110 pages

The subject of our research is how Ibn Kathīr interprets the Mutashābihāt in his work called Tafsīr al-Qurʿan al-ʿAzīm. This study, it is aimed to determine Ibn Kathīr's view of mutashābihāt and the method he used while interpreting them. In this direction, the views of some commentators were examined together with Ibn Kathīr in order to identify mutashābih words and to reveal the conflicts on the subject. Thus, it is aimed to determine which schools Ibn Kathīr is close to in the tradition of Islamic thought.

This thesis consists of an introduction, three main chapters and a conclusion. In the introduction, the method we followed in our research, the sources we used, the mistakes in the previous research on the subject and their possible reasons were mentioned. In the first chapter, information about Ibn Kathīr and his Tafsīr, which constitutes the basis of our research, is given. In the second chapter, the meanings of muḥkam and mutashābih words in the tafsīr literature and the views of Islamic scholars, especially Ibn Kathīr, on the subject were examined. In the third chapter, Ibn Kathīr's tafsīr method was determined and discussed over mutashābih words in order to reach the target point of the research.

Keywords: The Qurʿan, Tafsīr, Interpretation, Ibn Kathīr, Mutashābihāt.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI II

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ III

ÖZET IV

ABSTRACT V

İÇİNDEKİLER VI

KISALTMALAR IX

GİRİŞ 1

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ 1

B. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI 2

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 2

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KESÎR'İN HAYATI VE TEFSÎRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-ʿAZÎM'İ

1.1. İBN KESÎR'İN HAYATI 4

1.1.1. Ailesi 4

1.1.2. Tahsil Hayatı 6

1.1.3. Hocaları 7

1.1.4. İbn Teymiyye'nin İbn Kesîr Üzerindeki Etkisi 12

1.1.5. İbn Kesîr'in Eserleri 16

1.1.5.1. Kurân-ı Kerîm Alanında 16

1.1.5.2. Hadis Alanında 16

1.1.5.3. Fıkıh Alanında 17

1.1.5.4. Tarih ve Biyografi Alanında 17

1.2. TEFSÎRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-ʿAZÎM 18

1.2.1. İbn Kesîr'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsir Yöntemi 22

1.2.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri 22
1.2.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Sünnetle Tefsiri 23
1.2.1.3. Kur'ân-ı Kerîm'in Rivayetler ile Tefsiri 25
1.2.2. Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿAzîm'de İsrâiliyat 26
1.2.3. İbn Kesîr Tefsirinde Kur'ân-ı Kerîm İlimleri 30
1.2.3.1. Esbâb-ı Nüzûl 31
1.2.3.2. Nâsih-Mensûh 32
1.2.3.3. Müşkilü'l-Kur'ân 34
1.2.3.4. Garîbu'l-Kur'ân 35
1.2.3.5. Mecazü'l-Kur'ân 37

İKİNCİ BÖLÜM

MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH BAĞLAMINDA İBN KESÎR'İN TE'VÎL ANLAYIŞI

2.1. İBN KESÎR'E GÖRE MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH KAVRAMI 38
2.1.1. Muhkem 38
2.1.2. Müteşâbih 39
2.2. İBN KESÎR'E GÖRE TEFSİR-TEʾVÎL 41
2.2.1. Tefsir 42
2.2.2. Teʾvîl 42
2.2.3. Tefsir ve Teʾvîl Arasındaki Fark 47
2.3. MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN TEʾVÎLİ KONUSUNDA TEMEL YAKLAŞIMLAR 48
2.3.1. Müteşâbih Âyetleri Teʾvîl Etmekten Kaçınanlar 48
2.3.1.1. Selefiyye'nin Görüşü 49
2.3.1.2. Müşebbihe ve Mücessime Mezhebi'nin Görüşü 50
2.3.2. Müteşâbih Âyetleri Teʾvîl Edenler 51
2.3.3. İbn Kesîr'e Göre Müteşâbih Âyetlerin Tefsiri 52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN KESÎR'E GÖRE MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN YORUMLANMASI

3.1. MÜTEŞÂBİH ÂYETLER VE TAKSÎMİ 57

3.1.1. Hakikî Müteşâbihler 57

3.1.1.1. Hurûf-u Mukattaʿa 57

3.1.1.2. Gaybî Haberler 61

3.1.1.2.1. Mutlak Gayb 62

3.1.1.2.2. Nisbî Gayb 63

3.1.1.3. Mâhiyeti Bilinmeyen Kavramlar 64

3.2.2. İzâfî Müteşâbihler 71

3.2.2.1. Lafzî Müteşâbih 71

3.2.2.2. Mânevî Müteşâbihler 73

3.2.2.2.1. Haberî Sıfatlar 77

SONUÇ 103

KAYNAKÇA 106

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi's- Selâm
b.	bin, ibn (oğlu)
bk.	Bakınız.
b.y.	Basım Yeri Yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
h.	Hicrî.
Hz.	Hazreti.
r.anhâ	radıyallahu anhâ
r.a.	Radıyallahu anh
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve sellem.
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vb.	ve benzerleri
y.y.	Yayıncı yok
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Klasik ve modern dönem araştırmalarında tartışılan müteşâbih mefhumu, fıkıh ve tefsir gibi metin yorumuyla alakalı disiplinlerde nirengi noktası mesabesindedir.

Müteşâbih naslar çerçevesinde gerçekleşen teorik münazaraların ilmî düzeyde yapılması için müteşâbih kavramının tanımı ve çeşitlerini tespit etmek büyük önem taşır. Bu yüzden de hazırlanan bu çalışmayla müteşâbih lafızlar tanıtılmış, böylece hem İbn Kesîr'in tefsirindeki verilerin objektif yorumlanması hem de tefsir kitaplarındaki kavram kargaşasının önlenmesi amaçlanmıştır.

Müteşâbih naslar araştırılırken dikkat edilmesi gereken önemli bir husus rivayet ve dirâyet tefsir metotlarını tam anlamıyla kavramak ve önemli temsilcilerini belirlemektir. Bu kapsamda çalışmamızda rivayet müfessirlerinin tamamını incelemek yerine bu geleneğin öncü isimlerinden İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) müteşâbih anlayışının ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu sayede *Tefsîriu'l-Kur'âni'l-ʿAzîm* üzerinden rivayet tefsirlerinin müteşâbih konusuna bakışının ve bunun sonucunda rivayet ve dirâyet tefsirleri arasındaki farkın ortaya konması amaçlanmıştır. Ayrıca İbn Kesîr'in görüşlerinin ve yorum metodunun daha iyi anlaşılabilmesi için konuyla ilgili diğer müfessirlerin görüşleri de incelenmiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde İbn Kesîr'i merkeze alan güçlü bir teorik alt yapının oluşması için öncelikle İbn Kesîr'in hayatı araştırılıp İslâmî ilimlerdeki yetkinliği ve bu alanlardaki birikiminin onun tefsir anlayışına etkisi incelenmiştir. Nitekim tefsirini hadisler ışığında kaleme aldığını söyleyen ibn kesir müteşâbih âyetleri yorumlarken hadislere sıklıkla müracaat etmektedir. Bu bölümün ikinci kısmı olarak terkip ettiğimiz *Tefsîriu'l-Kur'âni'l-ʿAzîm* başlığında İbn Kesîr'in Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir yöntemi ve Kur'ân İlimlerine yaklaşımı araştırılmıştır. Böylelikle onun tefsir anlayışıyla ilgili bilgi sahibi olunarak müteşâbih âyetler hakkındaki görüşleri tespit edilmiştir.

İkinci bölümde tezde zikredilen müteşâbih ile ilgili tüm kavramları bir araya getirerek araştırmadaki bilgi aktarımı düzenli hale getirilmiştir. Ayrıca bu bölümde

başta İbn Kesîr olmak üzere İslâm alimlerinin konuyla ilgili görüşleri incelenerek müteşâbih âyetler hakkında bilgi sahibi olunması ve bunların te'vîli hususunda İslâm geleneğindeki temel yaklaşımların bilinmesi sağlanmıştır.

Üçüncü bölümde ise İbn Kesîr'in te'vîl metodu ve İslâm geleneğinde takip ettiği anlayışın belirlenebilmesi için müteşâbih âyetlerin çeşitleri ve ilgili örnekler ele alınıp hakikî ve izâfî olarak kısımlara ayrılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI

İbn Kesîr'in müteşâbih âyetleri nasıl yorumladığı sorusuna cevap aranan bu çalışmada öncelikle İbn Kesîr'in hayatı ve eserleri incelenip peşi sıra ders aldığı âlimlere yer verilecektir. Akabinde muhkem ve müteşâbih kavramları üzerinde durulacak ve son bölümde İbn Kesîr'in yorum metodu belirlenecektir.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızın ana kaynağı, İbn Kesîr'in *Tefsirü'l-Kur'âni'l-ʿAzîm* adlı eseri olmakla birlikte onun kaleme aldığı diğer eserler, bazı klasik tefsirler ve çeşitli akademik makaleler de çalışmanın kaynakları arasında yer alır. Ayrıca Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiü'l-Beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Teʾvîlâtü'l-Kur'ân,* Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf,* Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb*, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-Tenzîl ve hakâikü't-Teʾvîl* adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmamızın konusu olan muhkem ve müteşâbih kavramlarının anlaşılabilmesi için İslâmî ilimlerde kaynak teşkil eden önemli sözlüklerden de istifade edilmiştir.

Kavramların etimolojik anlamlarını ve Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarını tespit etmek amacıyla Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *es-Sıhâh,* İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arap* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Tefsir usulü ve çeşitli tefsir konuları çerçevesinde Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkan fi 'Ulumi'l-Kur'ân,* Halid Abdurrahman Ak'ın *Usulü't-tefsir ve kavâ'iduh,* İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Tarihi,* M.Akif Koç'un *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri* eserlerine müracaat edilmiştir. Müteşâbih kavramını

ele alan eserlerden İbn Teymiyye'nin *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-Teʾvîl,* Muhammed Aydın'ın *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzî müteş*âb*ihler,* Muhsin Demirci'nin *Kur'ân Müteş*âb*ihleri Üzerine* gibi eserlerden de yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KESÎR'İN HAYATI VE TEFSÎRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-ʿAZÎM'İ

1.1. İBN KESÎR'İN HAYATI

1.1.1. Ailesi

İbn Kesîr, Suriye'nin güneyinde, Yermük nehrinin kaynağına yakın bir bölgede yer alan Busra şehrinin Müceydilü'l-Karye adlı köyünde,[1] 701/1301 yılında[2] dünyaya gelmiştir. İbn Kesîr'in kendi doğum tarihini mezkûr yıl olarak belirtmesinden ve *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de babasının hayatını anlatırken babasının 703/1304 senesinde vefat ettiğini söyleyip bu sırada üç yaşlarında olduğunu zikretmesinden[3] hareketle, babası öldüğünde İbn Kesîr'in iki yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Fakat İbn Kesîr'in doğum yılının 700/1301 olduğunu söyleyenler de vardır.[4]

İbn Kesîr'in soy ağacı ise şöyledir: İsmâîl b. Şihâbi'd-Dîn Ömer b. Kesîr b. Davʾ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiʿî.[5] İbn Kesîr'in künyesi Ebu'l-Fidâ olup dedesi İbn Kesîr'in adıyla tanınır[6] ve İmâdu'd-Dîn, el-Hâfızü'l-Muhaddis ile el-Fakîhü'l-Müftî lakaplarıyla anılır.[7]

Kaynaklarda İbn Kesîr'in çok sayıda nisbesinden bahsedilir. Bunlardan birisi el-Kurâşî nisbesi olup bunun kullanılmasının iki sebebi vardır: Birincisi İbn Kesîr'in soy ağacının babası tarafından Kureyş kabilesine uzanması, ikincisi ise İbn Kesîr'in dedelerinin zamanında Kurâş adlı bir köye göç etmesidir.[8] İbn Kesîr'e el-Busravî nisbesinin verilmesi, doğduğu köyün (Müceydilü'l-Karye) Busra'ya bağlı olmasıyla ilişkilidir.[9] Nitekim İbn Kesîr'in anne ve babasının köyü Müceydilü'l-Karye, Busra

---

[1] Ebü'l-Mehâsin (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Hüseynî, *Zeylü Tezkireti'l-huffâz* (Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 57.
[2] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 14: 22.
[3] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 33-34.
[4] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askâlânî, *İnbâʾü'l-ğumr bi-ebnâʾi'l-ʿumr* (Kahire: el-Meclisu'l-Âlâ lişşuûni'l-İslâmiyye, 1969), 1: 39.
[5] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4: 1508.
[6] Hüseynî, *Zeylü Tezkireti'l-huffâz*, 57.
[7] Hüseynî, *Zeylü Tezkireti'l-huffâz*, 4: 1508.
[8] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 33.
[9] Hüseynî, *Zeylü Tezkireti'l-huffâz*, 57.

beldesine bağlıdır.[10] ed-Dımaşkî nisbesinin verilmesi ise babasının vefatından sonra Dımaşk'a göç edip hayatının geri kalanını orada geçirmesinden,[11] eş-Şâfiʿî nisbesi de İbn Kesîr'in amelde Şâfiʿî mezhebine bağlı olmasından kaynaklanır.[12]

İbn Kesîr'in; fakîh, hatip, edip, aynı zamanda şiirler okuyup medihler yapan ve çeşitli mersiyeler yazan babası Ebu'l-Hafs Şihâbü'd-Din Ömer b. Kesîr, 640/1242 yılında Busra ve Ezriat arasında bir köy olan Kurâş'ta doğar. Babasının kabilesi Benî Hasle'nin şerefli ve soylu olduğunu söyleyen İbn Kesîr,[13] hocası Mizzî'nin (ö. 742/1341) bu kabilenin mensuplarını araştırdığını ve onlara Kureyşî nisbesinin verildiğini nakleder. O, ilim tahsiline ilk olarak Busra'da dayıları Benî Akabe'nin yanında başlar. Başlangıçta nahiv ve lugat ilimleriyle iştigal ettikten sonra Hanefî fıkhı okuyup Busra'nın çeşitli medreselerinde ilim tahsil ederek bir köyün hatipliğini yapar. Sonrasında ise Şâfiʿî fıkhını öğrenip Şâfiʿî mezhebine tâbi olur. Burada on iki sene kadar görev yaptıktan sonra annesinin köyü olan Müceydilü'l-Karye'ye hatip olarak görevlendirilir. 703/1034 yılının Cemâziyelevvel ayında Müceydilü'l-Karye'de vefat eder.[14]

İbn Kesîr'in annesi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla beraber babasının, Müceydilü'l-Karye'ye geldikten oranın yerlisi olan İbn Kesîr'in annesiyle ikinci evliliğini yaptığı bilinmektedir.[15]

İbn Kesîr'in üvey annesinden doğan kardeşleri sırasıyla İsmail, Yunus ve İdris'tir. Öz annesinden doğan erkek kardeşleri ise Kemaleddin Abdulvehhap, Abdulaziz ve Muhammed olup İbn Kesîr bunların en küçüğüdür. En büyük üvey kardeşi İsmail, Dımaşk'a eğitim almaya gider ve orada nahiv ve fıkıh ilimlerine dair eserler okur. İbn Kesîr'in hocası İbnü'z-Zemlekânî'nin (ö. 727/1327) söylediğine göre İbn Kesîr'in abisi İsmail, Şâmiyetü'l-Berrâniye medresesinin damından düşerek vefat eder. Babası, oğlunun vefatına çok üzülür, ona mersiyeler yazar ve İbn Kesîr doğunca ona vefat eden oğlu İsmail'in adını verir. Babasının vefatından sonra 707/1307 yılında abisi Kemaleddin Abdulvehhap'la birlikte Dımaşk'a göç eder.

[10] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 14: 33.
[11] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 34.
[12] Hüseynî, *Zeylü Tezkireti'l-huffâz,* 57.
[13] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 14: 33.
[14] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 14: 33.
[15] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 14: 33.

Kemaleddin Abdulvehhap, İbn Kesîr'e hayatı boyunca destek olur ve ona ilim öğretir.[16] 750/1349 yılında ise vefat eder.[17]

İbn Kesîr, hocası Ebu'l-Haccâc el-Mizzî'nin hafız olan kızı Zeynep ile evlenir. Zeynep hafızlığını kayınvalidesi Ümmü'l-Fatıma Aişe bint İbrahim b. Siddîk'ın yanında yapmıştır.[18] İbn Kesîr kayınvalidesi Aişe bint Siddîka'nın Zeynep'e Kur'ân-ı Kerîm okuttuğunu söyler.[19]

1.1.2. Tahsil Hayatı

Daha küçük yaşlarında fıkıh ilmine duyduğu merakla fıkıh eğitimine başlayan İbn Kesîr, Burhâneddin İbrâhim b. Abdurrahman el-Fezârî (ö. 729/1329) ve Kemâleddin İbn Kâdî Şühbe'den (ö. 726/1326) ders alır.[20] Bu sırada kaleme aldığı *Ahkâmü't-Tenbîh* adlı eserini, hocası Burhâneddin el-Fezârî'ye sunarak fıkıh alanındaki yetkinliğini ispat eder.[21]

İbn Kesîr zamanının meşhur muhaddislerinden dersler alarak hadis alanında kendini geliştirir. Ders aldığı muhaddisler arasında İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Mizzî, Zehebî (ö. 748/1348) ve dönemin pek çok önemli muhaddisi bulunur. İbn Kesîr hadis disipliniyle ilgili birçok kitabı ezberler ve pek çok hocadan icazet alır. İbn Kesîr bu süreçte hadis alanında birçok eser telif eder. Bu alandaki birikimlerini diğer disiplinlere uygular. Nitekim İbn Kesîr araştırmamıza konu olan *Tefsirü'l-Kur'âni'l-ʿAzîm*'ini hadisler ışığında kaleme alarak hem tefsirini hadislerle daha kapsamlı ve anlaşılır hale getirir hem de sahip olduğu hadis bilgisi ışığında hadis rivayetlerini tetkik eder.

Hayatı boyunca birçok ilimle iştigal eden İbn Kesîr, dinî ilimlerin hemen hepsinde önemli eserler telif edip öğrenci yetiştirir. Hatta aldığı çeşitli görevlerle beraber öğrenci okutmaya da devam eder. Onun aldığı görevler şöyle sıralanabilir:

---

[16] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 33-34.
[17] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 34.
[18] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 75.
[19] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 75.
[20] Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 1: 112.
[21] Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8: 397.

1. İbn Kesîr 736/1335 tarihinde Necîbiye Medresesi'nde müderris olarak görev yapar.[22]

2. Ümmü's-Salih Medresesi'ne Zehebî'nin vefatının ardından müderris olarak vazifelendirilir.[23] Aynı zamanda Tenkiziye Dâru'l-Hadîs ve'l-Kur'ân Medresesi'nde başmüderrislik yapan Zehebî'nin görevini de üstlenir.[24]

3. Eşrefiye Dâru'l-Hadisi'ne Takıyyuddîn es-Sübkî'nin (ö. 748/1348) ardından başmüderris olarak görevlendirilir.[25]

4. İbn Kesîr 766/1365 yılında her gün yedi ayrı yerde *Sahihu'l-Buhârî* dersi verir.[26]

5. 767/1366 yılında Emevi Camiiʿnde kendi yazdığı *Tefsîru'l Kur'âni'l-ʿAzîm'den* ders verir. İbn Kesîr bazı idarecilerin de bu derse iştirak ettiği bilgisini verir.[27]

1.1.3. Hocaları

Yazdığı eserlerle yaşadığı yüzyılın önemli simaları arasında yer alan İbn Kesîr birçok hocadan istifade eder. Bunlardan bir kısmı aşağıda sıralanmıştır:

1- Necmuddîn Mûsâ b. Ali b. Muhammed el-Cîlî ed-Dımaşkî (ö. 716/1316). İbn Kesîr, hat sanatını Cîl köyünde dünyaya gelen ve 651-716/1251-1316 yılları arasında yaşayan bu ünlü hat sanatçısından alır.[28]

2- Ruknuddîn Zekeriya b. Yûsuf el-Becelî eş-Şâfiʿî. İbn Kesîr, 650-722/1252-1322 yılları arasında yaşayan Becelî'den fıkıh dersi alır.[29]

3- İbnu'ş-Şirâzî, Şemsuddîn Ebû Nasır Muhammed b. Muhammed Hibetillâh. İbn Kesîr 629-723/1231-1323 yıllarında yaşayan ünlü hadis âlimi İbnu'ş-Şirâzî'den hadis dersi alır.[30]

[22] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 183.
[23] Hüseynî, *Zeylü Tezkireti'l-huffâz*, 58.
[24] Hüseynî, *Zeylü Tezkireti'l-huffâz*, 58.
[25] Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1: 112.
[26] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 327.
[27] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1: 336.
[28] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 82.
[29] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 107.
[30] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 113.

4- Şihabuddîn İbnu's-Şahne el-Haccâr, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Niʿme b. Hasen el-Bikâʿî es-Salihî. 624-730/1227-1330 yıllarında yaşayan Bikâʿî, İbn Kesîr'e hadis alanında ders verir. Nitekim İbn Kesîr, *Sahîh-i Buhârî*'yi bu zâttan okuduğunu söyler.[31]

5- Hafız el-Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdirrahman el-Kudaî el-Kelbî eş-Şâfiʿî. 654-742/1256-1342 yılları arasında yaşayan Mizzî, İbn Kesîr'in kayınpederi olup aynı zamanda onun hadis hocaları arasında yer alır.[32]

6- Kâdî Muhyiddin Ebu Zekeriya Yahta b. İshak b. Halil es-Şeybani eş-Şâfiʿî. 648-724/1250-1324 yılları arasında yaşayan Kâdî Muhyiddin, İbn Kesîr'e hadis alanında ders verir. Nitekim İbn Kesîr, Dârekutnî'nin *Sünen*'ini ve diğer bazı hadis kitaplarını ondan dinler.[33]

7- Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselam el-Harrâni ed-Dımaşki (ö. 728/1328). Harran şehrinde dünyaya gelen İbn Teymiyye,[34] Hanbelî mezhebine mensup bir ulema ailesinde dünyaya gelir. Harran bölgesi ve çevresinde Hanbelî mezhebinin gelişmesinde dedesi Mecdüddin İbn Teymiyye (ö. 652/1254) ve amcası Fahreddin İbn Teymiyye (ö. 622/1225) etkili olmuştur.[35] Hanbelî bir âlim olan İbn Teymiyye'nin babası Abdulhalîm, ilim tahsilini uzun yıllar Harran'da sürdürüp, sonrasında Moğol istilâsı nedeniyle Hanbelî mezhebinin merkezi olarak görülen Dımaşk şehrine göç eder.[36] Dımaşk'ta Sükkeriyye Dârülhadis'inde müderrislik yapıp İbn Teymiyye'nin ilk eğitimini burada almasını sağlar. Bunun dışında İbn Teymiyye, döneminin muteber âlimlerinden de ders alır.[37] Nitekim bazı rivayetlere göre iki yüzden fazla âlimden ders aldığı söylenir.[38] İbn Teymiyye, babası Abdulhalîm'in vefatının ardından 683/1284 yılında Sukkeriye Dârulhadisi'nde müderrislik görevini üstlenir. Aynı zamanlarda Emeviyye

[31] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 157.
[32] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 203.
[33] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 119.
[34] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tercümetü Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, thk. Halid b. Süleyman Ali (Dımeşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2013), 116.
[35] Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *ez-Zeyl ʿalâ Tabakāti'l-hanâbile* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005), 4: 2-8.
[36] İbn Receb, *ez-Zeyl ʿalâ Tabakāti'l-hanâbile*, 4: 185-188.
[37] Zehebî, *Tercümetü Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, 116-117.
[38] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî İbn Abdülhâdî, *el-ʿUkūdü'd-dürriyye fî menâkıbı Şeyhi'l-İslâm Ahmed İbn Teymiyye* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, ts.), 19.

Camii'nde tefsir dersleri verir, 695/1296 yılında ise Hanbeliyye Medresesi'nde görev yapar.[39]

İbn Teymiyye İbn Kesîr'in düşünce hayatında oldukça etkili olduğundan onun sosyal ve bilimsel kimliği ileride ayrıntılı olarak incelenecektir. İlim hayatı boyunca birçok itikadî ve politik münakaşalara dâhil olan İbn Teymiyye, eserlerinde Allah'ın sıfatları ve müteşâbih konuları üzerinde daha fazla durur. Söz gelimi özellikle Hamalılar'ın itikadî görüşlerine cevap niteliğinde olan *el-ʿAkîdetü'l-Hameviyye* isimli eserinde, mezkûr konuları inceleyip klasik anlayışa sahip olan itikadî mezhepleri sert bir dille eleştirir. Onun, birçok konuda ortaya koyduğu aykırı görüşleri ve iğneleyici dili, halkın ve idarecilerinin tepkisine yol açar. Özellikle tevessül hakkındaki görüşleri üzerine birçok tasavvuf ehlinin ona karşı sert bir tavır takındığı ve bu görüşü sebebiyle 707/1307 de sorguya çekildiği ve ardından hapse mahkûm edildiği belirtilir. İbn Teymiyye'nin savunduğu görüşlerde ısrarcı olması çeşitli cezalara çarptırılmasına, hapsedilmesine hatta sürgün edilmesine neden olur.[40]

728/1327 yılının 9 Cemâziyelâhir'ine gelindiğinde eser telif etmesi yasaklanan İbn Teymiyye,[41] Zilkade ayının yirminci gününde vefat eder.[42]

8- Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Şerefiddîn el-Baʿlebekkî el-Hanbelî (ö. 730/1330). Kıraat alanında uzman olan Baʿlebekkî, İbn Kesîr'e bu alanda ders verir. 711/1311 yılında İbn Kesîr, Baʿlebekkî'nin yanında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmeder.[43]

9- Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer es-Sakalî ed-Dımaşkî el-Hanefî (ö. 725/1325). İbn Kesîr bu âlimden Beyhakî'nin sünenini ders alır.[44]

10- Muhammed b. Cafer b. Feruş el-Lebbâd (ö. 724/1324). Müelleh diye bilenen Lebbâd kıraat hocası olup İbn Kesîr'e bu alanda dersler verir. Camii'de kırk yıl kadar Kur'ân-ı Kerîm dersleri veren Muhammed b. Cafer, telaffuzu zor olan

[39] İbn Receb, *ez-Zeyl ʿalâ Tabakāti'l-hanâbile*, 4: 186-189.
[40] Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 391-405.
[41] Zehebî, *Tercümetü Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, 133.
[42] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 141.
[43] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 156.
[44] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 119.

harflerin mahrecini öğretir. Onun, Babu'l-Ferâdis Mezarlığı'na defnedildiği söylenir.[45]

11- Kasım b. Asâkir, Bahâuddîn Kâsım b. Muzaffer b. Mahmud b. Ahmed b. Hasen b. Hibetillah ed-Dımaşkî. İbn Kesîr, 629-723/1231-1323 yılları arasında yaşayan Kasım b. Asâkir'den hadis alanında ders alır. İbn Kesîr, onun çok hadis, hikâye ve şiir bildiğini, ömrünün son zamanlarında ise kendini hadis nakletmeye verdiğini ve evini Dâru'l-Hadîs olarak vakfettiğini söyler. İbn Kesîr, Kasım b. Asâkir'in hadis hocalarının biyografilerinin yedi cilt halinde Muhaddis Nasirüddin b. Tuğurbek tarafından yazıldığını ifade eder.[46]

12- Ziyâuddîn Abdullah ez-Zerbendî (ö. 723/1323). İbn Kesîr'e nahiv dersleri verir. İbn Kesîr, onun aklını yitirdiğini ve Şeyh el-Konevî'nin tavsiyesi üzerine akıl hastanesine sevk edildiğini fakat tedavi edilemediğini öne sürer. Bir gün kılıcını çekip kaleye saldırması üzerine dönemin sultanının onu casus zannederek idam ettirdiği de söylenir.[47]

13- Şerefüddîn Ebu Muhammed İsa b. Abdirrahman b. Meʿâli b. Ahmed el-Mutaʿim el-Makdisî el-Hanbelî. İbn Kesîr'în yazdığı bazı eserlerini kendisine sunduğu ve birtakım düzeltmelerde bulunduğu Makdisî, 626-171/1229-1317 yılları arasında yaşar.[48]

14- İbnu's-Süveydî, Bedruddin Muhammed b. İbrahim es-Saʿdî el-Ensarî. İbn Kesîr'e hadis alanında ders veren İbnu's-Süveydî, 635-711/1311-1238 yılları arasında yaşar. [49]

15- Ebu Zekeriya Yahya b. Fadıl Cemâlluddîn İshak b. Halil. b. Faris: İmam Nevevi'nin (ö. 676/1277) talebesi olan Ebu Zekeriyya, çeşitli bölgelerde hakimlik yapar. Çok hadis dinleyen Ebû Zekeriya, talebe yetiştirmeye önem verir. Zehebî, onun bazı hadislerini tahriç eder. Seksen yaşına yakın vefat eder ve Kasyun Mezarlığı'na defnedilir.[50]

[45] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 118.
[46] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 112.
[47] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 111.
[48] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 98.
[49] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 65.
[50] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 119.

16- Afifüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Abdülmuhsin b. Ebi'l-Hüseyin b. Abdülgaffar el-Bağdadî el-Ercî: İbn Devâlibî adıyla bilinen bu âlim h. 682/1283 yılının Rebîülevvel ayında doğar. Hanbelî mezhebine bağlı olup Müstansıriye Darü'l-Hadisi'nde hocalık yapar. Nahivde ve diğer ilimlerde oldukça bilgili olan bu zatın çok hadis dinlediği söylenir. Doksan yıldan fazla yaşayan Afüfiddin, 728/1327 yılının Cemâziyelevvel ayında vefat eder. İmam Ahmed mezarlığına defnedilir. İbn Kesîr hocası İbn Devâlibî'nin şeyh, sâlih, âlim ve şair olduğunu söyler. Aynı zamanda onun çok ibadet eden ve seyahat eden biri olduğunu da kaydeder.[51]

17- Necmeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ömer b. Abdurrahman b. Abdülvahid Ebu Muhammed b. Müslim: Soylu bir aileye mensup olan Necmüddin Ebü'l-Hasen, 649/1251 yılında doğar. Şam'ın meşhur kanaat önderleri arasında yer alan İbn Kesîr'in hocası Necmeddin Ebü'l-Hasan'ın çok hadis dinleyip rivayet ettiğini nakledilmektedir. İbn Kesîr, ondan Muvatta'yı dinlediğini söyler. Ayrıca İbn Kesîr hocasının cömert, faziletli ve servet sahibi biri olduğunu da ifade eder. 729/1328 yılının Rebîyülevvel ayında 5. Pazartesi günü vefat eder ve cenaze namazı Emevî Camii'nde kılınarak Kasyun Mezarlığı'na defnedilir.[52]

18- Burhaneddin Ebu İshak İbrahim b. Tacüddin Ebu Muhammed Abdurrahman b. Burhanüddin Ebu İshak İbrahim b. Sibâʿ b. Ziya el-Fezarî: Fezarî, h. 660. yılında Rebîyülevvel ayında doğar. Alanında yetkinleştikten sonra ilim tahsiline babasının yanında başlayıp ondan sonra da babasının Baderaiye Medresesi'nde müderrislik yapar. Amcası Şerefüddin'in vefatından sonra hatiplik yapar. İbn Kesîr hocası Burhanüddin el-Fezarî'ye kadılık gibi çeşitli makamlar teklif edildiğini ama onun bunları reddederek müderrislik görevine devam ettiğini söyler. İbn Kesîr, onun Şâfiʿî hocalarının içinde en âlim kişi olduğunu söyler. 729/1328 yılının Cemâziyelevvel ayının yedisinde Baderaiye Medresesi'nde vefat eder.[53]

19- Muhammed b. Sehl b. Muhammed b. Sehl el-Ezdî: Endülüs'ün Gırnata şehrinden olan Vezir Ebü'l-Kasım, 724/1323 yılının Cemâziyelevvel ayında Şam'a gelir. İbn Kesîr ondan *Sahîh-i Müslim*'i dokuz defa baştan sona dinlediğini söyler. İbn Kesîr ona vezir denmesinin sebebinin vezirlik görevi yapmasından değil,

[51] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 14: 147.
[52] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 14: 150.
[53] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 14: 151-152.

ülkesinde saygın ve sözü dinlenen bir şahsiyet olmasından kaynaklandığını söyler. 730/1329 yılında Safer ayının altısında cumartesi günü vefat eder.[54]

Kâtiplik, hatiplik, müderrislik, müftülük ve mahkeme heyeti üyeliği gibi çeşitli görevler yapan İbn Kesîr, yaşamının sonuna doğru görme yetisini kaybeder ve 774/1373 yılının Şaban ayında Dımaşk'ta vefat eder.[55] Vasiyeti üzerine hocalarından İbn Teymiyye ve Mizzî'nin de gömüldüğü Sûfiyye Mezarlığı'na defnedilir.[56]

1.1.4. İbn Teymiyye'nin İbn Kesîr Üzerindeki Etkisi

İbn Kesîr'in hocaları arasında ilk akla gelen isimlerden biri, uzun yıllar yanında ilim tahsil ettiği İbn Teymiyye'dir. Genellikle hoca-talebe ilişkisinden dolayı bazı araştırmacılar İbn Teymiyye'nin sahip olduğu tüm görüşleri İbn Kesîr'in de benimsediğini iddia eder.[57] Fakat İbn Teymiyye'nin İbn Kesîr üzerindeki etkisi incelendiği zaman söz konusu etkinin taklit olmadığı görülür. Nitekim bu yüzden İbn Kesîr, İbn Teymiyye'nin bütün görüşlerine katılmaz ve yer yer onu tenkit eder. Söz gelimi İbn Teymiyye, müteşâbih âyetlerin yorumlanmasına dair yazdığı *el-İklîl fi'l-Müteşâbih ve't-Teʾvîl* adlı eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının anlaşılabileceğini söylenir.[58] İbn Kesîr ise bu konuda şöyle der: "Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerin manasını sadece Allah bilir. O'nun dışında manası kapalı olan âyetlerin anlamını, âlimler ve kendi lugatları olduğu için Araplar da bilebilir. Bazılarını bilmekle herkes sorumlu tutulmuştur. "[59]

İbn Kesîr, Taberî'den (ö. 310/923) bize ulaşan nakle göre İbn Abbas'ın da bu konuda benzer açıklamalar yaptığını nakleder: "Tefsir dört çeşittir. Bunlar:

a) Kendi dilleri olduğu için Arapların bildikleri tefsir,
b) Bilmediği için kimsenin mazeretli sayılamayacağı tefsir,

---

[54] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 14: 156.
[55] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer el-Askâlânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-mieti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdulmuîd Dân (b.y.: Dâiratü'l-Maârifi'l-Osmaniye, 1972), 1: 374.
[56] İbn Hacer el-Askâlânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-mieti's-sâmine,* 1: 374.
[57] Detaylı bilgi için bk. Abdu'l-Âhir el-Ganîmî, *Akîdetu'l-hâfiz İbn Kesîr beyne't-tefvîd ve't-te'vîl* (Demmâm: Dâru'l-Ahlâk, 1994).
[58] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-teʾvîl* (İskenderiye: Dâru'l-îmân, 2009), 22.
[59] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm* (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1996), 1: 16.

c) Âlimler tarafından bilinen tefsir ve

d) Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği tefsirdir."[60]

İbn Kesîr, yukarıdaki açıklamaya benzeyen başka bir rivayetin daha nakledildiğini fakat isnadının tartışmalı olduğunu söyler. Yûnus İbn Abdilʿalâ es-Sadefî tarafından nakledilen söz konusu rivayet şöyledir:

> Kur'ân-ı Kerîm dört kısım olarak nazil olmuştur. Bunlardan bazıları helal ve haramlardır ki bunları bilmediğinden dolayı kimse mazeretli kabul edilmez. Bazıları Arapların açıklayabilecekleri tefsirdir, bazıları âlimlerin açıklayabilecekleri tefsirdir, bir kısmı da müteşâbihtir ki bunu Allah'tan başka kimse bilemez. Allah'tan başka bunları bildiğini iddia eden kişi ise yalancıdır.[61]

İbn Kesîr, bu hadisin isnadında Muhammed b. Saîd el-Kelbî'nin olduğuna dikkat çeker ve bu nedenle hadisin tazʿîf edildiğini zikreder. Ayrıca Kelbî'nin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet ettiği hadislerin metrûk olduğunu da ifade eder.[62]

Yukarıda zikredildiği üzere İbn Teymiyye, Kurân-ı Kerîm'in tamamının anlaşılabilir olduğunu iddia ettiğinden ona göre müteşâbih âyetlerin manaları da anlaşılabilmektedir. Fakat ona göre tam olarak anlaşılması mümkün olmayan bir şey vardır ki o da lafızların keyfiyetinin idrakidir. Âyette müteşâbihlerin tefsirinin değil, teʾvîlinin bilinemeyeceğinin ifade edildiğine dikkat çekerek müteşâbih lafızların tefsirinin anlaşılabilir olduğunu, teʾvîlinin ise ancak Allah tarafından bilinebilir olduğunu söylemektedir.[63] Onun bu sözünden Allah'ın haberî sıfatları başta olmak üzere müteşâbih âyetlerin bildirdiği mefhumların keyfiyetinin meçhul olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi biz her ne kadar "yed" lafzının ifade ettiği manayı sözlük anlamı olarak bilsek de bu lafzın Allah'a izâfe edildiğinde kazandığı yeni anlamı tam olarak anlamamız mümkün değildir. Nitekim o, "istivâ" kelimesinin manasının bilineceğini fakat bu lafız Allah hakkında kullanıldığında keyfiyetinin bilinemeyeceğini iddia eder. Diğer haberî sıfatları da böyle yorumlayan İbn Teymiyye bu duruma Allah'ın görme ve duyma sıfatını örnek verir.[64]

İbn Teymiyye *Mecmûʿul-Fetâvâ* adlı eserinde ise istivânın Allah'ın bir sıfatı olduğunu ve bu hususta sadece ona iman edilmesi ve manasının Allah'a havale

[60] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 16.
[61] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 16.
[62] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 16.
[63] İbn Teymiyye, *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-teʾvîl*, 4.
[64] İbn Teymiyye, *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-teʾvîl*, 49-51.

edilmesi gerektiğini ifade eder.[65] Fakat haberî sıfatlara olan bu yaklaşımını her zaman istikrarlı bir şekilde devam ettirmez ve bazı haberî sıfatların zâhiri manasını Allah'a nispet eder. Nitekim istivâ hakkında şöyle der: "İstiva etmek için istivâ edilen yerden yukarıda olmak yahut onunla aynı düzeyde olmak gerekir."[66] Bu açıklamalardan İbn Teymiyye'nin her ne kadar kabul etmese de Tanrı'nın fiilleri ile kulların fiillerini birbirine benzettiği anlaşılmaktadır.

İbn Teymiyye'nin Allah'ın sıfatları konusundaki açıklamalarında görünen bu çelişkiler sebebiyle sözleri tam olarak anlaşılmamakta, dolayısıyla da bazı İslâm âlimleri tarafından tenkit edilmektedir. Nitekim İbn Kesîr şöyle der: "İbn Teymiyye içtihatlarının bazılarında doğruya ulaşmış bazılarında ise hata etmiştir. Fakat onun yanlışları uçsuz bucaksız bir denizdeki noktaya benzer. O, doğru içtihatlarında sevap aldığı gibi yanıldığı hususlarda da sevap almıştır."[67]

Bu ifadeden anlaşıldığına göre, İbn Kesîr, hocası İbn Teymiyye'nin görüşlerini bütünüyle desteklememekte ve -bir müçtehidin hata da yapsa sevap alacağına dair rivayet edilen hadise istinaden- İbn Teymiyye'nin yanlış da olsa içtihatlarından dolayı sevaba mazhar olacağını söyler. Buna rağmen İbn Teymiyye'nin başka bir öğrencisi olan İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) İbn Kesîr'i, hocasının görüşlerine karşı çıktığı gerekçesiyle şiddetle tenkit eder.[68] Benzer şekilde konu hakkında araştırma yapan Sifil de, bu konuda İbn Teymiyye'nin çelişkili ifadeler kullandığını ve kitaplarında birbirine muhalif yorumlar yaptığını söyler.[69]

İbn Kesîr'în hocası İbn Teymiyye'nin görüşünü tercih ettiği yerlere ise Yusuf sûresinde zikredilen aşağıdaki âyetler örnek verilebilir.

"Kral (kadınlara), "Yûsuf'u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?" diye sordu. Kadınlar, "Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik" dediler. Aziz'in karısı da: "Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim.

[65] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûʿul-fetâvâ* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1991), 16: 400.
[66] İbn Teymiyye, *Mecmûʿul-fetâvâ*, 17: 375.
[67] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14: 145.
[68] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 94.
[69] Ebubekir Sifil, *İslâm Ve Modern Çağ* (İstanbul: Rıhle Kitap, 2020), 69-85.

Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir" dedi.[70] Yûsuf dedi ki: "Bu, Aziz'in, yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi.[71] Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir."[72]

Yukarıdaki âyetlerde yer alan "Bu, Aziz'in, yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi" ifadesinin Hz. Yusuf'a mı yoksa Aziz'in hanımına mı ait olduğu noktasında İbn Kesîr, Aziz'in karısının bu sözü, kendisinin kocasına ihanet edip zina ettiğini düşünmemesi için itiraf sadedinde söylediğini ifade eder.[73] İbn Kesîr tercih ettiği bu görüşün mana açısından kıssanın siyakıyla daha uyumlu olduğunu belirtip[74] hocası İbn Teymiyye'nin de bu görüşte olduğunu dile getirir.[75] Bu bağlamda İbn Kesîr'in kendisinden çokça rivayet naklettiği ve çoğunlukla görüşlerini benimsediği Taberî'nin değil de hocası İbn Teymiyye'nin düşüncesini benimsemesi kayda değerdir.

Yukarıdaki açıklamalarından İbn Kesîr'in, ne çoğunluğun ne Taberî'nin ne de İbn Teymiyye'nin görüşünü mutlak doğru kabul etmediği anlaşılmaktadır. Bilakis ilgili yorumlara bilimsel yaklaşıp bunlar arasında tercih yapmakta ve kendi görüşünü ifade etmektedir. Nitekim bahsi geçen örnekte cumhurun görüşüne rağmen onlara muhâlefet edip daha uygun gördüğü görüşü benimsemektedir. Yine hocası İbn Teymiyye'nin görüşlerini değerlendirirken de onun en bilinen ve şiddetle savunduğu görüşlerinin bazılarına muhalefet etmektedir. Bunun örneği haberî sıfatlar konusunda İbn Teymiyye'nin âyetlerin zahirî manasını esas almasına rağmen İbn Kesîr'in âyetleri te'vîl etmesidir ki bununla ilgili detaylı bilgi, üçüncü bölümde haberî sıfatların teʾvîli konusunda verilecektir.

[70] Yûsuf 12/51.
[71] Yûsuf 12/52.
[72] Yûsuf 12/53.
[73] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 528.
[74] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 528.
[75] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 528.

1.1.5. İbn Kesîr'in Eserleri

İbn Kesîr hayatı boyunca tefsir, hadis ve tarih gibi dinî disiplinlerle hemhal olmuş ve bu alanlarda birçok eser telif etmiştir. Kaleme aldığı eserlerden bir kısmı günümüze ulaşmayan İbn Kesîr'in tespit ettiğimiz eserleri aşağıda sıralanmıştır:

1.1.5.1. Kurân-ı Kerîm Alanında

a) ***Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿAzîm*:** İbn Kesîr'in tefsiri hakkında "İbn Kesîr Tefsiri ve Özellikleri" bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

b) ***Fezâilü'l-Kur'ân*:** İbn Kesîr bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in üstünlüğünü ortaya koyup bazı âyetlerinin şifalı olduğunu anlatır.[76]

1.1.5.2. Hadis Alanında

a) ***Câmiʿu'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li akvemi's-senen*:** Bir hadis kitabı olan bu eserde hadislerin yanı sıra çeşitli sahâbîlerle ilgili bilgilere de yer verilir. Çok sayıda hadis ihtiva etmesi, sistematik bir yapıya sahip olması ve daha birçok sebeple İbn Kesîr'in yazdığı meşhur hadis kitapları arasında yer alır. İbn Kesîr, sahâbîler hakkında bilgi verirken öncelikle adlarını ve künyelerini zikredip hayatlarını anlatır. Akabinde ise ilgili sahâbeden nakledilen hadisleri zikreder. [77]

b) ***İhtisâru ʿUlumi'l-hadîs*:** Hadis usulüyle alakalı olan bu eser, hadis ilmiyle ilgili kelimeleri ve usul kâidelerini içerir. İbn Kesîr bu eserini İbnu's-Salâh Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) *'Ulûmu'l-hadîs* isimli eserini esas alarak telif etmiştir.[78]

---

[76] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* (b.y.: Mektebetü İbn Teymiye, 1995).

[77] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Câmiʿu'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-akvâmi's-senen* (Beyrut: Dâru Hadr, 1998).

[78] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *İhtisâru ʿUlûmi'l-hadîs* (Dârü'l-Meyman: el-Memleketü'l- 'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye, 2013).

c) Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-Müʾminîn Ebî Hafs ʿÖmer b. Hattâb ve akvâlühû ʿalâ ebvâbi'l-ʿilm: *Bu eser* Hz. Ömer'in doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet ettiği hadisleri içerir.[79]

d) *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim:* Bu eserde kıyametin kopmasına yakın gerçekleşecek bazı olaylar anlatılmaktadır.[80]

1.1.5.3. Fıkıh Alanında

a) *İrşâdu'l-fakîh ilâ marifeti edilleti't-Tenbîh*: Şâfiʿî mezhebi fakîhi olan Ebu İshâk İbrahim b. Ali eş-Şirâzî'nin Şâfiʿî fıkhına dair yazdığı *et-Tenbîh* adlı eserin şerhidir.[81]

b) *Tuhfetu't-tâlib bi mâʿrifeti ehâdîsi Muhtasari İbni'l-Hâcib*: İbn Kesîr'in meşhur malikî fakîhi olan İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) fıkıh usulüne dair yazdığı *Muhtasaru'l-müntehâ* adlı eserine yazdığı şerhtir.[82]

1.1.5.4. Tarih ve Biyografi Alanında

a) *el-Bidâye ve'n-nihâye*: İslâm Tarihinin temel kaynaklarından olan bu eser; insan ve kâinatın yaratılışını, peygamberlerin kıssalarını, kürsü, gök, yer, deniz ve nehir gibi bazı Kur'ânî kavramların açıklamalarını ve tarihe mâl olan önemli şahsiyetlerin biyografilerini konu edinir.[83] Konuları ihtiva etmesi bakımından bu eser şöyle özetlenebilir: Birinci bölümde arş, kürsü, yer, gök gibi kavramların izah edilmesinin yanında melek, cin, şeytan gibi varlıkların niteliğine ve yaratılma amacına dair bilgiler verilir. İkinci bölümde önceki peygamberlerin ve ümmetlerin hakkında çeşitli malumatlar zikredilir. Üçüncü bölümde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı detaylı olarak anlatılıp onun yetiştiği ortam ve yaşadığı toplum hakkında

[79] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-Müʾminîn Ebî Hafs ʿÖmer b. Hattâb ve akvâlühû ʿalâ ebvâbi'l-ʿilm* (b.y.: Dârü'l-Felâh, 2009).
[80] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim* (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1988).
[81] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *İrşâdü'l-fakīh ilâ maʿrifeti edilleti't-Tenbîh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996).
[82] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tuhfetü't-tâlib bi-maʿrifeti ehâdîsi Muhtasarı İbni'l-Hâcib* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996).
[83] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1: 3-86.

bilgiler verilir. Dördüncü bölümde ise Hulefâ-yi Râşidîn, Emeviler, Abbasiler ve diğer İslâm devletlerinin tarihi anlatılır.[84]

b) *el-İctihâd fî talebi'l-cihâd*: İbn Kesîr bu eserinde daha çok yaşadığı dönemde meydana gelen tarihi olayları inceler. Özellikle Müslümanlarla Hristiyanlar arasında çıkan çatışmalar ve döneminde vukû bulan diğer mücadeleler anlatılır. Ayrıca eserde İstanbul'un kuşatılması ve Fatimîler'in yıkılışı konusuna da yer verilir.[85]

c) *Tabakatu'l-fukahâi'ş-Şâfiʿiyyîn*: Bu kitapta İbn Kesîr, Şâfiʿî âlimlerin hayatlarını anlatır. Eserde İmam Şâfiʿî döneminden itibaren 710/1310 yılına kadar gelen âlimlerin hayatı konu edilir.[86]

d) *Menâkıbu'l-İmâm eş-Şâfiʿî*: Bu eser İmam Şâfiʿî'nin hayatıyla ilgili olup onun şemâiline dair bilgiler içerir.[87]

1.2. TEFSÎRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-ʿAZÎM

İbn Kesîr, meʾsûr tefsir olarak hazırladığı bu eserde, tefsir yöntemi olarak Kur'ân-ı Kerîm ile sünneti esas alıp sahâbe, tâbiʿîn ve tebeʿi- tâbiʿînin görüş ve açıklamalarına geniş yer verir. Rivayet tefsirleri içerisinde önemli bir yere sahip olan bu tefsirde İbn Kesîr, rivayet tefsir geleneğindeki diğer eserlerden farklı olarak ilgili hadislerin senedlerini titizlikle inceler ve yer yer hadislerin sened kritiğini yaparak sahih hadisleri zayıflardan temyiz eder.

İbn Kesîr, âyetleri tefsir ederken önce kısa bir açıklama yaptıktan sonra âyet hakkında rivayet edilen görüşleri kaynakların önem sırasına göre düzenler. Zikrettiği hadislerin senedini ve kaynağını belirterek hadisler üzerinde detaylı tahliller yapar. Naklettiği görüşler üzerinde değerlendirme yapan İbn Kesîr, çoğunlukla kendi

[84] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*.
[85] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-İctihâd fî talebi'l-cihâd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981).
[86] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâʾi'ş-Şâfiʿiyyîn* (Dârü'l-Vefa, 2004).
[87] Kitabın içeriği ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfiî* (Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şafii, 1992).

görüşünü söylemek yerine, ilgili rivayetleri ya tenkit eder ya da bunlara katıldığını ifade eder.[88]

Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿAzîm'in özelliklerinin tespit edilebilmesi için bağlı olduğu rivayet tefsir geleneği[89] incelenmelidir. Bu yüzden öncelikle İbn Kesîr'in tercih ettiği rivayet metodu hakkında bilgi verilecektir. Böylelikle İbn Kesîr'in önceki dönem müelliflerinden ne kadar etkilendiği ve kendisinden sonraki müfessirleri ne kadar etkilediği de ortaya konulabilecektir.

Rivayet tefsirleri, başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere sahâbe ve tabiʿînden nakledilen açıklamalarla Kur'ân-ı Kerîm'i yorumlamayı amaçlar. Bu nedenle bu tür eserlerde müfessirlerin yorumu çok değildir. Ayrıca bu kitaplarda hadis rivayetleri genellikle senedsiz olarak zikredilir. Rivayet metodunu benimseyen müfessirlerin öncü isimlerinden birisi Mukâtil b. Süleyman'dır (ö. 150/767). O, ilk defa Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona kadar sistematik olarak yorumladığından sadece tefsir açısından değil, genel olarak İslâmî ilimler açısından önemli bir yere sahiptir.[90] Daha sonra Taberî ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ile birlikte rivayet geleneğinde nakil metodu değişmiş ve rivayetlerde isnad zincirine daha fazla önem verilmiştir. Ayrıca ilk dönem tefsirlerinde bir âyeti açıklayan en fazla bir iki tefsir rivayetine yer verilirken bu müfessirler tefsirlerinde aynı anlama gelen farklı rivayetleri zikretmişlerdir.[91] Rivayet tefsir geleneğinde önemli bir yere sahip olan Taberî, ilk üç asra ait rivayetleri toplayıp bu rivayetleri isnadlarıyla birlikte aktarmıştır. Tefsirinde zaman zaman kendi görüşlerine de yer verdiğinden bu tefsirin dirâyet tefsiri olduğu da söylenebilir. Nitekim Taberî, âyetlerin teʾvîl edilmesinin gerekliliği hakkında birçok âyet zikreder. Söz gelimi "Bu Kur'ân-ı Kerîm, âyetlerini tefekkür etsinler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır"[92] âyetinin tefsirinde tefekkür etmenin önemine vurgu yapıldığını söyleyerek ilgili âyetlerin

[88] Örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 29,36.
[89] Rivayet ve dirâyet kavramlarının ortaya çıkışı ve buna yönelik yapılan tahliller için bk. Saliha Türcan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü - İbn Kesîr Tefsiri Örneği Üzerinden* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2011), 37-49.
[90] Mukâtil b. Süleyman'ın Kur'ân-ı Kerîm'i sonuna kadar tefsir etmesi onun ilk müfessir olması anlamına gelmemektedir. Nitekim ondan önce Sa'id b. Cübeyr, Amr b.Ubeyd, Mücâhid b. Cedr ve İbn Cüreyc gibi müfessirler vardır fakat bunların eserleri günümüze ulaşmamıştır.
[91] Saliha Türcan, "Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr'İn Yeri", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2019): 348.
[92] Sâd, 38/29.

teʾvîl edilmesi gerektiğini öne sürer. Bu minvalde âyette geçen أُولُوا الْأَلْبَابِ lafzını أُولُوا العُقُول olarak teʾvîl eder ve teʾvîl ehlinin bu âyete benzer manalar verdiğini öne sürer. Buradan Taberî'nin teʾvîl ehliyle benzer düşüncelere sahip olduğu anlaşılmaktadır.[93]

Rivayet tefsir geleneğine bağlı diğer bir müfessir olan İbn Ebî Hâtim ise tefsirinde şahsî görüşlerinden bahsetmez.[94] Âyetlerde geçen lafızlar ile ilgili birçok rivayet nakleden İbn Ebî Hâtim'in bu tavrı, lafızların manasına önem verdiğini gösterir. Bu doğrultuda İbn Ebî Hâtim'in tefsirinin tamamının günümüze ulaşmadığı da zikredilmelidir.[95]

Rivayet tefsirlerinde âyetleri tefsir etmede kullanılan yöntem ve onları dirâyet tefsirlerinden ayıran en önemli özellik, âyetlerin yorumuyla ilgili rivayetlere daha fazla yer verilmesidir. Rivayet tefsir geleneğinin dikkat çeken bir diğer özelliği de Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesidir. Bu metod bütün rivayet tefsirlerinde kullanılmakla birlikte ilk yazılan rivayet tefsirlerinde daha az yer alır. Bu noktada İbn Kesîr, ilk dönem rivayet tefsir müfessirlerinin izlediği yoldan farklı olarak Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme metodunu daha yoğun kullanır.[96]

Yukarıda bahsedildiği üzere İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'i; Kur'ân-ı Kerîm, sünnet ve sahâbe sözleriyle tefsir eder. Ona göre Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde ana kaynak âyet, hadis ve sahâbe sözleridir. Bunun dışında bazı tâbiʿûn âlimlerini de tefsir alanında otorite kabul etmektedir. Tâbiʿûn içerisinden özellikle Mesrûk b. Ecdâ (ö. 63/683), Said b. Müseyyeb (ö. 94/713), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735),'yi zikreder.[97] O, tâbiʿûnun sözünün Kurân-ı Kerîm tefsirinde delil olmasıyla ilgili şöyle der:

> Tabiʿûn döneminde bir âyetin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürüldüğü zaman bunlardan biri diğerlerine karşı delil niteliği taşımaz. Lakin ilgili âyetin yorumu hususunda meydana gelen genel kanı/kolektif şuur (icmâʿ) delil sayılmaktadır. Bu

[93] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 10: 576.
[94] Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebî Hâtim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003), 87-90.
[95] İsmail Cerrahoğlu, "İbn Ebî hâtim ve tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 18/14 (1970): 38.
[96] Örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 55,58.
[97] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 14.

> yüzden tabiʿûn arasında fikrî farklılıklar oluştuğunda Kur'ân-ı Kerîm, sünnet ve Arap dili kurallarına başvurulur.[98]

İbn Kesîr kitabında izlediği genel prensibi doğrultusunda ilk dönem İslâm âlimlerinden nakledilen bilgilerle Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir eder. Hadisleri ise isnadlarıyla beraber zikredip râvilerle ilgili tahliller yapar.[99] Hadisleri nakletme hususunda oldukça titiz davranan İbn Kesîr, kitabında merfû hadisleri[100] esas alıp bunları delil olarak kullanır.[101]

İbn Kesîr, hem müfessir hem muhaddis olduğundan tefsirinde hadislere geniş ölçüde yer verir ve bu hadisler üzerinde detaylı tetkikler yapar. Kendisinden önce kaleme alınan tefsir kitaplarının nakillerine de eserinde yer vererek bu rivayetler hakkında değerlendirme yapar.[102] Bu bağlamda isnad zincirindeki çeşitli sorunları halletme yoluna giderek hadisin sıhhati konusunda problem teşkil eden bazı hususları inceleyip ilgili hadislerin zayıf olduğunu söyler. Ayrıca zayıf olarak bilinen bazı hadisleri de başka rivayetlerle güçlendirir.[103] Bu konuda çoğu müfessirin hadis alanında yetersiz olması nedeniyle hataya düştüğüne dikkat çekerek şöyle der:

> Birçok âlim, hadisi rivayet eden kişiler hakkında değerlendirme yaptığında onların hadis literatüründeki durumunu bilmemesi nedeniyle rivayet zincirine bakmaksızın hadisin metni üzerine yoğunlaşır ve okudukları bu hadisleri genellikle doğru kabul eder. Çünkü söz konusu rivayet zincirinde râvinin eksiltilmesi ya da sahâbenin atlatılmış olması gibi durumları göremezler.[104]

İbn Kesîr âyette geçen bazı kelimeleri tek tek açıklamak yerine âyetin toplu manasını değerlendirmeyi tercih eder. Bir başka ifadeyle o, âyetin genel manası üzerinde durmayıp konuyla ilgili rivayetleri zikreder.[105]

---

[98] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 14.
[99] Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 20., 1: 72., 1: 79., 1: 103.
[100] Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izafe edilen söz, fiil ve davranışlar için kullanılan hadis terimi.
[101] Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 316.
[102] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1. 52., 3: 113
[103] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 182.
[104] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bâʿisü'l-Hasîs şerhu İhtisâri ʿulûmi'l-hadîs* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 172.
[105] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 628.

1.2.1. İbn Kesîr'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsir Yöntemi

1.2.1.1. Kur'ân-ın Kur'ân ile Tefsiri

İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etme yöntemi olarak Kur'ân'ı, Kur'ân ile tefsir etme yöntemini kullandığını tefsirinde beyan eder.[106] Bu yüzden de birçok âyetin tefsirinde anlamca yakın gördüğü benzer âyetleri beraber zikredip manası kapalı olan ifadeleri başka âyetlerle izah eder.[107] Bu bağlamda İbn Kesîr, Zümer sûresinde yer alan aşağıdaki âyeti tefsir ederken Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ifadelerin mü'min-kâfir, cennet-cehennem gibi zıt ifadeler ile birlikte zikredildiğini, bunlara ikişerli (مثاني) denildiğini; bazı ifadelerin de zıddı ile birlikte zikredilmediğini, bunlara da müteşâbih denildiğini söyler.

﴿اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَاباً مُتَشَابِهاً مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ﴾

"Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur."[108]

İbn Kesîr yukarıda zikredilen müteşâbihin, Âl-i İmrân sûresinin 7. Âyetindeki gibi muhkemin karşıtı olmadığını; tekrarlanan ikili anlamına gelen mesânî lafzının mukâbili olduğunu belirtir.[109]

Bakara sûresinde geçen aşağıdaki âyet Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirini gösteren temsil gücü yüksek bir örnektir.

﴿ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ﴾

"İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir."[110]

---

[106] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 12.
[107] Örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 55.
[108] Zümer 39/23.
[109] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 55.
[110] Bakara 2/2.

İbn Kesîr âyette zikredilen hidayet kelimesinin Müslümanlara ait bir kavram olup, rahmet ve şifa anlamına geldiğini ve aynı anlamın Fussilet sûresinin 44. âyeti ve İsrâ sûresinin 82. âyetinde de ifade edildiğini söyler.[111]

Benzer şekilde aşağıdaki âyette zikredilen "Sabredenleri müjdele" ifadesindeki kapalılığı açıklarken de Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir eder.

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[112]

İbn Kesîr yukarıda zikredilen âyette geçen "Sabredenleri müjdele" ifadesini, Muhammed sûresinin aşağıdaki âyeti ile ilişkilendirerek ilgili kapalılığı kaldırmaya çalışır.[113]

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ٱلْمُجَٰهِدِينَ مِنكُمْ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَنَبْلُوَاْ أَخْبَارَكُمْ﴾

"*Ve andolsun ki sizden savaşanları ve sabredenleri bildirmek ve gizlediklerinizi haber vermek için sizi sınamaktadır."*[114]

1.2.1.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Sünnetle Tefsiri

İbn Kesîr'in Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmede kullandığı diğer bir yöntem de Kur'ân-ı Kerîm'i sünnetle tefsir etme metodudur. İbn Kesîr bu hususta oldukça dikkatli olup âyetleri tefsir ederken konu hakkındaki hadisleri zikretmeye özen gösterir. Zira onun hayatı bölümünde geçtiği üzere İbn Kesîr'in hadis alanındaki otoritesi kendisini bu hususta daha dikkatli davranmaya sevk etmiştir. Öyle ki İbn Kesîr hadislerin isnadını eksiksiz olarak zikretmemeye gayret edip, hadislerin senedlerini ve metinlerini anlam, rivayet ve diğer naslarla ilişkisi yönünden inceler.[115] İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'i sünnetle tefsir etme yöntemini kullanan diğer rivayet müfessirlerinden farklı olarak hadisleri sadece nakletmekle yetinmez. Zikrettiği hadisleri seçerek nakleder dolayısıyla da daha az rivayete yer verir.[116]

---

[111] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 54.
[112] Bakara 2/155.
[113] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 223.
[114] Muhammed 47/31.
[115] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 21., 1: 46, 1: 110, 1: 127, 1: 184, 3: 81.
[116] Taberî vb. rivayet tefsirlerinde Selef'in muhkem ve müteşâbihle ilgili görüşlerine daha fazla yer vermesine rağmen İbn Kesîr on kadar rivayetle yetinir ve bu konuda söylenenlerin en güzeli bizim

Ayrıca naklettiği rivayetlerin cerh ve taʿdîl değerlendirmelerini de yaparak hadislerin sıhhati noktasında hüküm verir.[117] İbn Kesîr'in kullandığı bu metoda aşağıdaki âyet örnek verilebilir.

﴿اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَٰهًا وَاحِدًا ۖ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾

"Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka Tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır."[118]

İbn Kesîr'e göre Tevbe sûresinde zikredilen yukarıdaki âyette geçen "Bazı kimselerin Allah'ın dışında bilginleri, rahipleri ve Hz. İsa'yı Tanrı edinmeleri" ifadesiyle kastedilen, mezkûr kişilerin emir verme ve yasak koyma konusunda hak sahibi olduklarına inanmalarıdır. İbn Kesîr, bu görüşü tercih etmesinin sebebini, konuyla ilgili Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen sahih hadislerle ilişkilendirir ve şu hadisi zikreder: Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "Onlar bilginlerine ve büyüklerine ibadet etmediler." denilmesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) cevap olarak "Hayır, onlar, din adamlarınız helal kıldıklarını helal, haram kıldıklarını haram kabul ediyorlardı. İşte onların ibadeti budur." demiştir.[119]

İbn Kesîr'in, Bakara sûresinde yer alan aşağıdaki âyeti tefsir ederken söyledikleri onun hadisler arasında nasıl tercih yaptığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَٰوةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾

"Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun."[120]

Bu âyette zikredilen "Orta namaz" ifadesiyle hangi namazın kastedildiği hususunda birçok farklı rivayeti zikreden İbn Kesîr, bu namazın öğle ya da akşam

takdim ettiklerimizdir demek suretiyle Selef'ten gelen her rivayeti almadığını ve bu konuda seçici olduğunu ifade eder.

[117] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 146., 4: 68.

[118] Tevbe 9/ 31.

[119] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 385.

[120] Bakara 2/238.

olduğunu bildiren rivayetlerin zayıf, sabah ya da akşam olduğunu ifade eden rivayetlerin ise sahih olduğunu belirtir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hendek savaşında bu namazı ikindi namazı olarak açıklamasını delil göstererek kendi görüşünün ikindi namazı olduğu yönündeki kanaatini kesin bir dille ifade eder.[121]

1.2.1.3. Kur'ân-ı Kerîm'in Rivayetler ile Tefsiri

İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederken yukarıda zikredilen iki ana kaynaktan sonra sahâbe, tabiʿîn ve sonraki dönem müfessirlerin görüşlerini esas alır. İbn Kesîr'in bunların görüşlerine yer vermesi, onları dinî meselelerde kaynak kabul ettiğini gösterir. İbn Kesîr'in âyetleri tefsir ederken sahâbe ve tâbiʿûn'un görüşlerini zikredip bunu desteklediği meselelere şu olay örnek verilebilir: İbn Kesîr, Fâtiha sûresinde zikredilen "Kendilerine nimet verilenler"[122] ifadesi hakkında Dahhâk'ın (ö. 105/723) İbn Abbas'tan naklettiği görüşü zikredip kendisinin de bu görüşe katıldığını söyler. O, Nisâ sûresinin 69. ve 70. âyetlerinde de bu anlamın ifade edildiğini ve İbn Abbas'ın görüşünün nakledilen diğer görüşler arasında en kapsamlısı olduğunu bildirir. İbn Abbas, kendilerine nimet verilenlerin; ibadet ve itaatla nimetlendirilenler, peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihler olduğunu zikreder. İbn Kesîr bu rivayetin dışında nakledilen diğer bazı görüşleri de dikkate alır. Ebu Cafer er-Râzî'nin, Rebîʿ İbn Enes'den naklettiğine göre "Kendilerine nimet verilenler" ifadesiyle kastedilen peygamberlerdir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'e göre ise burada kastedilen Hz. Peygamber (s.a.v.) ve beraberindekilerdir. İbn Cüreyc (ö. 150/767), Mücâhid ve Vekîʿ (ö. 197/812) de bu kimselerin Müslümanlar olduğu konusunda hem fikirdir.[123]

İbn Kesîr'in zikrettiği rivayetlerin bir kısmı İsrâiliyatla alakalı olduğundan onun tefsir metodunu anlamak için İbn Kesîr'in İsrâiliyâta yaklaşımının tespit edilmesi gerekir. Bu bağlamda İbn Kesîr'in, İsrâilî bilgilerden uzak durmak istese de âyetleri yorumlarken bunlardan yararlandığı zikredilmelidir. Nitekim kitabının mukaddimesinde İsrâiliyatı kategorilere ayıran[124] İbn Kesîr, bu tür haberleri zikrettiğinde bunları ilgili kısımlardan birine dâhil eder.

---

[121] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 324-328.
[122] Fâtiha 1/ 7.
[123] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 41.
[124] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 13.

1.2.2. Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿAzîm'de İsrâiliyat

İbn Kesîr tefsiri rivayet ağırlıklı olduğundan İsrâiliyat konusu tefsirinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.[125] Tefsirinin mukaddimesinde bu konuyu inceleyen İbn Kesîr, özellikle müteşâbih âyetleri tefsir ederken bu haberlere yer verir. İbn Kesîr'in İsrâiliyat hakkındaki değerlendirmeleri bu tür haberleri neden tefsirinde zikrettiği sorusuna cevap bulmamıza yardımcı olacaktır. İbn Kesîr İsrâiliyatı bölümlere ayırır ve bunlar hakkında detaylı açıklamalar yapar. Bu kısımlar zikredilmeden önce konunun anlaşılması için öncelikle İsrâiliyat kelimesi hakkında kısaca bilgi verilecektir.

İsrâiliyat kelimesi, Hz. Yakup'un diğer adı ya da lakabı olarak bilinen İsrâil kelimesinden türetilmiştir. Çoğu zaman İsrâiliyat, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından İslâm dünyasına giren bilgiler olarak tanımlanır.[126] İbn Kesîr'in tefsiri incelendiğinde *Nasrâniyyât* (Hristiyan kaynaklarından nakledilen haberler) ve *İsrâiliyat* şeklinde bir ayrıma gidilmeyip bunların hepsine İsrâiliyat denildiği görülmektedir. Fakat bu yaygın tanım herkes tarafından kabul görmez. Mesela çağdaş dönemde bu kavramın anlamı daraltılarak sadece Yahudi kaynaklı olan haberlere *İsrâiliyat* denilirken Hristiyan kaynaklı olanlara ise *Mesîhiyyât* ya da *Nasrâniyyât* adı verilmiştir.[127] Cerrahoğlu ise daha geniş bir anlam yükleyerek bu kavramı İslâm düşmanı olanların İslâm kaynaklarına ekleme yaptıkları asılsız haberler olarak tarif eder.[128]

İsrâiliyat Kur'ân-ı Kerîm kıssalarının yorumlanmasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu kıssalar ile amaç tarih anlatısı değil, ibret vermek olduğundan genellikle Kur'ân-ı Kerîm'de, anlatılan olaylarla doğrudan ilintili olmayan şahıslar, mekânlar ya da diğer ayrıntılar üzerinde durulmaz. Bu detayların birçoğu ise Kitâb-ı Mukaddes'te yer aldığından bazı müfessirler bu kitabı inceleyip oradan nakiller yapmıştır.

---

[125] Klasik tefsir geleneğinde İsrâiliyat hakkında detaylı bilgi için bk. Hikmet Akdemir, "Klasik Tefsirlerde Yer Alan Bir İsrâiliyat Örneği", *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2003): 70-85.

[126] Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *ʿİlmü't-tefsîr* (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 24.

[127] Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı* (Doktora tezi, 2013), 66.

[128] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971), 240.

İbn Kesîr, âyetleri yorumlarken İsrâiliyatı kaynak olarak kullanma konusunda oldukça hassas davranan müfessirlerdendir. Tefsirinin bir rivayet tefsiri olması nedeniyle İbn Kesîr, bu konuya detaylı yer verir ve bu tür nakilleri zikrederken oldukça titiz davranır. Çünkü bilindiği üzere bu tür rivayetlerin tehlike arz eden yönü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleriyle karıştırılabilme ihtimalidir.

İbn Kesîr'in İsrâilî rivayetleri zikrederken hassas davrandığını gösteren önemli hususlardan biri zikrettiği İsrâilî haberlerin yaptığı bölümlemede hangi kısma dâhil olduğunu belirtmesidir. Tefsirinde zikredilen İsrâilî rivayetler incelendiğinde bunların çoğunun uydurma olduğu görülmektedir. Zaten ona göre İsrâiliyatın çoğunluğu yalan rivayetlerden oluşur.[129] Nitekim konu hakkında şöyle der: "İsrâiliyat, İsrâiloğullarından bazılarının dini tahrif etmek için uydurdukları haberlerdir."[130] Fakat İslâm dinine aykırı olmayan İsrâilî rivayetlerin varlığını kabul eden İbn Kesîr konuyla ilgili şöyle der: "İsrâiliyattan bazıları vardır ki onların doğru olup olmadığı hususunda sükût edilmiştir. Biz onlara ne inanırız ne de onları yalanlarız. Bu tür haberlerin aktarılmasına müsaade edilmiştir."[131]

İsrâlî haberleri naklederken titiz davranan İbn Kesîr bu tür bilgileri üç kısma ayırır:

a. Doğru Kabul Edilen Haberler

Ehl-i kitaptan nakledilen bu tür İsrâilî haberler, konu ya da lafız itibariyle İslâmî kaynaklarda da yer alır. Bu nedenle bazı müfessirler bu kısma dâhil olan haberleri rahatlıkla zikreder. Mesela Allah'ın gözle görülemeyeceği meselesi hakkında Enʿâm sûresinde geçen "*Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O, gözleri idrak eder*."[132] ifadesi, Allah'ı hiçbir şekilde görmenin mümkün olmayacağına delâlet eder. Benzer şekilde Aʿrâf sûresinde yer alan aşağıdaki âyette de aynı anlam ifade edilmiş ve Allah'ın dağa tecelli etmesiyle bayılan Hz. Musa'nın onu göremediği bildirilmiştir. "*Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin"*

[129] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 101.
[130] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 32.
[131] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 13. Diğer örnekler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿazîm*, 3: 500.
[132] En'âm 6/103.

buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü." [133]

İbn Kesîr Enʿâm sûresinde zikredilen yukarıdaki âyeti tefsir ederken önceki kutsal kitaplardan nakiller yapıp Hz. Musa'ya rabbinin şöyle dediğini söyler: "Ey Musa! Beni gören her canlı ölür. Ve her yaş olan kuruyup gider."[134] Tıpkı biraz önce Aʿrâf sûresinde zikrettiğimiz âyette olduğu gibi nakledilen bu rivayette de Hz. Musa rabbiyle konuşmayı talep etmekte ve her iki rivayette de Allah kendisinin hiçbir şekilde görülemeyeceğini bildirmektedir. Bu iki rivayet hem konu hem de lafız açısından birbirine benzemektedir.

b. Uydurma Kabul Edilen Haberler

Bu tür rivayetler İslâm dininin kaynaklarına aykırı olan asılsız haberlerdir. Bu rivayetlerin uydurma olduğu, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette yer alan ifadelerin bunlarla çakışması durumunda anlaşılmaktadır. İbn Kesîr bu tür haberleri zikrettikten sonra naslarda bunlara aykırı olan ifadeyi zikredip söz konusu rivayetin uydurma olduğunu söyler. İbn Kesîr'in bu tür rivayetleri zikretmesinin sebebi, ilgili rivayetin kaynak olmasıyla değil, mezkûr rivayetin uydurma olduğunun gösterilmesi ile alakalıdır. Mesela Tâhâ sûresinin 18. âyetinin mealinde Hz. Mûsâ, asasıyla ne yapabileceğini anlatırken şunları söyler: *"Dedi ki: O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla davarıma yaprak silkerim ve başka amaçlar için de (ondan faydalanırım.)"*[135] Hz. Musa, Allah'ın kendisine "*Ey Musa o sağ elindeki nedir?*"[136] sorusuna cevaben bunları söylemiştir. Hz. Musa'nın ifadesinde geçen "*Ve başka amaçlar için de (ondan faydalanırım)*" sözünde kapalı olan manayı ortaya çıkarmak maksadıyla birçok rivayet zikredilmektedir. Söz konusu bu rivayetlerden bazıları şöyledir: Değnek, geceleyin ona aydınlık sağlardı; uyuduğu zaman koyunlarına bekçilik yapardı; onu dikerdi ve kendisine gölgelik yapan bir ağaca dönüşürdü. İbn Kesîr bu rivayetleri kabul etmeyip delil olarak ilgili âyette geçen asasının yılana dönüşmesini ve Hz. Musa'nın bundan korkmasını zikreder.[137]

---

[133] A'râf 7/143.
[134] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 181.
[135] Tâhâ 20 /18.
[136] Tâhâ 20/17.
[137] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 164.

Yine İbn Kesîr, Bakara sûresinin 30. âyetinde geçen meleklerin *"Yeryüzünde fesâd çıkarıp kan dökecek kimse mi yaratacaksın."*[138] sözü hakkında İbn Ebî Hâtim'in naklettiği rivayeti zikreder ve bu rivayeti uydurma olan İsrâilî haberler arasında sayar. Mezkûr rivayet şöyledir: "Yeryüzünde fesâd çıkarıp kan dökecek kimse mi yaratacaksın?" diyen meleklerin sayısı on bindir. Bu söz üzerine Allah, katından bir ateş gönderip bu melekleri yakmıştır."[139] Bu rivayetin uydurma olan İsrâiliyattan olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de melekler hakkında verilen birçok bilgiye aykırı olmasından anlaşılmaktadır. Mesela Enbiyâ sûresinde melekler hakkında şöyle denilmiştir:

"*Onlar, Allah'ın şerefli kullarıdır. Onların sözü Allah'ın sözünün önüne geçemez ve onlar O'nun emrine amade kılınmışlardır.*"[140]

Yukarıdaki âyetten açıkça anlaşılmaktadır ki melekler Allah'ın emirlerine mutlak olarak tabi olurlar. Dolayısıyla herhangi bir konuda isyan edip cezaya çarptırılmaları mümkün değildir.

c. Doğru ya da Uydurma Olduğu Tespit Edilemeyen Haberler

Bu haberler hakkında İslâmî kaynaklarda herhangi bir malumat bulunmadığından bunların sıhhati konusunda herhangi bir delil yoktur. Bu haberleri uydurma olan İsrâiliyattan ayıran nokta bütün haberlerin İslâmî kaynaklar tarafından tasdik edilememesinin yanında aleyhine delil olabilecek bir delilin de bulunmamasıdır. Aynı zamanda bu haberlerin nassa aykırı olmaması gerektiği gibi akla da aykırı olmaması gerekir. İbn Kesîr'in bu kısma dâhil ettiği İsrâiliyata, İbn İshak'ın Tevrat'tan naklettiği şu rivayet örnek verilebilir: "Allah, Nuh'a gemisini sac odunundan yapmasını, uzunluğunu seksen, genişliğini de elli zîraʿ yapmasını, içini ve dışını katranlamasını, bir de suyu yarması için eğimli bir göğüs yapmasını emretmiştir."[141]

İbn Kesîr Hûd sûresinin 7. âyetini tefsir ederken bu ve buna benzer birçok rivayete geniş yer verir. Muhtemelen İbn Kesîr bu rivayetlerin zikredilmesinde bir sakınca görmeyerek Hz. Nuh'un gemisi hakkında detaylı bilgiler paylaşmak

[138] Bakara 1/30.
[139] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 88.
[140] Enbiyâ 21/26-27.
[141] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 488.

istemiştir. Çünkü peş peşe zikrettiği bu rivayetlerden herhangi birini yalanlamamakta ve bunlar hakkında olumsuz bir yorum yapmamaktadır. Genel hatlarıyla bakıldığında burada verilen bilgilerin itikadî ya da amelî konularla ilgili olmaması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

İsrâiliyat konusunu sistematik olarak inceleyen İbn Kesîr, İsrâiliyatı tasnif eder ve ilgili âyetleri buna göre yorumlar. Böylece İsrâiliyatın faydalı gördüklerini ilgili yerlerde zikreder, uydurma olarak nitelediklerini ise reddeder. Onun ifratla tefrit arasındaki bu itidalli tavrı, sahâbe ve tabiʿînden nakledilen İsrâilî rivayetlere tarihi bir değer verdiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Mesela Sâd sûresinin 34. âyetini tefsir ederken isnadı İbn Abbas'a dayanan İsrâilî bir haberi zikreder ve bu rivayetin İbn Abbas'a ait olma ihtimalini kuvvetli görerek, onun bu rivayeti Ehl-i kitaptan aldığını öne sürer.[142]

İbn Kesîr'in tefsirinin mukaddimesinde, İsrâiliyat konusuna geniş yer vermesinin önemli sebeplerinden birisi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen şu hadistir: "Bir âyet dahi olsa benden duyduğunuzu tebliğ edin. İsrâiloğullarından rivayet etmenizde de bir beis yoktur. Kim bana bir yalan isnat ederse cehennemdeki yerini hazırlasın."[143]

1.2.3. İbn Kesîr Tefsirinde Kur'ân-ı Kerîm İlimleri

Kur'ân-ı Kerîm ilimleri Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamak ve yorumlamak için kullanılan metotlardan olup öğrenilmesi zorunlu kabul edilmiştir. Bu cihetle İbn Kesîr'in, Kur'ân-ı Kerîm'i nasıl yorumladığını tespit etmek için Kur'ân-ı Kerîm ilimlerinden tefsir-te'vîl, esbâb-ı nüzul, nâsih-mensûh, müşkilü'l-Kur'ân, garîbü'l-Kur'ân ve mecâzü'l-Kur'ân kavramları incelenmelidir. İbn Kesîr'in tefsir ve teʾvîl anlayışı ikinci bölümde inceleneceği için burada öncelikle esbâb-ı nüzul konusu tetkik edilecektir.

---

[142] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 40.

[143] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 13. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiʿu'sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Ehâdîsü'l-enbiyâ", 60 (No.3461).

1.2.3.1. Esbâb-ı Nüzûl

İbn Kesîr'in tefsiri, rivayet merkezli olduğundan tefsirinde âyetlerin sebeb-i nüzûlü hakkındaki nakillere geniş yer verilip ilgili rivayetler arasında tercih yapılır. Söz gelimi aşağıdaki âyetin iniş sebebi hakkındaki rivayetleri zikreden İbn Kesîr âyetin anlamını dikkate alarak bunlar arasında tercih yapar.

﴿إِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْـيِۦٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَاۜ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۚ وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَآ اَرَادَ اللهُ بِهٰذَا مَثَلاًۘ يُضِلُّ بِهِۦ كَثِيراًۙ وَيَهْدِي بِهِۦ كَثِيراًۜ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ اِلَّا الْفَاسِقِينَۙ﴾

"Şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez. Bunun karşısında iman edenler onun, Allah'tan gelen gerçek olduğunu bilirler, inkâr edenler ise "Allah misal olarak bununla neyi kastediyor?" derler. Allah birçok kimseyi onunla saptırır, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır."[144]

İbn Kesîr bu âyetin iniş sebebi hakkındaki görüşleri şöyle sıralar:

- Allah, münafıkları şiddetli yağan yağmurda ateş yakan kişiye benzettikten sonra, münafıklar, "Allah bu gibi örnekler vermekten yüce ve münezzehtir" dediler. Bunun üzerine bu iki âyeti inzal etti.
- Abdürrezzâk'ın Ma'mer yoluyla Katâde'den naklettiğine göre Allah, sinek ve örümceği zikredince müşrikler "Neden bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'de zikrediliyor?" dediler. Bunun üzerine Allah "*Şüphe yok ki Allah, bir sivrisineği ve ondan daha küçük bir şeyi misâl getirmekten çekinmez…*" âyetini indirdi.
- Saîd'in Katâde'den naklettiğine göre Allah sivrisinek ve örümceği zikredince dalâlet ehli, "Allah bunları zikretmekle ne kastetti?" dediler. Bunun üzerine Allah bu âyeti inzal etti.

İbn Kesîr yukarıda Katâde'den nakledilen ikinci ve üçüncü görüş arasında kıyaslama yaparak şöyle der: "Katâde'den nakledilen birinci rivayet [yani Abdürrezzâk'ın nakli] bu âyetin Mekkî olduğuna işaret eder. Hâlbuki durum böyle değildir. [Bu yüzden] Said'in rivayeti [doğruya] daha yakındır."[145]

---

[144] Bakara 2/26.
[145] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 80.

İbn Kesîr, âyetlerin esbâb-ı nüzûlünü naklederken rivayetlerin sıhhati konusuna oldukça önem verir ve bu doğrultuda bazı rivayetleri kabul edip bazılarını da reddeder. Mesela Bakara sûresinde yer alan aşağıdaki âyetin nüzûl sebebi hakkında zikredilen rivayeti tenkit eder.

﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾

"Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır."[146]

İbn Kesîr yukarıdaki âyetin nüzûl sebebi olarak İkrime'den şunları nakleder: Bu âyet Abdullah İbn Selâm, Saʿlebe, Esed İbn ʿUbeyd gibi Yahûdîlerden ve diğer dinlerden İslâm dinine giren bir grup hakkında inmiştir. Bunun yanında bir topluluk, Hz. Muhammed'den cumartesi gününe riâyet edip gece Tevrat okumak için izin istemişti. Allah yukarıdaki âyette bu grubun İslâm'ın emirlerini yerine getirmelerini ve bunun dışındaki işlerle meşgul olmamalarını emretmiştir. İbn Kesîr, bu rivayete temkinli yaklaşarak şöyle der:

> Abdullah İbn Selâm'ın bu grubun içinde yar alması üzerinde durmak gerekir. Zira Abdullah'ın [Yahudilikteki şekliyle] cumartesi gününe riâyet etmek istemesi uzak bir ihtimâldir. İman tam olunca diğer günlerin anlamsızlığı kesinleşir ve bu günün yerine İslâm'ın bayram olarak gördüğü günler geçer.[147]

1.2.3.2. Nâsih-Mensûh

İbn Kesîr "Daha sonra gelen nassa bağlı olarak önceki hükmün kalkması" anlamına gelen neshin,[148] Kur'ân-ı Kerîm'de var olduğunu kabul eder. O, Allah'ın irade sıfatının sınırlandırılamayacağını yani O'nun dilediğini dilediği şekilde yapıp istediği şeyle hükmedebileceğini söyler. Ayrıca ona göre aklen neshi inkâr etmeyi gerektirecek herhangi bir delil de yoktur. Benzer şekilde İbn Kesîr, neshin İslâm'dan önceki dinlerde de olduğunu söyler. Mesela ilk insan olan Hz. Âdem'in çocuklarının kendi aralarında evlenmeleri helal iken sonrasında bunun haram kılındığını, benzer

[146] Bakara 2/208.
[147] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 278-279.
[148] Abdurrahman Çetin, "Nesh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 586.

şekilde Hz. Yakup ve oğullarının iki kız kardeşle evlenmeleri helal iken Tevrat'ta yasaklandığını zikreder.[149]

Nesh konusuna sistematik bir şekilde yaklaşan İbn Kesîr, âyetlerin muhtemel anlamlarına göre neshin olup olmadığını tetkik eder. Bu bağlamda aşağıda zikredilen âyet kayda değerdir.

﴿قُلْ لَّا اَجِدُ فِي مَا اُوحِيَ اِلَيَّ مُحَرَّماً عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ اِلَّا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ دَماً مَسْفُوحاً اَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ اللهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

"De ki: "Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum. Ama biri zanda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça (yiyebilir). Çünkü rabbin bağışlayan ve esirgeyendir."[150]

İbn Kesîr, yukarıdaki âyeti yorumlarken "Yasaklanmış bir şey bulamıyorum" ifadesinin şu manalara gelebileceğini söyler:

- Sayılan şeyler hariç sizin haram kıldıklarınızdan hiçbir şeyin haram olduğunu görmüyorum.
- Sayılan şeyler hariç hayvanlardan haram olan hiçbir şey görmüyorum.

Yukarıdaki âyetin anlamının ikinci şekilde olması durumunda Mâide sûresinde yer alan âyetler ve sayılan şeyler dışındaki hayvanların yenmesini yasaklayan hadisler yukarıdaki âyeti neshetmiş olur. Bazıları bunu, nesh olarak isimlendirirken müteahhirîn'den birçoğu, buna nesh ismini vermez. [151]

İbn Kesîr iki âyet arasında nesh olduğunu söylemek yerine bunları uzlaştırmayı daha doğru görür. Mesela Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798), Bakara sûresinde yer alan "*Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.*"[152] âyetini, Tevbe sûresinde geçen aşağıdaki âyetin nesh ettiğini iddia ederken İbn Kesîr bunu kabul etmez.

[149] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 174-175.
[150] En'âm 6/ 145.
[151] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 2: 204-205.
[152] Bakara 2/ 190.

﴿فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍۚ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْۚ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

"Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır."[153]

İbn Kesîr, bu iki âyet arasında nesh ilişkisinin olmadığını ve âyetlerin te'vîl ile anlaşılabileceğini ifade eder. Çünkü Allah Teâlâ'nın "Size karşı savaşanlarla" sözü, kendileriyle savaşıp düşmanlık edenlere karşı Müslümanları teşvik etmek için söylenmiştir. Yani "Nasıl ki onlar sizinle savaşıyorlarsa, siz de onlarla savaşın" denilmiştir. Tıpkı "Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın." kavli gibi. Bundan dolayı âyette "*Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın*" buyrulmuştur. Yani, mezkûr ifade ile "Onlar sizinle savaşmayı istiyorlarsa siz de onlarla savaşın." anlamı kastedilmiştir.[154]

1.2.3.3. Müşkilü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm'in çelişkili zannedilen âyetlerini inceleyen ilim dalına müşkilü'l Kur'ân adı verilir.[155] Söz gelimi Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerin imanının geçerli olup olmadığı konusunda zikredilen aşağıdaki âyetler birbiriyle çelişkili görünmektedir.

﴿اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْۖ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

"İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır ve onlar için büyük bir azap vardır."[156]

---

[153] Tevbe 9/5.
[154] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 255.
[155] Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 220.
[156] Bakara 2/6-7.

﴿يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَاٰمِنُوا خَيْراً لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيماً حَكِيماً﴾

"Ey insanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi. Şu halde kendi iyiliğinize olarak iman edin. Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah sınırsız ilim ve hikmet sahibidir."[157]

Kalplerinin mühürlendiği zikredilen ilk âyette kâfirlerin iman edemeyecekleri, iman etmeleri istenilen ikinci âyette ise onların iman edebilecekleri anlaşılmaktadır. İbn Kesîr, âyette zikredilen kalbi mühürlenen kimselerin hidayeti görmediklerini, duymadıklarını, anlamadıklarını ifade eder ve doğruyu bulmak istemediklerinden dolayı iman etmeyeceklerini öne sürer.[158] Diğer âyetin tefsirinde ise Allah'ın hidayet isteyeni bilip hidayet verdiğini, sapkınlık isteyeni de bilip sapkınlığına müsaade ettiğini ifade ederek zâhiren çelişkili görünen yukarıdaki iki âyeti uzlaştırır.[159]

1.2.3.4. Garîbu'l-Kur'ân

Yaygın olarak kullanılmayıp sadece sözlük yardımıyla bilinebilen ya da yüksek bilgi ve kültür seviyesine sahip kişiler tarafından anlaşılabilen kelime ya da terimleri ifade eden ilim dalına garîbu'l- Kur'ân denir.[160] Aslı Suryânîce olup aşağıdaki âyette zikredilen Tûr (طُورٌ) kelimesi bu bağlamda örnek olarak zikredilebilir.

﴿ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

"Hatırlayın ki, sizden sağlam bir söz almış, üzerinize de dağı kaldırmıştık. "Size verdiğimizi sıkı tutun, onda bulunanları daima hatırlayın; umulur ki korunursunuz" (demiştik)"[161]

İbn Kesîr yukarıdaki âyette zikredilen Tûr (طُورٌ) kelimesinin dağ anlamına geldiğini, nitekim Selef'ten İbn Abbâs, Mücâhid, Atâ, İkrime, Hasan, Dahhâk, Rebîʿ

[157] Nisâ 4/170.
[158] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 60.
[159] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 647.
[160] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 75.
[161] Bakara 2/63.

İbn Enes ve daha birçok kişinin de bu anlamı tercih ettiğini söyler.[162] Ayrıca İbn Abbas'tan nakledildiğine göre ot biten dağa Tûr (طُورٌ) denilmektedir. İbn Kesîr'in garip lafızların anlamı hususunda Selef'in görüşleri çerçevesinde açıklama yaptığı dikkat çekmektedir. Nitekim Tûr (طُورٌ) kelimesine dağ anlamı verip ardından Selef'in görüşlerini zikreder. Selef'in anlamında ittifak etmediği bir kelime söz konusu olursa İbn Kesîr, sadece ilgili rivayetleri nakledip bunlar arasında tercih yapmaktan kaçınır. Mesela aşağıdaki âyette zikredilen Gıslîn (غِسْلِين) kelimesi buna örnek verilebilir.

﴿ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ﴾

"Gıslîn den başka yiyecek de yoktur."[163]

İbn Kesîr, Katâde'ye göre Gıslîn'in (غِسْلِين) cehennemliklerin en kötü yiyeceği, Rebîʿ ve Dahhâk'a göre ise bunun cehennemde bir ağaç olduğunu söyler. İbn Ebu Hâtim'den naklen İbn Abbas'ın bu kelimenin anlamını bilmediğini, Ali İbn Ebî Talha'dan naklen ise (ö. 143/760) İbn Abbas'ın bu kelimeyi cehennemliklerin irini olarak açıkladığını belirtir.[164]

İbn Kesîr bir kelime hakkında Selef'in ittifak ettiği bir anlam yoksa zaman zaman kendi görüşünü ifade eder. Mesela aşağıdaki âyette zikredilen Hanân (حَنَان) kelimesi bu duruma örnek verilebilir.

﴿وَحَنَاناً مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً وَكَانَ تَقِياً﴾

"Ayrıca katımızdan ona şefkat ve ruh temizliği de (verdik). O, kötülükten çok sakınan biriydi."[165]

İbn Kesîr, Hanân (حَنَان) kelimesine İbn Zeyd'in sevgi, Atâ İbn Ebu Rebâh'ın ise yücelik anlamını verdiğini rivayet eder. Ayrıca İbn Abbas'tan naklen "İbn Cüreyc'in Hanân (حَنَان) kelimesinin ne olduğunu bilmiyorum" dediğini nakledip akabinde bu kelimeyi şefkat ve temayülle birlikte olan sevgi olarak açıklar.[166] İbn

[162] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 124.
[163] Hakka 69/36.
[164] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 447.
[165] Meryem 19/13.
[166] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 128.

Kesîr bu anlamın Arap dilindeki kullanımına dikkat çekerek zikrettiği anlamın doğru olduğunu ispatlamaya çalışır. Bu çerçevede İbn Kesîr kadının kocasına sevgisinden ve devenin yavrusuna şefkatinden bahsedilirken de bu kelimenin kullanıldığını söyler.[167] Ayrıca bu kelimeden türetilmiş olan Hanne (حَنَّ) kelimesinin kadınlara isim olduğunu ve vatan hasretinin de bu kelimeyle ifade edildiğini belirtir.[168]

1.2.3.5. Mecazü'l-Kur'ân

Mecâzu'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerîm'deki mecazî ifadelerin tefsirini konu edinir.[169] İbn Kesîr -ileride haberî sıfatlar konusunda zikredileceği üzere- bazı âyetleri mecazî anlama gelecek şekilde te'vîl eder fakat ilgili yorumları uzun uzadıya anlatmaz. Mesela aşağıdaki âyette zikredilen "Beyaz ve siyah iplik" ifadesi bu duruma örnek olarak zikredilebilir.

﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۖ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ ۚ﴾

"Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın."[170]

İbn Kesîr âyette zikredilen siyah ve beyaz iplik ifadelerindeki kapalılığı Fecr (فَجْر) kelimesinin kaldırdığını, buna göre beyaz iplikle sabahın beyazlığının, siyah iplikle ise gecenin karanlığının kastedildiğini söyler.[171]

---

[167] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 128.
[168] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 128.
[169] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 182.
[170] Bakara 2/187.
[171] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 249.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH BAĞLAMINDA İBN KESÎR'İN TE'VÎL ANLAYIŞI

2.1. İBN KESÎR'E GÖRE MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH KAVRAMI

İbn Kesîr'e göre muhkem ve müteşâbihin ne olduğunun anlaşılabilmesi için öncelikle bu kavramların tefsir geleneğinde ne anlama geldiği tespit edilmelidir. Bu yüzden aşağıdaki bölümlerde ilk olarak muhkem ve müteşâbih kavramları açıklanacak akabinde ise İbn Kesîr'in bunlar hakkında ne söylediği değerlendirilecektir.

2.1.1. Muhkem

Muhkem kelimesi حَكَمَ kökünden türemiştir. Bu kelime sözlükte engellemek, uzaklaştırmak anlamındadır. Nitekim insanlar arasında hüküm veren kişiye hâkim (حَاكِم) denilmiştir. Çünkü hâkim zalimin zulmetmesini engeller. Muhkem ise fesattan men edilmiş, güçlü ve sağlam anlamındadır.[172]

Terim anlamı ile muhkem, anlam itibariyle hiçbir şüpheye muhtemel olmayan ve manası sarih olan nasları ifade eder.[173] Dolayısıyla ilgili naslarda geçen bir kelime ya da kelime grubunun anlaşılması için başka bir delile ihtiyaç duyulmaz. Nitekim Kurtubî (ö. 671/1273) muhkem kelimesi hakkında Cabir b. Abdullah'ın şöyle dediğini nakleder: "Muhkemler teʾvîli bilinen, tefsir ve anlamı idrak edilen âyetlerdir."[174] Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'deki muhkem âyetler hakkında kitabın anası/temel denilmiştir. Bu adın verilmesi muhkem âyetlerin tevhid, ahkâm ve muâmelâtla ilişkili olmasındandır.[175] Bu bakımdan muhkem âyetler sayı itibariyle Kur'ân-ı Kerîm'in büyük çoğunluğunu oluşturur.

Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının muhkem olduğunu bildiren ﴿تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيْمِ﴾ *"Bunlar hikmetli kitabın âyetleridir."*[176] ve ﴿الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهٗ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَّدُنْ حَكِيْمٍ خَبِيْرٍ﴾ *"Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından*

[172] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008), 5: 99.
[173] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 381.
[174] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmiʿ li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü's-Safâ, 2005), 4: 9.
[175] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 381.
[176] Lokmân 31/2.

âyetleri sağlam kılınmış, sonra da şu şekilde açıklanmış bir kitaptır."[177] âyeti ile ilgili Râzî'nin (ö. 606/1210) tespiti bu bağlamda dikkat çekicidir. Ona göre bu âyetlerde muhkem kelimesiyle Kur'ân-ı Kerîm'in hak, kelimelerinin açık ve manalarının sahih olduğu ifade edilmektedir.[178]

İbn Kesîr ise muhkem âyetlerin herkes tarafından anlaşılabilir olduğunu ve şüphe halinde müracaat edilecek âyetler olduğunu, ayrıca bu âyetlerin tahrife karşı delil niteliğinde olduğunu söyler.[179] Akabinde ise İbn Abbas'ın muhkem kabul ettiği bazı âyetleri zikreder.[180] Bunlardan birisi anne ve babaya iyi davranmayı emreden aşağıdaki âyettir:

﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۚ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾

"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle."[181]

İbn Kesîr'e göre yukarıdaki âyet anne-babaya iyi davranıp eziyet etmeme hususunda muhkem olup bu mananın anlaşılması için başka bir delile de ihtiyaç duyulmamakta ve bu mana herkes tarafından anlaşılabilmektedir.

2.1.2. Müteşâbih

Müteşâbih kelimesi شَبَهَ kökünden türemiştir. Bu kelimenin sözlükte renk, tat, adalet ve zülüm gibi keyfiyetler yönünden benzerlikleri ifade etmek için kullanıldığı ifade edilmiştir.[182] Yani somut olarak aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilememesidir. Mesela ﴿وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا﴾ "*Benzeri getirilmiştir."*[183] âyetini açıklarken İsfahânî, söz konusu benzerliğin tat ya da

[177] Hûd 11/1.
[178] Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990), 7: 180.
[179] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 381.
[180] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 381. Bahsi geçen âyetler için bk. İsrâ 17/24 İsrâ 17/25, İsrâ 17/26, En'âm 6/151, En'âm 6/152, En'âm 6/153.
[181] İsrâ 17/23.
[182] Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân* (Beyrut: Dâru'ş-Şâmiye, 2011), 443.
[183] Bakara 2/25.

getirilen şeyin hakikati ile değil, rengi ile ilgili olduğunu öne sürer.[184] Bu çerçevede Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetini zikrettikten sonra müteşâbih kelimesini "Lafız veya mana yönünden başkasına benzediği için tefsiri müşkil olan âyetler" şeklinde tarif eder.[185]

Kelâm konularıyla doğrudan ilişkili olan müteşâbih kavramının tanımı konusunda ortak bir kanaat yoktur. Söz gelimi Mu'tezile kelamcılarından Vasıl b. Atâ'ya (ö. 131/748) göre muhkem âyetler, fasıkları cehennemle korkutma anlamını içerirken müteşâbih âyetler küçük günahlardan söz eder. Ayrıca bu günahların cezası kullar tarafından bilinmemektedir.[186] Ehl-i sünnet kelamcılarından İmam Mâturidi'ye (ö. 333/944) göre ise müteşâbih âyetler, anlamı bilenen ve bilinmeyen şeklinde ikiye ayrılır. Anlamı bilinmeyen müteşâbih âyetler, imtihan için nâzil olmuştur. Bu tür âyetlerde Allah, kullarını teʾvîl ile imtihan etmektedir. Anlamı bilinen müteşâbih âyetlerde ise aşağıdaki iki durum söz konusudur:

a. Müteşâbih âyetleri bilenlerin bilmeyenlerden faziletli olması,

b. Müteşâbih âyetleri bilenlerin bu âyetler üzerinde çalışma ve araştırma yaparak manasını tespit etme mesuliyetinin olması.[187]

Müteşâbih âyetlerin bilinip bilinmeme yönüne dikkat çeken müteahhir dönem âlimlerinden Kurtubî'ye göre ise müteşâbih nasların bilgisini Allah'tan başka kimse bilemez. Onun ilmi yalnızca Allah katındadır.[188] Benzer şekilde Süyûtî de (ö. 911/1505) müteşâbih lafızlar hakkında şöyle der: "Allah'ın dışında kimse tarafından idrak edilemeyecek olan naslardır. Söz gelimi mukattaʿa harfleri ve kıyametin kopma vakti böyledir."[189]

Yukarıda görüldüğü üzere müteşâbih kavramının tanımında ittifak olmamakla beraber mezkûr tanımlar, anlamın kapalı olması etrafında şekillenmiştir. İbn Kesîr de

[184] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 443.
[185] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 443. Benzer tanımlar için bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 124.
[186] Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *Makālâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfi'l-musallîn* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 177.
[187] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 2: 247.
[188] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4: 9.
[189] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2006), 1: 640.

buradan hareketle müteşâbihi, manasını herkesin anlamadığı âyetler şeklinde tanımlar.[190]

İbn Kesîr muhkem ve müteşâbih ayrımını yaparken bu kavramların ne manaya geldiğini ve neleri içerdiğini belirtip hükümlerinin ne olduğunu nakleder. Onun, muhkem ve müteşâbih kavramlarının ayrımı noktasında naklettiği görüşler özet olarak şöyledir:

a. Nâsih âyetler muhkemdir.

b. Helal, haram, kanun, farz, emir, nehiy kavramları muhkemle ilgilidir.

c. Emredilenler ve kendisiyle amel edilenler muhkemdir.

d. Mensûh âyetler müteşâbihtir.

e. Misaller, yeminler ve sûrelerin başında bulunan hurûf-u mukattaʿa müteşâbihtir.[191]

İbn Kesîr'e göre bir âyetin müteşâbih olması için manasının kapalı olması gerekir. Muhkem sayılabilmesi için ise Allah'ın delillerini içermesi, kulların dokunulmazlığından bahsetmesi ya da hasma ve batıla karşı delil niteliğinde olması lazımdır.[192] Bu, genel olarak İbn Kesîr'in muhkem ve müteşâbih ayrımını yaparken kullandığı temel kriterdir.

2.2. İBN KESÎR'E GÖRE TEFSİR-TEʾVÎL

İlk dönem İslâmî kaynaklarda teʾvîl olarak nitelendirilebilecek bazı açıklamalara rastlanılsa da genel olarak bu dönemde âyetler, zâhiri manadan bağımsız yorumlanmamıştır. Bu, İslâm'ın ilk döneminde vahye muhatap olan Müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'i açık bir şekilde anladığını ve müteşâbih âyetleri teʾvîl etmekten kaçındıklarını gösterir. Fakat sonraki dönemlerde dilde lahn olgusunun artması ve yabancı kültürlerin İslâm dünyasına girmesiyle nasların doğru anlaşılma kaygısı ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde yaşanan bazı siyâsî olaylar ve sosyokültürel değişimler farklı mezheplerin doğmasına da zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda ise çeşitli itikadî ve amelî fırkalar ortaya çıkmış ve mezhep

[190] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 381.
[191] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 381.
[192] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 381.

taassubu başta olmak üzere çeşitli nedenlerle âyetler daha fazla teʾvîl edilmeye başlanmıştır.

Bu bölümde tefsir ve teʾvîl kelimelerinin sözlük ve terim anlamları üzerinde durulup İbn Kesîr'in bu iki kavram hakkındaki görüşleri tespit edilecektir.

2.2.1. Tefsir

Tefsir kelimesi sözlükte üstü kapatılmış olan şeyi açmak, açıklamak ve izhâr etmek anlamlarına gelir.[193] Terim olarak ise Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin aklî temellere dayandırılması ve diğer nakillerle ilişkisinin kurulması şartıyla Arap dili ilimlerinden yararlanılarak ele alınan nasların sebeb-i nüzûlünü ortaya koyma, delaletlerini keşfetme ve muradını beyan etme faaliyetlerinin tamamını içerir.[194]

Tefsir kelimesi İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren kullanılmakta olup Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir âyette geçmektedir. Söz konusu âyet şöyledir:

﴿وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسِيراً﴾

"Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve en güzel tefsiri bildiririz."[195]

İbn Kesîr yukarıdaki âyeti tefsir ederken İbn Abbâs'a göre ilahî kitaplar arasında en anlaşılır kitabın Kurân-ı Kerîm olduğunu nakleder. İbn Kesîr'e göre bu âyette Hz. Peygamber'in, (s.a.v.) Allah'ın vahyine muhatap olup Kurân-ı Kerîm'in anlamının bildirilmesiyle büyük bir şerefe mazhar olduğu ifade edilir.[196] Buna göre İbn Kesîr'in, âyette geçen tefsir kelimesini bir şeyi açıklamak şeklinde yorumladığı söylenebilir.

2.2.2. Teʾvîl

Teʾvîl kelimesi, en yalın haliyle آل fiilinden gelmekte ve sözlükte bir şeyi aslına çevirmek manasını ifade etmektedir.[197] Bu fiil, tefʿîl (تفعيل) babına nakledilerek *toplamak* manasında kullanılmıştır. Buna göre teʾvîl, müşkil lafızların manalarını

[193] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 2: 875.
[194] Benzer tanımlar için bk. Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 283.
[195] Furkân 25/33.
[196] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 3: 354-355.
[197] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 4: 382.

açık bir lafızla işkalsiz olarak toplamak demektir.[198] İsfahânî, bu kelimenin anlamını, [bir lafzın] ilmen ya da fiilen kendisinden murad olunan manaya çevrilmesi şeklinde açıklar. Buna göre "*Onun te'vîlini Allah'tan başka kimse bilemez.*"[199] âyetinde geçen teʾvîl lafzı, ilmen kendisi ile murad olunan manaya çevrilmek anlamındadır. İsfahânî, teʾvîl kelimesinin fiilen kendisinden murad olunan manaya çevrilmesine ise aşağıdaki beyti örnek verir:

[وَلِلْأَحِبَّةِ أَيَّامٌ تَذَكَّرُهَا] وَلِلنَّوَي قَبْلَ يَوْمِ الْبَينِ تَأويلُ

"[Dostların senin hatırladığın günleri vardır.] Uzaklığın da ayrılık gününden önce te'vîli vardır."[200]

Ayrıca İsfahânî, teʾvîl kelimesine kullanıldığı siyâkla ilişkili olarak farklı anlamlar da verir. Mesela ona göre ﴿ذٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ *"Bu daha hayırlıdır ve netice itibariyle daha iyidir"*[201] âyetinde geçen teʾvîl kelimesi ahirette verilecek en güzel karşılık anlamındadır.[202] İbn Kesîr ise bu âyette zikredilen te'vîl kelimesini dönüş ve varış olarak tefsir ederek âyette "Âhiretiniz, dönüşünüz ve varışınız bakımından daha güzeldir." anlamının kastedildiğini söyler.

Teʾvîl kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de türevleriyle ve farklı anlamlarıyla kullanılır. Bundan dolayı bu kelimenin anlamı hususunda ihtilaf edilmiştir. Mesela konuyla ilgili Yûnus sûresinde geçen aşağıdaki âyette şöyle denilmektedir:

﴿بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ﴾

"İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilmedikleri ve henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi yalanladılar."[203]

Kurtubî, yukarıda zikredilen teʾvîl kelimesi hakkında Dahhâk'tan şunları nakleder:

[198] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 4: 383.
[199] Âl-i İmrân, 3/ 7.
[200] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân,* 99.
[201] İsrâ 17/35.
[202] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân,* 99.
[203] Yûnus 10/39.

> Tekziplerinin sonucu olarak kendilerine isabet edecek azap daha gelmedi. Yahut ölüm sonrası yeniden var olma, cennet ve cehennem gibi gerçekleri yalanladılar. Lakin Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen bu kelimelerin teʾvîli kendilerine ulaşmadı.[204]

Benzer şekilde İbn Kesîr'e göre bahsi geçen kimseler Kur'ân-ı Kerîm'i yalanladılar ve anlamadılar. Bu kimselere onun açıklaması da ulaşmamıştır. Ona göre insanların bu âyetleri yalanlamaları, cahillikleri ve akılsızlıkları nedeniyledir.[205]

Teʾvîlin mahiyetinin ne olduğu konusunda İslâm âlimleri arasında ittifak yoktur. Bunun nedeni teʾvîlin bir rivayete dayanma şartının olup olmaması örneğinde olduğu gibi sahih teʾvîlin şartları hakkında öne sürülen ölçütlerle ilişkilidir. Mesela İbn Kesîr'in ortaya koyduğu, âyetlerin delillere dayanarak te'vîl edilmesi ve müteşâbih âyetlerin te'vîlinde muhkem âyetlerin dikkate alınması şartı[206] müteşâbih âyetleri te'vîl etmeyi caiz kabul ettiğini göstermektedir. Elmalılı da teʾvîl kelimesini açıklarken şöyle der: "Teʾvîl yapılırken kesinlikle bir dayanağa yaslanılmalıdır. Aksi takdirde yapılan teʾvîl kişisel bir düşünce olmaktan ibaret olur ve fasit sayılır. Bu cihetle müteşâbih âyetler teʾvîl edilirken muhkem âyetler dikkate alınmazsa dalâlet işlenmiş olur."[207]

Müteşâbih âyetleri te'vîl etmeyi caiz görmeyenler ise anlamı noktasında Kur'ân-ı Kerîm'de kesin bir izah bulunmadığı için teʾvîl kelimesinin müteşâbih olduğunu öne sürer. Dolayısıyla da onlara göre müteşâbih âyetler hakkında da yorum yapmaktan kaçınmak gerekir.[208]

İbn Kesîr, âlimlerin genel itibariyle teʾvîl kelimesine iki anlam verdiğini söyler:[209]

1. Teʾvîl kelimesi bir şeyin gerçekleşmesi anlamında kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu anlama gelen teʾvîl kelimesine aşağıdaki âyet örnek verilebilir:

﴿وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّداً وَقَالَ يَا اَبَتِ هٰذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقاً﴾

[204] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 8: 258.
[205] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 459.
[206] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 381.
[207] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2: 1046.
[208] Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi İbn Rüşd, *Felsefe - din ilişkileri : Faslu'l-makal; el-Keşf an minhaci'l-edille* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1985), 114.
[209] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 384.

"Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: "Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; rabbim onu gerçekleştirdi."[210]

2. Teʾvîl kelimesi tefsir anlamında kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu anlama gelen teʾvîl kelimesine aşağıdaki âyet örnek verilebilir:

﴿وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِۖ قَالَ اَحَدُهُمَا اِنِّي اَرٰينِي اَعْصِرُ خَمْراًۚ وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنِّي اَرٰينِي اَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزاً تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُۖ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾

"Onunla birlikte zindana iki genç daha girdi. Onlardan biri, "Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm" dedi. Diğeri de, "Ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm. Kuşlar ondan yiyordu. Bunun yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni bu işleri iyi bilen biri olarak görüyoruz" dedi."[211]

İbn Kesîr'e göre teʾvîl kelimesinin anlamı yukarıda sayılan iki anlamla sınırlı değildir. Söz gelimi aşağıdaki âyette geçen teʾvîl lafzına yukarıda zikredilenlerden daha farklı bir anlam vermiştir:

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُۖ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّۚ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُۜ قَدْ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾

"(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: "Doğrusu rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!" Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu."[212]

İbn Kesîr bu âyette zikredilen teʾvîl kelimesine sonuç ve netice anlamlarını verir. İbn Kesîr; Mücâhid ve diğer birçok müfessirin de aynı görüşte olduğunu söyleyerek burada teʾvîl kelimesiyle azap, ceza, cennet ve cehennem kastedildiğini söyler.[213] İbn Kesîr'in, sonuç kelimesinin kapsadığı uhrevî birtakım kelimeleri zikretmesinden onun teʾvîl kelimesine sonuç anlamı verdiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) de âyette geçen teʾvîl kelimesine "Sonuç

[210] Yûsuf 12/100.
[211] Yûsuf 12/36.
[212] A'râf 7/53.
[213] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 246.

olarak ulaşılan şeyi tefsir etmek" anlamını vermiştir.[214] Aynı kelime için rüya anlamını verenler de olmuştur.[215]

Çalışmanın ilk bölümünde geçtiği üzere İbn Kesîr'in düşünce hayatını etkileyen en önemli isimlerden biri İbn Teymiyye olduğundan onun teʾvîl hakkındaki tespitleri konumuz açısından önem arz eder. İbn Teymiyye, teʾvîl kelimesine çeşitli fırkaların farklı anlamlar verdiğini fakat kendisinin ilk dönem İslâm âlimlerinin görüşlerine katıldığını belirtir. İbn Teymiyye'ye göre teʾvîl kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis metninden anlaşılmaktadır. Buna göre Selef, Kur'ân-ı Kerîm'in manalarını biliyor ve teʾvîl ediyordu. İbn Teymiyye'ye göre âyetlerde zikredilen Allah'ın zatı ve sıfatları dâhil her şey Selef tarafından biliniyordu.[216] Ona göre eğer bu konularda bilinmezlik olsaydı abesle iştigal edilmiş olurdu.[217] İbn Teymiyye'nin *Tedmûriyye* adlı kitabında teʾvîl hakkında söyledikleri bu bağlamda kayda değerdir.

> Teʾvîlin üç anlamı vardır:
>
> a. Teʾvîl: Bir delilden dolayı lafzın râcih manası yerine mercûh manasının esas alınmasıdır. Son dönem fıkıh ve fıkıh usulü âlimleri teʾvîl kelimesini bu anlamda kullanmışlardır.
>
> b. Teʾvîl: Açıklamak ve tefsir etmek anlamına gelir.
>
> c. Teʾvîl: Hakîkat anlamına gelir. Mesela aşağıdaki âyet teʾvîlin hakikat anlamında kullanıldığı yerlere örnek verilebilir.
>
> ﴿هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهٗ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهٗ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾
>
> *"(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: "Doğrusu rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!" Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu."*[218]

---

[214] Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh tâcü'l-luğa ve sıhâhi'l-Arabiyye* (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1956), 4: 1627.

[215] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 4: 383.

[216] Genel itibariyle Selef'in müteşâbih lafızlar hakkında sükût ettikleri fakat bu lafızların manalarını bildikleri kabul edilmektedir. Eğer bu sükût onların müteşâbih âyetleri imtihan sebebi olarak gördüklerinden değilse kanaatimizce Allah'ın zatı ve sıfatlarına dair her şeyi biliyor olmalarının izahı şöyledir: O zaman dilimindeki Arap dünyasında İslâmiyet'ten önceye kadar uzanan edebiyat, belâğat gibi terminolojiler dilin içerisinde yaygın olarak kullanılmaktaydı. Bu nedenle âyetlerde geçen mecazî ifadeleri garip karşılamıyor ve anlamada güçlük çekmiyorlardı. Zira onların bu sıfatların anlamını sorduklarına dair ya da aralarında tartıştıklarına dair bir bir rivayet nakledilmemekte yahut sonraki nesillerin bu sıfatları benzetme yoluna gideceğini düşündüklerine dair düşünceleri bulunmamaktaydı.

[217] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Tefsir Üzerine*, trc. Harun Ünal (İstanbul: Pınar Yayınları, 1985), 27-31.

[218] A'râf, 7/53. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *er-Risâletü't-tedmüriyye* (Kahire: Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts.), 33.

Yukarıdaki âyette teʾvîl kelimesi kâfirlerin yalanladığı cennet, cehennem, ölümden sonra dirilme ve hesabın, Allah'ın bildirdiği üzere gerçekleşeceği anlamına gelmektedir. İbn Teymiyye, teʾvîl kelimesine verdiği bu anlamlardan sonra teʾvîl metodunu kullananların sıkça hata ettiklerini ve bazı noktalarda çelişkiye düştüklerini söyler. Akıl ve nakil noktasında işin içerisinden çıkamadıklarında aklî çıkarım ve metotlarla âyetleri teʾvîl ettiklerini söyleyip bu yaklaşımı eleştirir. Ona göre âyetlerde bir çelişki görünüyorsa bunlardan birinde yanlışlık vardır. Çünkü selîm bir akıl ile sahih bir nakil çelişmez. Ona göre Selef'in izlediği yol olan nasları, nasların kendisine dayandırarak anlama metodu, takip edilebilecek en doğru usuldür.[219] İbn Kesîr ise mezkûr âyeti yorumlarken teʾvîl kelimesi hakkında açıklama yapmayıp İbn Abbas'ın bu kelimeyi "Kıyamet günü" olarak açıkladığını nakletmekle iktifa eder.

İbn Teymiyye'nin ilk dönem Müslümanlarının Kur'ân-ı Kerîm anlayışı hakkındaki açıklamalarından hareketle şunlar söylenebilir: Kur'ân-ı Kerîm okunduğunda anlamı herkes tarafından bilinen şeylere iman edilmeli, anlamı bilinmeyen kelimeler ya da müteşâbih âyetler hususunda ise yorum yapmaktan kaçınılmalıdır. Çünkü bu gibi âyetler imtihan maksadıyla indirilmiştir. Konuyla ilgili çalışma yapan Halid Abdurrahman el-ʿAkk, ilk dönem İslâm âlimlerinin teʾvîl kavramını genel olarak iki manada kullandıklarını zikreder:

1. Lafzın manasının açıklanması,
2. Lafzın maksadının anlaşılması.[220]

2.2.3. Tefsir ve Teʾvîl Arasındaki Fark

Tefsir ve teʾvîl kavramları İslâmî ilimlerde bazen aynı,[221] bazen de birbirlerine yakın anlamlarda kullanılır. Kullanıldıkları yer ve taşıdıkları anlam itibariyle birbirlerine olan benzerlikleri, kavram kargaşasına sebep olmaktadır. Söz konusu kargaşanın giderilmesi ve bu kavramların ifade ettikleri manaların anlaşılabilmesi için müfessirler tefsir ve teʾvîl kavramları üzerinde detaylı olarak durur ve çeşitli ayrımlar ortaya koyar. Söz gelimi İsfahânî, tefsir ve teʾvîl kavramları

[219] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Küllîyâtı* (İstanbul: Tevhid yayınları, 1988), 3: 53-63, 4:72-80.
[220] Hâlid Abdurrahman Ak, *Usulü't-tefsir ve kavâ'iduh* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1986), 49-55.
[221] Taberî gibi bazı tefsircilerin de bu görüşte olduğu bilgisi için bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 210.

arasında şöyle bir ayrım yapar: "Tefsir kelimesi, lafızların açıklanması ve görüşlerin nakledilmesiyle ilgili olup, geniş bir anlamı ifade ederken, teʾvîl kelimesi, sadece manayla ilgili olup daha dar bir anlama sahiptir."[222] Bundan dolayı tefsir kelimesi daha çok kaynak ve rivayete dayalı iken teʾvîl kelimesi dirâyete dayalıdır. Başka bir deyişle tefsir kelimesi daha çok lafızların lugat anlamlarının bilinmesi ve lafzın dilsel tahlillerini konu edinirken teʾvîl kelimesi bir lafızla kast olunan mananın ortaya çıkarılmasına yöneliktir.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle tefsir ve teʾvîl kavramları arasında şöyle bir ayrım yapılabilir: Tefsir, daha çok muhkem âyetleri, teʾvîl ise müteşâbih âyetleri açıklamak için kullanılmaktadır.

2.3. MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN TEʾVÎLİ KONUSUNDA TEMEL YAKLAŞIMLAR

Müteşâbih âyetlerin tefsiri problemi yalnız kişisel düşünce farklılıklarıyla değil, aynı zamanda itikadî mezheplerle de alakalıdır. Çünkü İslâm düşünce geleneğinde teʾvîlin başlaması, mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, daha sonra oluşan mezheplerin görüşlerinde bazen yeni yorumlar, bazen de diğer ekollere duyulan tepkiler nedeniyle bazı değişiklikler ve gelişmeler yaşanmıştır. Bu nedenle müteşâbih âyetlerin te'vîli hakkındaki farklılıklar, düşünce gelenekleri temel alınarak tartışılacaktır.

İslâm düşünce geleneğinde müteşâbih âyetlerin teʾvîli konusunda temelde iki yaklaşım vardır. Bunlardan birine göre bu tür naslar tevʾîl edilemezken diğerine göre teʾvîl edilebilir.

2.3.1. Müteşâbih Âyetleri Teʾvîl Etmekten Kaçınanlar

Müteşâbih âyetleri teʾvîl etmekten kaçınanlar iki grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi ve en etkilisi Selefiyye iken ikincisi Tanrı'ya beşerî vasıflar izâfe eden Müşebbihe ve Mücessime mezhepleridir. Bu fırkaların sahip oldukları tarihsel arka plan ve düşünce gelenekleri birbirinden farklı olmakla birlikte müteşâbih âyetleri teʾvîl etmeme noktasında ortak paydada bulunmaktadırlar.

[222] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân,* 380.

2.3.1.1. Selefiyye'nin Görüşü

Selefiyye terimi, nasların yorumu konusunda sahâbe ve tâbiʿûnun yolunu izleyen kişileri ifade eder.[223] Modern dönemlerde ise farklı görüşleri savunmalarına rağmen kendini bu görüşe nispet edenleri nitelemek için kullanılır. Onlar müteşâbih âyetleri teʾvîl etmeksizin naslarda zikredildiği gibi kabul ederler.[224] Bu fırkaya mensup kişiler Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin zâhirî anlamlarını esas alır dolayısıyla da ya hiç teʾvîl yapmaz ya da oldukça sınırlı teʾvîl yaparlar.

İbn Kesîr'in müteşâbih âyetleri teʾvîl ederken takip ettiği metot, -hocası İbn Teymiyye'nin de iddia ettiği gibi- Selef'in yoludur. Nitekim İbn Kesîr bu konuda şöyle der: "Müteşâbih âyetlerin teʾvîl edilmesi hususunda takip edilmesi gereken yol Selef'in metodudur."[225] Fakat İbn Kesîr ile İbn Teymiyye arasındaki bu söylemsel benzerliğin nasları teʾvîl ederken farklılaştığı ifade edilmelidir. Çalışmanın üçüncü bölümünde zikredilen örnekler incelendiğinde İbn Kesîr'in müteşâbih âyetleri teʾvîl ederken takip ettiği metodunun, İbn Teymiyye'den farklı olduğu açıkça görülmektedir. Mesela İbn Kesîr haberî sıfatlara mecazî anlamlar verirken İbn Teymiyye böyle yapmak bir tarafa, dilde mecaz olduğunu dahi kabul etmez.[226] Bu bağlamda İbn Kesîr'in aşağıdaki âyeti tefsir ederken, Selef'in yolunun takip edilmesi ile ne amaçlandığına dair söyledikleri kayda değerdir.

﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ﴾

"Sonra arşa istivâ etti."[227]

İbn Kesîr, yukarıdaki âyeti yorumlarken "Biz ancak Müslümanların önceki ve sonraki imamlarından olan Evzâî (ö. 157/774), Sevrî (ö. 161/778), Leys İbn Sa'd (ö. 175/791), Mâlik (ö. 179/795), Şâfiʿî (ö. 204/820), İshâk İbn Rahûye (ö. 238/853), Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855) vb. Selef-i sâlihînin yoluna tabi oluruz" deyip bu görüşün tekyîf, teşbîh ve taʿtîl dışında bir çerçeve olduğunu ifade eder.[228] İbn Kesîr'e göre Selef'in yolunun takip edilmesi, Allah'ın sıfatlarının yok edilmemesi ve O'nu

[223] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 252.
[224] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 253.
[225] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 66.
[226] İbn Teymiyye, *Mecmûʿul-fetâvâ*, 7: 96.
[227] Tâhâ 20/5.
[228] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 246.

yaratılmışlara benzetilmemesi ile alakalıdır.[229] Yani ona göre müteşâbih âyetlerin teʾvîli konusunda doğru olup takip edilmesi gereken metot Selef'in yoludur. Başka bir deyişle Müşebbihe mezhebinin iddiasından hareketle nasların zâhiri anlamını Allah'a izafe etmek doğru olmadığı gibi bu sıfatları reddetmek de doğru değildir.

İbn Kesîr'e göre müteşâbih âyetlerin keyfiyeti araştırılmamalı ve tahrif etmeksizin olduğu gibi kabul edilmelidir.[230] Müteşâbih naslar teʾvîl edilirken "Lafızları inzal olunduğu gibi kabul etmek gerekir"[231] diyen İbn Kesîr'in bu sözü -üçüncü bölümde görüleceği üzere- ilgili lafızları olduğu gibi kabul edip yorumlamama anlamına gelmez. Söz gelimi "Allah arşa istivâ etti"[232] ifadesine "O'nun emri arş'ı hâkimiyeti altına aldı" anlamını verir.[233] Sonuç olarak İbn Kesîr'in hocası İbn Teymiyye'den farklı düşündüğü anlaşılmaktadır.

İbn Kesîr, önceki müfessirlerden Taberî ve İbn Ebî Hâtim'in; sahâbeden de İbn Abbas'ın rivayetlerine yoğun şekilde yer verir. Bu bağlamda İbn Abbas'a kitabının mukaddimesinde özel olarak değinir ve onun tefsir ilmindeki öneminden söz eder. Ardından onunla ilgili Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona teʾvîli öğret" dediğini ve sahâbeden İbn Mesud'un, "İbn Abbas Kur'ân'ın ne güzel tercümanıdır" dediğini naklederek söylediklerini delillendirir.[234] İbn Kesîr âyetlerin tefsiriyle ilgili rivayetleri sıralarken de çoğunlukla İbn Abbas'ın rivayetlerine en başta yer verir. Kendi yorumunu İbn Abbas'ın herhangi bir rivayeti varsa ondan sonra zikreden İbn Kesîr, âyeti yorumlamayacaksa gnellikle o konuda İbn Abbas'ın rivayetini nakletmekle yetinir.[235] Bu yaklaşımı da onun Selefiyye geleneğine bağlılığını gösterir.

2.3.1.2. Müşebbihe ve Mücessime Mezhebi'nin Görüşü

Bu fırkalara mensup kişiler, Allah'ta ve insanlarda bulunan vasıfların birbirine benzediğini ileri sürerler. Âyetlerde Allah hakkında zikredilen yed, vech, ʿayn, fevk, istivâ ve mekr gibi müteşâbih sıfatların Allah'ta da olduğunu söylerler.

[229] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 246.
[230] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 161, 2: 548.
[231] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 246.
[232] Bakara 2/29.
[233] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 84.
[234] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 12.
[235] Örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 41.

Bu çerçevede Müşebbihe, Allah'ı yarattıklarının sıfatlarıyla düşünen ve dolayısıyla onu yarattıklarına benzeten itikadi anlayışa verilen isimdir.[236] Mücessime ise, Allah'ın cismi olduğunu ve onun maddesel özelliklere sahip olduğunu iddia edenlerin anlayışlarını ifade etmek için kullanılır.[237]

İbn Kesîr, Müşebbihe ve Mücessime mezheplerini lafızların zahirî anlamını esas aldıkları için tenkit eder. Hatta daha da ileri giderek din âlimlerinin, Allah'ı yaratılanlara benzeten kişinin kâfir olduğu yönündeki fetvasını nakledip kendisinin de bu görüşe katıldığını beyan eder.[238]

2.3.2. Müteşâbih Âyetleri Teʾvîl Edenler

Müteşâbih âyetleri teʾvîl eden itikadî mezhepler temelde Matürîdî, Eşʿârî ve Muʿtezile mezhebidir. Mâtürîdî mezhebine mensup olan âlimler, müteşâbih lafızlar hakkında soru soran diğer din mensuplarına ve konu hakkında kafası karışan halka cevap vermek için bu lafızları teʾvîl ederler. Maturidiyye mezhebinin kurucusu olan Mâturîdî (ö. 333/944) kitaplarında reʾye yer veren önemli bir Ehl-i sünnet âlimidir. Onun tefsir alanında kaleme aldığı eserinin adı *Teʾvîlâtu'l-Kur'ân*'dır. Bazı İslâm âlimleri Mâturîdî'nin, müteşâbih âyetleri teʾvîl noktasında aşırı yorum yapmaktan kaçındığını öne sürer.[239]

Nakille aklı uzlaştırmak suretiyle Muʿtezile ve Selefiyye arasında orta yolu takip eden Eşʿariyye mezhebi âlimleri de müteşâbih âyetleri aklın ışığında te'vîl etmeyi gerekli görmekle birlikte nakli, önemsizleştirmezler.[240]

Müteşâbih âyetleri teʾvîl eden diğer bir mezhep ise Muʿtezile'dir. Bu mezhebe mensup kişiler, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen nasları teşbîh etmemek için teʾvîl yolunu tercih ederler.[241]

---

[236] Yusuf Şevki Yavuz, "Müşebbihe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 156-158.
[237] İlyas Üzüm, "Mücessime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 449-450.
[238] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 246.
[239] Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 134.
[240] Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 447-455.
[241] Demirci, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*, 134.

2.3.3. İbn Kesîr'e Göre Müteşâbih Âyetlerin Tefsiri

Müteşâbih âyetlerin teʾvîli ile ilgili tartışmalar aşağıdaki âyet etrafında cereyan ettiğinden İbn Kesîr'in müteşâbih naslara yaklaşımını tespit etmek için öncelikle bu âyet incelenmelidir.

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ ۖ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ ۗ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ۗ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾

"Sana kitabı indiren O'dur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) teʾvîl etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun teʾvîlini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız aklıselim sahipleri düşünüp anlar." [242]

Muhkem ve müteşâbihin varlığı ve bu iki kavram arasında ayrımın yapıldığı yukarıdaki âyette, ihtilaf edilen ana mesele, müteşâbih âyetlerin kimler tarafından bilinebileceği konusudur. İbn Kesîr, mezkûr âyetle ilgili kıraat farklılıklarını zikreder ve bunların âyetin anlamını farklılaştıracağını öne sürer. Söz konusu âyette Allah lafzından sonra vakfenin olup olmamasıyla ilişkili olarak ifadenin manası değişmektedir. Vakfenin الله lafzından sonra olması halinde müteşâbihlerin anlamının sadece Allah tarafından bilineceği, vakfenin فِى ٱلْعِلْمِ kelimesinden sonra olması halinde ise müteşâbihlerin anlamının Allah'la beraber râsihlerin de bileceği anlaşılmaktadır. İbn Kesîr müfessirlerin ve usûlcülerin büyük çoğunluğuna göre râsihlerin müteşâbih nasların teʾvîlini bilebileceğini söyler ve bu çerçevede onların bu iddialarını desteklemek için "Anlaşılmayan bir şeyle muhatap olmak [doğru olmaktan] uzaktır" dediklerini nakleder.[243]

[242] Âl-i İmrân 2/7.
[243] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.

İbn Kesîr'in, tefsirinde müteşâbih âyetler hakkında detaylı açıklamalar yapmasa da râsihlerin[244] müteşâbihatın yorumunu bileceği görüşüne katıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre müteşâbih âyetler, muhkem âyetlerle beraber yorumlanmalı[245] ya da konu hakkında manası açık olan diğer âyetlere başvurulmalıdır.[246] Mesela Allah'ın elinin olduğunu bildiren naslar[247] müteşâbih olup Allah'ın hiç kimseye benzememesine dair âyet[248] ise muhkemdir. Buna göre ilgili müteşâbih âyetler muhkem ile beraber düşünülüp teʿvîl edilmelidir. İbn Kesîr'in müteşâbih âyetlerin yorumlanmasına dair ortaya koyduğu bu ölçütler ilgili nasların teʿvîl edilebileceğini gösterir. İbn Kesîr'in, bu konuda İbn Abbas'tan naklettiği aşağıdaki tefsir tasnifi de oldukça önemlidir. Buna göre Kurân-ı Kerîm'de zikredilen âyetler anlaşılmaları itibariyle şu bölümlere ayrılır:

1. Herkes tarafından anlaşılabilen tefsir,
2. Arap olanların doğal olarak bilebilecekleri tefsir,
3. Yalnız Allah'ın bildiği tefsir
4. Râsihlerin manasını anlayabileceği tefsir.[249]

İbn Kesîr'in, Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinin yorumunu İbn Abbas'ın bildiğini nakletmesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İbn Abbas'a yaptığı "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona teʾvîli öğret"[250] duasını zikretmesi bu bağlamda kayda değerdir:[251]

İbn Kesîr'in müteşâbih kavramını tanımlarken bu âyetlerin manasının bazı insanlara kapalı iken diğerlerine açık olduğunu ifade etmesi de[252] müteşâbih âyetleri râsihlerin teʿvîl edebileceğine işaret eder.[253] Nitekim İbn Kesîr, aşağıdaki âyette

[244] Mukatil b. Süleyman bu kimselerin Abdullah b. Selam ve onun yanındaki diğer sahâbeler olduğunu söylemiştir. bk. Ebü'l-Hasen Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Dâru ihyâi't-Türâs, 1423), 1: 86-87.
[245] İbn Kesîr, bu konuda kitabına bir ayrıntı eklemiştir. Ona göre muhkem âyetler, bazen müteşâbih âyetlere açıklık getirir fakat bilinmesi gerekir ki bazen de muhkem âyetler başka bir manayı kastetmiş ya da başka bir konuya atfedilmiş olabilir. bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1,381.
[246] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 381.
[247] Âl-i İmrân 3/73, Mâide 5/ 64, Sâd 38/45, Feth 48/10.
[248] Şûrâ 42/ 11.
[249] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 383.
[250] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 384.
[251] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 383.
[252] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 381.
[253] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 381.

zikredilen gaybî haberlerin bazı melekler ve insanlar tarafından bilineceğini dile getirir.[254]

﴿إِنَّ اللهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِۖ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَداًۖ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُۜ إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾

"Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."[255]

İbn Kesîr, râsihlerin müteşâbih nasların anlamını bilemeyeceği görüşünü Taberî'den nakleder.[256] Buna göre Taberî Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde vakfenin Allah lafzından hemen sonra olduğunu tercih etmektedir. Bu bağlamda rivayet tefsir geleneğinin öncülerinden İbn Kesîr ve Tâberî'nin farklı görüşlere sahip olmaları[257] dikkat çekicidir.

İbn Kesîr râsihlerin kim olduğunu açıklamak için çeşitli rivayetlere yer verir.[258] Söz gelimi İbn Ebû Hâtim'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.v.) râsihlerin kim olduğu sorulduğunda şöyle demiştir: "Kim sözünde durur, sözü doğru, kalbi müstakim olursa, haram yemezse ve zina etmezse o râsihlerdendir."[259] Ayrıca Ahmed b. Hanbel'den şu hadisi nakleder:

"Birbirleriyle tartışan topluluk gördüğünde bil ki sizden öncekiler de bu yüzden helak oldu. Allah'ın kitabını birbiriyle çarpıştırdılar. Allah'ın kitabı birbirini tasdik etmek için indi. Allah'ın kitabından bildiğinizi konuşun bilmediklerinizi de onu bilenlere havale edin."[260]

---

[254] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 3: 502.
[255] Lokmân 31/34.
[256] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 383.
[257] Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Hacı Önen, "İbn Kesîr ve Taberî'nin Muhkem-Müteşâbih İle İlgili Görüşlerinin Mukayesesi", *Ekev Akademi Dergisi* 18/60 (2014): 309-319.
[258] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 384.
[259] Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm müsneden ʿani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbiʿîn,* thk. Muhammed et-Tayyib Es'ad (Mekketü'l-Mükerreme: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 1: 599.
[260] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksûsî, İbrâhim ez-Zeybek (Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1998/1419.), 11/354 (No. 6741).

İbn Kesîr herkesin bütün âyetleri anlayamayacağını bu durumda âyetlerin anlamını âlimlere havale etmeleri gerektiğine işaret eder ve ilgili rivayetin isnadının sahih olduğunu söyler.[261] Üçüncü olarak da İbn Münzir'in tefsirinden konuyla ilgili şu alıntıyı yapar:[262] "İlimde rasih olanlar Allah için mütevazi olup onun rızası yolunda rezil olup kendilerinden yukarıda olanlarla fikir alışverişi yapmaz ve kendilerinden aşağıda olanları hakir görmezler."

İbn Kesîr râsihlerin ancak *ulu'l-elbâb* (akıl sahipleri) kişilerden çıkabileceğini ve bu kişilerin sağlıklı akla ve kıvamında bir anlayışa sahibi olduklarını bildirir.[263]

İbn Kesîr râsihlerin, müteşâbih nasların tefsirini, muhkemin yorumundan anladıkları manaya havale ettiklerini ifade eder.[264] O, râsihlerin bu tutumunu onaylamaktadır ki böylelikle Kur'ân-ı Kerîm âyetleri arasında uyum sağlandığını, âyetlerin birbirini tasdik ettiğini, doğru ve yanlış olan delillerin ortaya çıktığını, batılın kaybolduğunu ve küfrün yok olduğunu söyler.

Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde zikredilen "*Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) teʾvîl etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler*." ifadesini açıklayan İbn Kesîr, bu kimselerin bidatlerine Kur'ân-ı Kerîm'den delil getirerek tâbîlerini saptırmak isteyen kişiler olduklarını öne sürer.[265] İbn Kesîr'e göre kalbinde eğrilik olan kişiler Kur'ân-ı Kerîm'den ancak kötü maksatları doğrultusunda tahrif edebilecekleri müteşâbih âyetleri alırlar ve kendilerine tabi olanları bu yolla saptırırlar.[266]

İbn Kesîr kalbinde sapıklık olanlara Hristiyanları örnek verir. Onlar İsa (a.s.) hakkında Allah'ın ruhu ve kelimesi olduğunu bildiren Âl-i İmrân sûresinin 59. âyetini delil gösterip İsa'nın (a.s.) Allah'ın nimetlendirdiği bir kul olduğunu ifade eden Zuhruf sûresinin 59. âyetini göz ardı ederler.[267] İbn Kesîr bunların Kur'ân-ı Kerîm'den istedikleri manayı çıkarmak için tahrif ettiklerini söyleyerek yaptıkları te'vîli çarpıtma olarak nitelendirir.[268] Ayrıca o, Hz. Aişe'den nakledilen "Kur'ân-ı

[261] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 384.
[262] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 384.
[263] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 384.
[264] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.
[265] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 382.
[266] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 382.
[267] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 382.
[268] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 382.

Kerîm hakkında tartışanlar Allah'ın kastettiği kalbi sapıtmış kişilerdir. Onlardan sakının."[269] rivayetine de yer verir. Buradan İbn Kesîr'e göre kalbi sapmış olanların alâmetlerinden birinin Kur'ân-ı Kerîm'i tartışma konusu yapmak olduğu anlaşılmaktadır.[270]

İbn Kesîr müteşâbihi te'vîl edenlerin amaçlarının fitne çıkarmak olduğunu bildiren ifadeyi yorumlarken bunların Hâricîler olduğunu söyler ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet ettiği iki hadisle bu görüşünü destekler.[271] İbn Kesîr'in zikrettiği bu hadislerden birincisinde müteşâbihlere tâbi olanların Hâricîler olduğu söylenmektedir.[272] İkincisinde ise Hz. Peygamber, (s.a.v.) "O gün yüzü kara olacaklar"[273] hakkında "Onlar Hâricîlerdir" buyurmaktadır.[274] İbn Kesîr, bu hadisin en azından mevkûf[275] olup manasının sahih olduğunu zikreder ve İslâmda ilk ortaya çıkan bidatın Hâricîlerin fitnesi olduğunu dile getirir.[276] Rivayeti sahîh gören İbn Kesîr, bu görüşünü Hâricîlerin Hüneyn ganimetleri taksim edildiğinde kendi fasit akıllarınca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) adaletsizlik yaptığını söylemeleriyle ilişkilendirir.[277] Ayrıca bunların Hz. Ali döneminde yeniden zuhur ettiğini ve Nehrevan'da Hz. Ali'nin bunlarla savaştığını söyleyerek bunların daha sonra gelecek olan Kaderiyye, Muʿtezile, Cehmiyye ve diğer bidat mezheplere kaynaklık ettiğini öne sürer. Peşi sıra ise "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak"[278] hadisini zikrederek bunların hepsinin cehennemlik olduğunu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) haber verdiğini ifade eder.[279]

[269] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiʿu'l-kebîr,* nşr. Beşşâr Avvâd Maʻrûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Tefsîru'l-Kur'ân", 4 (No.2994).
[270] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 382.
[271] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.
[272] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.
[273] Âl-i İmrân 3/106.
[274] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.
[275] Sahâbenin sözü ve fiili anlamında hadis terimi.
[276] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.
[277] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.
[278] Tirmizî, "îmân", 18 (No. 2641).
[279] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN KESÎR'E GÖRE MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN YORUMLANMASI

3.1. MÜTEŞÂBİH ÂYETLER VE TAKSÎMİ

İbn Kesîr, tefsirinde müteşâbih âyetleri taksim etmediğinden bu tür nasların teʾvîli konusunda hangi metodu uyguladığı, bunları yorumlarken tutarlı olup olmadığı ve hangi tür müteşâbihleri teʾvîl ettiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Bu yüzden müteşâbih konusunu sonraki dönemlerde taksim edildiği şekliyle incelemek uygun olacaktır. Ayrıca bu yolla İbn Kesîr'in hangi tür müteşâbih âyetleri yorumladığı da tespit edilebilecektir.

Müteşâbih nasların manasını Allah'ın bildiği konusunda ittifak vardır. Çünkü mutlak kudret ve irade sahibi bir Tanrı'nın anlamsız ya da yanlış bir kelime kullanması düşünülemez. Fakat bu ifadelerin insanlar tarafından bilinip bilinemeyeceği ihtilaflıdır. İbn Kesîr de dâhil olmak üzere âlimlerin büyük çoğunluğuna göre müteşâbih âyetlerin bazıları yalnızca Allah tarafından bilinirken bazıları insanlar tarafından da anlaşılabilir. İbn Kesîr'e göre bilinmesi mümkün olan müteşâbih nasları, râsihler ve Arap diline hâkim olan kişiler anlayabilir.[280] Buradan hareketle İbn Kesîr'e göre müteşâbih âyetlerin iki kısımda incelenebileceği anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi Allah'ın zatı dışında kimsenin bilmediği ve kimseye bildirmediği haberlerdir. Buna terim olarak hakikî müteşâbih denilir. İkincisi ise Allah'ın bildirmesiyle bazı kulların bilebileceği naslardır ki buna izâfî müteşâbih denilir.

3.1.1. Hakikî Müteşâbihler

Allah dışında hiç kimsenin tam anlamıyla mahiyetini bilmediği hakikî müteşâbihler[281] aşağıdaki gibi tasnif edilebilir.

3.1.1.1. Hurûf-u Mukattaʿa

Hurûf-u mukattaʿa, Kur'ân-ı Kerîm'ın bazı sûrelerinin başında yer alan, her bir harfi müstakil olarak okunan ve anlamları hakkında görüş birliği bulunmayan

[280] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.
[281] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 223.

harflerdir.[282] Anlamları hakkında ittifak olmamasının nedeni, bu harflerin manasıyla ilgili ne Kur'ân-ı Kerîm'de ne de hadislerde kesin bir bilginin bulunmasıdır.

İbn Kesîr, mukattaʿa harflerinden oluşan Bakara sûresinin 1. âyetini tefsir ederken bu tür nasları yorumlayan âlimlerin iki farklı görüşü olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi hurûf-u mukattaʿanın bilgisinin Allah katında olduğu ve tefsirini yalnızca Allah'ın bildiği görüşüdür. Diğeri ise bu harflerin tefsirinin mutlak manada bilinemeyeceği fakat bunlar hakkında yorum yapılabileceğidir.[283] İbn Kesîr hurûf-u mukattaʿayı tefsir ederken diğer rivayet tefsirleri gibi öncelikle sahâbe ve tabiʿînin görüşlerini uzunca zikreder, arkasından kendi görüşünü dile getirir. Ebu'l-ʿÂliye (ö. 90/709) *Elif, Lâm, Mîm* harflerinin üç ayrı anlama delalet ettiğini öne sürse de İbn Kesîr, bunu reddederek ilgili harflerin bir anlama delalet ettiğini söyler. Peşi sıra ise bu meselenin ihtilaflı olduğunu ve konu hakkında hüküm vermeyi gerektiren bir icmâʿın olmadığını ifade eder.[284] Taberî, bir harfin birden fazla manayı belirtmesi hususunda İbn Kesîr'den farklı düşünür ve anlamsal olarak böyle bir ihtimalin her zaman mevcut olduğunu aşağıdaki sözlerle ifade eder:

> Bu durum bir kelimenin birçok farklı anlamı içermesinin caiz olması gibidir. Örneğin, ümmet kelimesi; zaman aralığını, Allah'a ibadet eden âbid bir adamı, din ve millet anlamlarını ifade eder. Hurûf-u mukattaʿa da böyledir. Bu harfler Allah'ın isimlerine, sıfatlarına ve bunun dışında cümmel hesabına da şâmildir.[285]

İbn Kesîr, Bakara sûresinin 1. âyetinin tefsirinde, hurûf-u mukattaʿanın anlamları ile ilgili rivayetleri zikrederken bazı cahillerin Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bütün lafızların anlamlı olmadığını öne sürdüklerini zikreder.[286] İbn Kesîr'in bu sözünden bazılarının hurûf-u mukattaʿanın anlamsız olduğunu iddia ettikleri ve onun bu görüşü kabul etmediği anlaşılmaktadır. Bu kişileri cehâletle nitelendirmesi ve hurûf-u mukattaʿanın anlam ve hikmetine dair aşağıdaki rivayeti nakletmesi de buna işaret eder.

İbn Kesîr bazı âlimlerin "Hurûf-u mukattaʿa, Kur'ân-ı Kerîm'in iʿcâzını izhar etmek ve insanların Kur'ân-ı Kerîm'e karşı benzer ifadelerle karşı çıkmaktan aciz

[282] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 50.
[283] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 50.
[284] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 50.
[285] Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 1: 126.
[286] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 51.

kaldıklarını göstermek için nazil olmuştur." dediklerini ifade eder.[287] İbn Kesîr, bu görüşe katıldığını ve diğer hurûf-u mukattaʿa âyetlerinin de işlev bakımından aynı olduğunu söyler.[288] Yukarıda zikrettiği görüşün dışında aşağıdaki rivayetlere de yer veren İbn Kesîr, açıklanacağı üzere bunları kabul etmez.

Taberî'nin naklettiğine göre bazı âlimler sûrelerin başında yer alan bu harflerin sûrelerin başlangıcını belirlediğini iddia eder. İbn Kesîr, sûre ayrımlarının hurûf-u mukattaʿa dışında da bilinebileceğini söyleyerek bu görüşü zayıf bulur ve besmeleyi buna örnek verir.[289] Bazılarına göre sûrelerin bu harflerle başlamasının sebebi -müşrikler Allah'ın kelamını dinlemek istemediklerinden- muhataplarına öncelikle bu harfleri işittirmekle Kur'ân-ı Kerîm'e kulak vermelerinin sağlanmasıdır. Taberî'nin naklettiği bu görüşün zayıf olduğunu söyleyen İbn Kesîr, bu görüşü kabul etmediğini "Eğer böyle olsaydı bu harflerin Kur'ân-ı Kerîm'in bütün sûrelerinde olması gerekirdi." diyerek ifade eder. Ayrıca bu sûrenin ve yine başında hurûf-u mukattaʿa bulunan Âl-i İmrân sûresinin Medîne'de nâzil olduğunu, dolayısıyla bu âyetlerin müşriklere hitaben indirilmediğini söyleyerek kendi görüşünü destekler.[290]

İbn Kesîr yukarıdaki rivayetin peşi sıra hurûf-u mukattaʿanın bulunduğu sûrelerde Kur'ân-ı Kerîm müdafaası yapıldığını, onun iʿcâz ve azametinin beyan edildiğini ifade eder.[291] Ayrıca tekrarlar çıkarıldığında Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen hurûf-u mukattaʿanın sayısının on dört olduğunu ve bu harflerin alfabedeki diğer harflerden üstün olduğunu iddia eder.[292]

İbn Kesîr, mukattaʿa harflerini tefsir ederken sıklıkla hadislere müracaat eder. Meselâ Bakara sûresinin 255. âyetinde mukattaʿa harfleri bulunmamasına rağmen bu âyetin tefsirinde geçen bir hadisi aşağıdaki gibi açıklar:[293]

İbn Kesîr, Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde Ebu Hüreyre'den (r.a.) nakledilen bir hadise göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Cuma günü sabah namazında *Elif Lâm*

[287] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 52.
[288] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 52.
[289] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 52.
[290] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 52.
[291] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 52.
[292] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 51.
[293] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 50.

Mîm (Secde) ile *Hel etâ* (insân) sûresini okuduğunu zikreder. Bazılarının bu hadise dayanarak hurûf-u mukattaʿnın sûre isimleri olduğunu söyler.[294]

İbn Kesîr mukattaʿa harflerini açıklarken hadisleri kaynak olarak kullanır fakat ilgili nakillerin bağlamından koparılmasına karşı çıkar. Söz gelimi aşağıdaki zayıf hadisten yola çıkarak mukattaʿa harfleriyle birtakım olayların, fitnelerin ve savaşların tarihlerinin bilinebileceğini kabul etmez. Hatta ona göre bu iddiaların sahipleri, lehlerine olmayan bir şeyi iddia etmiş ve alanları olmayan bir yere girmişlerdir.[295]

Ebu Yâsir bazı Yahûdîlerle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uğramış ve o sırada Hz. Peygamber (s.a.v.) Bakara sûresinin baş tarafını okuyormuş: "Elif, Lâm, Mîm. Onda hiç bir şüphe yoktur." O sırada kardeşi Hay İbn Ahtab bazı Yahûdîlerle birlikte gelerek şöyle demiş: "Allah'a yemîn ederim ki Muhammed (s.a.v.) kendisine indirilen âyetleri okuyordu onu işittim." ve "Elif, Lâm, Mîm. Onda hiç bir şüphe yoktur." âyetini okumaya başlamış: Bunun üzerine Ebu Yâsir şöyle demiş: "Sen bunu işittin mi?" Kardeşi "Evet" demiş. Câbir diyor ki; Hay İbn Ahtab Yahûdîlerden o cemaatla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelip "Ey Muhammed sen Allah'ın sana indirdiği "Elif, Lâm, Mîm. İşte bu kitap..." âyetini okuduğunu hatırlıyor musun? demiş. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Evet" demiş. Onlar bu âyeti sana "Cebrâîl Allah katından mı getirdi?" demişler. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Evet" demiş. Onlar, "Allah senden önce peygamberler göndermişti. Sen onların süresinin ve senin dışında onların ümmetinin süresinin ne kadar olduğunu bilmezsin" demişler. Hay İbn Ahtab ayağa kalkmış ve beraberinde bulunanlara doğru yönelerek onlara "Elif bir, Lâm, otuz, Mîm kırk" deyip toplamda yetmiş bir yıl yapar, siz Peygamber'in (s.a.v.) dinine girecek misiniz, onun mülkünün ve ümmetinin ömrünün süresi 71 yıldır" demiş. O da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelerek şöyle demiş: "Ya Muhammed, bundan başka âyetler de var mı?" Hz. Peygamber (s.a.v.) evet deyince "Onlar ne?" diye sormuş. Hz. Peygamber de (s.a.v.) "Elif, Lâm, Mîm, Sâd" demiş, bunun üzerine bu ondan daha ağır ve daha uzun" deyip "Elif bir, Lâm otuz, Mîm kırk Sâd da yetmiştir" demiş. İşte bu da yüz otuz birdir. Sonra ya Muhammed bundan başkası var mı diye

[294] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh,* (Riyad: Dâru Tayyibe, 2006/1427), "Kitâbu'l-cumʿa", 880.
[295] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 52.

sormuş, Hz. Peygamber de (s.a.v.) "Evet" demiş. "Nedir o?" dediğinde, "Elif, Lâm, Râ" buyurmuş. O da bu daha ağır ve daha uzun demiş, Elif bir, Lâm otuz, Ra da ikiyüz, bu da 231 eder demiş. Sonra Hz. Peygamber'e (s.a.v.) daha başkası var mı? Diye sormuş, evet deyince, "Nedir o?" demiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) "Elif, Lâm, Mîm, Râ" buyurmuş. Bunun üzerine "Bu daha ağır ve daha uzun" demiş. "Elif, bir, Lâm otuz, Mîm kırk, Râ ikiyüz bu ise 271 eder" demiş. "Sonra senin durumun bize karmaşık göründü ya Muhammed, az mı çok mu verildiğini bilmiyoruz" demiş ve kalkın gidelim, diye eklemiş. Sonra Ebû Yâsir kardeşi Hay İbn Ahtab'a ve beraberindeki rahiplere "Ne biliyorsunuz! Belki de bunların hepsinin toplamı Hz. Muhammed içindir. 71, 131, 231, 271 bütün bunlar 704 sene yapar." demiş. Onlar "Onun durumu bize şüpheli göründü." demişler.[296]

Yukarıdaki rivayette olduğu gibi bu harflerden yola çıkarak çeşitli gaybî bilgilere ulaşmayı kabul etmeyen İbn Kesîr, diğer sûrelerdeki hurûf-u mukattaʿanın tefsirinde "Bu konudaki izah Bakara sûresinin başında yapılmıştır" diyerek okuyucuyu bu bölüme yönlendirir.[297]

3.1.1.2. Gaybî Haberler

Gayb kelimesi duyularla algılanamayan ve aklın bedîhî olarak hükmetmediği bilgi türlerini ifade eder.[298] Bu tarife göre gayb, beş duyu organıyla bilenemez ve basit bir akıl yürütmeyle kavranamaz. Bu yüzden de gayb kelimesi, duyulardan ve insan bilgisinden uzak olan her şey için kullanılabilir.[299] Dolayısıyla da gaybî bilgiler, insana bildirilmeden idrak edilemez. Mutlak olarak gayb bilgisinin Allah'a ait olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça vurgulanır. Mesela En'âm sûresinde şöyle denilir:

﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا اِلَّا هُوَّ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِّ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾

"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O,

[296] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 52.
[297] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 380.
[298] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân,* 616-617.
[299] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân,* 616.

yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.''[300]

Yukarıdaki âyette Allah'ın gaybı bildiği ve onun dışında kimsenin gaybı bilmediği ifade edilir. Fakat Allah, zaman zaman -aşağıdaki âyette geçtiği üzere- bazı gaybî bilgileri kullarına bildirir.

﴿تِلْكَ مِنْ اَنْۢبَاۤءِ الْغَيْبِ نُوْحِيْهَآ اِلَيْكَ ۚ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَآ اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَا ۛ﴾

''İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb olan haberlerdendir. Bunları sen de kavmin de daha önce bilmiyordunuz.''[301]

3.1.1.2.1. Mutlak Gayb

Yalnızca Allah tarafından bilinebilen haberlere *mutlak gayb* adı verilir.[302] Konuyla ilgi Kur'ân-ı Kerîm'de birçok nas bulunmakla birlikte temsil gücü yüksek olması açısından Neml sûresinde yer alan aşağıdaki âyet zikredilebilir:

﴿قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ ﴾

''De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilemez.''[303]

İbn Kesîr âyette geçen istisna edatının istisna-i munkatıʿ olduğunu ve gaybı hiç kimsenin hiçbir surette bilemeyeceğini ifade eder.[304] Fakat İbn Kesîr aşağıda zikredileceği üzere bazı gaybî haberleri Allah'ın dilediği kullarına bildirebileceğini de öne sürer. Buradan hareketle ona göre gaybî haberlerin Allah'ın bildirmemesi halinde anlaşılamayacağı söylenebilir. İbn Kesîr bazılarının yıldızlara bakarak gaybtan haber vermelerini Katâde'nin (ö. 117/735) şu sözünü naklederek tenkit eder:

> Allah bu yıldızları üç şey için yaratmıştır. Gökyüzünün süsü olması, onlarla yol bulunması ve onlarla şeytanların taşlanması için. Bunun dışında bir şey iddia eden kendi görüşünü söylemiş ve hesabında hata edip nasibini zâyi etmiş, ilmi olmayan konuda kendini zorlamış olur.[305]

Katâde, peşi sıra onların gaybtan haber verme hususunda yıldızlardan nasıl faydalandıklarını anlatır. Akabinde ise onların bu fiillerini eleştirip bu kimseleri Allah'ın emrini bilmeyen cahiller olarak niteler.[306]

---

[300] En'âm 6/59.
[301] Hûd 1/49.
[302] İlyas Çelebi, "Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 404-409.
[303] Neml 27/65.
[304] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 414.
[305] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 414.
[306] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 415.

Mutlak gaybla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet zikredilmiştir. Söz gelimi Lokmân sûresinde yer alan aşağıdaki âyette şöyle denilmiştir:

﴿إِنَّ اللهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِۜ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَداًۜ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُۜ﴾

"Kıyamet saatinin bilgisi yalnız Allah katındadır. O yağmuru yağdırır ve rahimlerde olanı bilir. Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiçbir kimse nerede öleceğini de bilemez."[307]

İbn Kesîr âyette zikredilen gaybî haberlerden yağmurun indirilmesi ve rahimlerde olanın bilgisi ile alakalı önemli bir noktaya dikkat çeker. Ona göre bu bilgiler bazı meleklere ve seçilmiş kullara bildirilir. Hatta yağmurun indirilmesiyle ilgili Allah'ın yağmurun yağdırılmasını emrettiği zaman bu işle görevli olan meleklere ve bazı kullara bilgi verdiğinden söz eder. Rahim meselesiyle ilgili de rahimlerde olanın erkek mi dişi mi olacağı ya da mutlu mu mutsuz mu olacağı hususunda Allah'ın emrettiği zaman yine o işle görevli olan meleklere ve bazı kullara bilgi verdiğini öne sürer.[308]

3.1.1.2.2. Nisbî Gayb

Var olan bilgilerin keşfedilip anlaşılması, kişiden kişiye farklılık arz ettiğinden maddeye ve insana göre bazı bilgiler değişiklik gösterir. Bu tür bilgilere nisbî gayb denilir.[309] İnsanlar yaratılışları gereği bilgi, birikim ve tecrübeye farklı oranlarda sahip olmuş; duygu, düşünce ve sezgileri de birbirinden farklı yaratılmıştır. Bundan dolayı bazı insanlar için bilinen haberler diğerleri için gayb olabilir. Yine bir insanın başka biri hakkında duyduğu his, düşünce yahut sezgi onun için malum olurken bir başkası için meçhul olabilir. Yani bazıları için malum olan bir bilginin diğerlerine meçhul olması ya da bir bilginin insanlara kısmen malum olması nisbî gayb ile ifade edilir. Mesela uzaktan birinin kendisine seslendiğini duyan bir insanın o kişinin sesini duyarak orada bir insanın mevcut olduğunu bilip kim olduğunu anlamaması buna örnek verilebilir.

---

[307] Lokmân 31/34.
[308] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 502.
[309] İlyas Çelebi, "Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 404-409.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan fizik ötesi kavramlar da bu kısma dâhil edilebilir. Bu bağlamda ahiret kavramı örnek olarak verilebilir. Ahiret kelimesi gayb kapsamında olup ona iman edilmesi gerektiği اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ "*Onlar gayba iman ederler.*"[310] âyetinin tefsirinde İbn Kesîr'in naklettiği rivayetlerde açıkça ifade edilmiştir.[311] Ahiret naslarda yer alıp mahiyeti bilinmediğinden Kur'ân-ı Kerîm'deki gaybî kavramlarından sayılmaktadır. Dolayısıyla iman edilmesi gereken konular arasında yer alır. Çünkü iman gaybî olana inanmayı iktiza eder. Nitekim bu konular aşikâr olsaydı imtihan gerçekleşmezdi. Bu doğrultuda şöyle bir çıkarım yapılabilir: İman edilmesi istenilen hususlarda şu iki durum söz konusudur: a) bu hususların katiyetle mevcut olması, b) gizli olması.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ahiret kelimesiyle ilgili diğer kavramların da mahiyetleri bilinmediğinden gaybî mefhumlar arasında yer alır. Bunlardan bazıları iman, cennet, cehennem, sırat köprüsü, haşr, mahşer, hesap, mizan kavramlardır.

Çalışmamızda, nisbî gayb konusu hakikî müteşâbihlerden olmamakla birlikte gaybın çeşitlerinden olduğu için mutlak gayb başlığından hemen sonra zikredilmiştir. İbn Kesîr'in ilgili kavramlar hakkındaki açıklamaları incelendiğinde bunların bilinemeyeceğine dair yorum yapmadığı göze çarpmaktadır.[312] Buradan da İbn Kesîr'in nisbî gaybı müteşâbih kabul etmediği anlaşılmaktadır.

3.1.1.3. Mâhiyeti Bilinmeyen Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'de insan aklının anlamaktan aciz kaldığı bazı kavramlar hakkında naslarda bilgi verilmemiştir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

a) Dâbbetü'l-arz/دَابَّةُ الْأَرْضِ

Mâhiyeti hakkında naslarda bilgi verilmeyen dâbbetü'l-arz hakkında aşağıdaki âyette şöyle denilmiştir:

﴿وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَآبَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ﴾

[310] Bakara 2/3.
[311] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 55.
[312] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 378, 1: 78, 1: 276, 1: 387, 2: 225.

"Söylenen (kıyamet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız da insanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur."[313]

İbn Kesîr yukarıdaki âyette zikredilen canlının (dâbbe) ne zaman, nerede çıkacağı ve görevinin ne olduğuna dair kısa bilgiler zikreder. Nereden çıkacağı konusunda ihtilaf olduğunu belirten İbn Kesîr, dâbbetü'l-arz'ın Mekke'den ya da Medine'den çıkacağını öne sürer. Dâbbetü'l-arz'ın ne zaman çıkacağına dair sahih gördüğü rivayetlerden hareketle daha kesin bir dil kullanan İbn Kesîr, dâbbetü'l-arz'ın, insanların fesat içinde olduğu ve Allah'ın emirlerinin terk edilip hak dinin değiştirildiği âhir zamanda çıkacağını beyan eder. Ayrıca dâbbetü'l-arz'ın ne yapacağına dair birçok rivayete yer veren İbn Kesîr, dâbbetü'l-arz'ın insanlarla konuşacağını söyler. İbn Kesîr'in yukarıdaki bilgileri İbn Abbas, Hasan ve Katâde gibi Selef'ten nakletmesi onun Kurân-ı Kerîm'i tefsir ederken Selef'in rivayetlerini öncelemesi açısından kayda değerdir.[314]

b) Sûr/صُورٌ

Mâhiyetine dair bilgi sahibi olmadığımız kavramlardan olan sûr hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır:

﴿قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ ﴾

"O'nun sözü gerçektir. Sûra üflendiği gün de hükümranlık O'nundur." [315]

İbn Kesîr âyette zikredilen sûrun hakikati konusunda ihtilaf edildiğini söyler. Bazıları sûr kelimesi ile suretlerin bazıları da İsrâfil'in üfleyeceği borunun kastedildiğini öne sürer. İbn Kesîr, birinci ihtimale göre âyetin manasının suretlere üflenip diriltilecekleri gün olduğunu söyleyip bu görüşe katılmadığını ifade eder. İkincisine göre ise -İbn Kesîr'in âyet hakkında yer verdiği rivayetlerden anlaşılacağı üzere- sûr, çoğunluğun görüşü olan İsrâfil'in üfleyeceği borudur.[316] Kanaatimizce surun üfleneceği kesin olmakla beraber mahiyeti hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Üflemek denildiğinde insanların aklına hemen bir alet

[313] Neml 27/82.
[314] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 416.
[315] En'âm 73.
[316] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 164.

gelmektedir. Ancak bir meleğin bu ilahi görevi yerine getirirken her hangi bir alete ihtiyaç duymaması da pekâlâ mümkündür.

c) Ruh /رُوحٌ

Ruh kelimesi sözlükte rahmet, sevinç ve emir anlamlarına gelir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de rûh kelimesi bu anlamlarda kullanılmaktadır.[317] İsfahânî, ruh kelimesinin nefse isim olup nefsin ruhtan bir cüz olduğunu söyler.[318] Ruh kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsa'nın (a.s.) ve Hz. Cebrâil'in (a.s.) ismi olarak da geçer. Mesela Kadr sûresindeki aşağıdaki ifadede ruh kelimesiyle Hz. Cebrâil'in (a.s.) kastedildiği belirtilmektedir.

﴿تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْۚ مِنْ كُلِّ اَمْرٍۛ﴾

"O gece melekler ve ruh, rablerinin izniyle her bir iş için iner dururlar."[319]

İbn Kesîr yukarıdaki âyette zikredilen ruh kelimesini, bazılarının Cebrâil (a.s.) bazılarının da başka bir melek olarak anlağını nakleder. Bu konuda herhangi bir yorum yapmayan İbn Kesîr doğrusunu Allah bilir demekle iktifâ eder. İbn Kesîr'e göre Hz. Cebrâil'in (a.s.) Kadir gecesinde yeryüzüne ineceğine dair hadisler, ruh ile Cebrâil'in (a.s.) kastedildiğini göstermektedir.[320]

İbn Kesîr, aşağıdaki âyette zikredilen ruh kelimesi hakkında ise çeşitli rivayetlere yer verir.

﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۜ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي وَمَٓا اُوْتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلاً﴾

"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: "Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir."[321]

İbn Kesîr yukarıdaki âyette zikredilen ruhla ilgili aşağıdaki görüşleri sıralar ve bunlar hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaz.

1. Burada kast olunan Âdemoğullarının ruhudur.

2. Burada ruhtan maksat Cebrâil'dir. (a.s.)

---

[317] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 906-908.
[318] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 369.
[319] Kadr 97/4.
[320] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 586.
[321] İsrâ, 17/85.

3. Burada bütün yaratılmışların kaderlerini tayin eden büyük bir melek kastedilmektedir.[322]

İbn Kesîr, ruh ile nefis kelimelerinin ayrımı noktasında ise Süheylî'den (ö. 581/1185) naklettiği uzun izahtan sonra ruhun nefsin aslı ve maddesi olduğunu, nefsin ise ruh ve bedenle birleşiminden ortaya çıktığını nakledip bu kavramlar arasında ilişki bulunduğunu fakat birbirinin aynısı olmadığını ifade eder. İbn Kesîr bu mananın çok güzel olduğunu ve kendisinin de aynı görüşe sahip olduğunu ifade eder.[323] Buna göre ruh, nefis kelimesiyle eş anlamlı olmayıp nefisten bir cüzdür.

d) Arş /عَرْشٌ

Arş kelimesi sözlükte çatısı olan şey anlamındadır. Bu kelime izzet ve kuvvetten kinaye edilerek kullanılmaktadır. İsfahânî, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a izâfe edilen Arş kelimesinin hakikatinin bilinmediğini söyler. O, Allah'ın arşı taşımasının Allah hakkında düşünülemeyeceğini belirtip bu kelimenin avamın düşündüğü gibi olmadığını dile getirir. İsfahânî, arşın felek-i âlâ, kürsünün ise yıldızların feleği olduğu görüşünü naklettikten sonra âyette Allah'a izâfe edilen arş kelimesinin hükümranlık ve güç anlamında olduğunu söyler.[324] Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir:

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ﴾

"Kuşkusuz rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da (yarattığı) arşa hâkim olan, her işi yöneten Allah'tır."[325]

İbn Kesîr, buradaki arş kelimesini yaratılmışların en büyüğü ve tavanı olarak yorumlar. Arş lafzı Furkân sûresinde ise şöyle zikredilmektedir:

﴿اَلَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ اَلرَّحْمٰنُ فَسْئَلْ بِهِ خَبِيراً﴾

"Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. O Rahmân'dır. O'nu bilen birine (yine kendisine) sor."[326]

[322] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 70.
[323] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 71.
[324] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 558.
[325] Yûnus 10/3.
[326] Furkân 25/59.

İbn Kesîr âyette geçen "Haberdar olan" kelimesiyle Allah'ın resulünün kastedildiğini söyler. Akabinde de İbn Atiyye'nin görüşü olarak, haberdar olandan maksadın Kur'ân-ı Kerîm olduğunu ifade eder.[327] Bu yorumların zikredilmesinin sebebi olarak da "*Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah'a aittir. İşte o Allah benim rabbimdir; yalnız O'na güvenip dayanmışımdır ve daima O'na yönelirim*."[328] âyetini zikrederek bu tür nasların anlaşılmasında müracaat edilecek kaynağın Allah, Allah'ın elçisi ve Kur'ân-ı Kerîm olduğuna işaret eder. Sonuç olarak İbn Kesîr bu kelime hakkında yorum yapmaz ve âyetin manasını Allah'a havale eder. Benzer şekilde aşağıdaki âyet hakkında da yorum yapmayan İbn Kesîr, naklettiği çeşitli görüşler arasında "Henüz hiçbir şeyi yaratmamıştı" teʾvîlinin tercihe şayan olduğunu söyler.[329]

﴿ وَهُوَ الَّذي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَّاءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً ﴾

"Arşı, su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur."[330]

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı kitabında da ilgili hadislerden yola çıkarak arşın, dünya cihetinden bakıldığında kubbeli olduğunu,[331] onun kaderi yazan kalemden önce yaratıldığını[332] ve genişliğinin elli bin senelik yol mesafesinde olduğunu söyler.[333]

e) Kürsü /كُرْسِيٌّ

İsfahânî, kürsü kelimesinin üzerine oturulan şeyin ismi olduğunu söyledikten sonra bu lafzın, كُرْسٌ kelimesine nispet yâsının eklenmesiyle oluştuğunu ve bu lafzın sözlükte bir yerde bulunan, toplanan anlamına geldiğini söyler. Kürsü kelimesinin âyetlerde hangi anlamda kullanıldığıyla ilgili "Allah'ın ilmi, mülkü ve felekleri kuşatan ana feleğin adı" olma ihtimallerini zikreder.[334]

Bu kelime Allah'a isnat edilerek Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir:

---

[327] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 361.
[328] Şûrâ 42/10.
[329] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 480.
[330] Hûd, 11/7.
[331] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1: 28.
[332] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1: 7.
[333] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1: 9.
[334] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 706.

﴿وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ﴾

"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır."[335]

İbn Kesîr yukarıdaki âyeti tefsir ederken kürsü kelimesiyle ilgili görüşleri nakleder. Fakat ona göre bunların bir kısmı, âyetlerle alakalı değil, bir kısmı da hadislerle çelişir. Söz gelimi İbn Kesîr, kürsünün kıyamet günü hükümlerin ayrılması için konulacağına dair İbn Merdûyeh'in (ö. 410/1020) rivayet ettiği haberi reddeder ve bunu, ilgili haberin âyette geçmemesiyle ilişkilendirir. Bir diğer örnek ise Taberî'nin Hasan-ı Basri'den (ö. 110/728) rivayet ettiği "Kürsü arştır." sözüdür ki İbn Kesîr bunu "Kürsü arştan başka bir şeydir ve arş kürsüden daha büyüktür" diyerek eleştirir ve buna delil olarak bazı hadis ve rivayetlerin ilgili mana ile çeliştiğini söyler. Ayrıca İbn Kesîr, mezkûr yorumların sıhhatinin şüpheli olduğunu da ekler.[336] *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserinde ise kürsünün yedi kat gökten daha büyük olduğunu söyleyerek bazı astronomi bilginlerinin "Kürsü sekizinci felektir ki ona sabit yıldızların feleği denilir" sözlerini kabul etmez. İbn Kesîr bu konuda hadislerin varid olduğunu belirterek gökler ve yere oranla kürsünün büyüklüğünün çöl ile çöle atılan bir demir parçası kadar olduğunu söyler. İbn Kesîr, kürsünün felek olarak nitelendirilmesini ise kürsünün sözlük anlamının sadece felek anlamından ibaret olmadığını söyleyerek reddeder. Bu çerçevede İbn Kesîr, kürsünün Selef'in ifade ettiği gibi arşın önündeki bir merdiven gibi olduğunu söyler.[337] İbn Kesîr'in arş ve kürsü kelimelerine yaptığı yoruma bakıldığında onun bu kelimeleri cisim olarak tasavvur ettiği, kaynağının hadisler olduğu ve Selef'in yolunu takip ettiği söylenebilir.

Zemahşerî, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ ifadesinin, tamamen tahyil ve tasvirden ibaret olduğunu söyleyerek orada ne kürsünün, ne oturmanın ne de oturanın olduğunu öne sürer.[338] Râzî ise bu âyetin tefsirinde müfessirlerin dört farklı görüşe sahip olduklarını söyler. Araştırmanın sınırlarının gözetilmesi bakımından ayrıntılara girmeden Râzî'nin uzunca yer verdiği bu görüşler kısaca zikredilecektir. Kürsü kelimesinin anlamıyla ilgili şunlar söylenir:

---

[335] Bakara 2/255.
[336] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 345.
[337] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* 1: 11-12.
[338] Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾıkı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl* (Beyrut: Dârü'l-Mârife, t.y.), 1: 154.

1. Kürsü, gökleri ve yeri kaplayan büyük bir cisimdir.

2. Kürsü, Allah'ın hükümdarlığı, gücü ve mülkiyeti anlamına gelir.

3. Kürsü, ilim anlamına gelir.

4. Kürsü, Allah'ın azameti ve yüceliğini tasvir etmektedir.[339]

Râzî, Allah'ın zaman ve mekândan münezzeh olduğuna dayanarak bu tür lafızların Allah'ın büyüklüğünü ifade ettiğini iddia eder. Sıraladığı görüşlerden birincisini tercih ettiğini ve âyetin zâhirini delilsiz olarak terk etmeninin caiz olmadığını söyler.[340]

Müteşâbihin çeşitleri incelenirken İbn Kesîr, bazı müteşâbihleri sadece Allah'ın bileceğini bazılarını da râsihlerin bileceğini söyler.[341] Buradan da anlaşılacağı üzere İbn Kesîr hakikî müteşâbihleri varlığını ve bunların manasını sadece Allah'ın bileceğini kabul etmektedir. Mesela huruf-u mukattaʿa konusunda Selef'in bu harfleri müteşâbih kabul ettiğini nakleden İbn Kesîr, bunun aksine bir açıklama yapmaz.[342] Ayrıca bu harflerin anlamının olduğunu fakat "*Biz ona inandık hepsi rabbimizin katındandır*"[343] âyetinin işaret ettiği üzere onun bilgisinin Allah'ın katında olduğunu belirtir.[344] Bu ifade aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'de muhkem ve müteşâbih ayrımının yapıldığı Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde geçtiğinden İbn Kesîr'in bu konuyu müteşâbih kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca onun mezkûr bazı müteşâbih naslar hakkında Selef'in söylediği ve kendisinin de örnek gösterdiği bir ifade olması bakımından kayda değerdir. O, terimleştiği şekliyle diğer hakikî müteşâbihleri de müteşâbih kabul ettiğinden bunlar hakkında yorum yapmaz. Nitekim gaybın mahiyetini yalnızca Allah'ın bileceğini zikreder.[345]

[339] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7: 12.
[340] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7: 13.
[341] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 383.
[342] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 381.
[343] Âl-i İmrân 3/7.
[344] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 51.
[345] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 414.

3.2.2. İzâfî Müteşâbihler

İzâfî müteşâbihler, anlaşılması bir delile veya açıklamaya bağlı olup bazı insanlar tarafından bilinebilen müteşâbihlerdir.[346] Bunlar lafzî ve mânevî müteşâbihler başlığı altında işlenecek olup söz konusu teşâbühün nedenleri ve örnekleri İbn Kesîr'in görüşleri çerçevesinde tartışılacaktır. İbn Kesîr'in müteşâbih nasların teʾvîli konusundaki tutumunun belirlenebilmesi için diğer müfessirlerin görüşleri de incelenecektir. Böylelikle ihtilaf edilen meseleler hem daha iyi kavranacak hem de İbn Kesîr'in görüşlerinin hangi şahıs ya da ekollere yakın olduğu tespit edilebilecektir.

3.2.2.1. Lafzî Müteşâbih

Lafzî müteşâbih, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı âyetlerin lafız yönünden müteşâbih sayıldığı teşâbüh çeşididir.[347] İsfahânî, genel itibariyle bu tür müteşâbihleri müfred lafızlarla ve cümleyle alakalı olanlar şeklinde ikiye ayırır.[348] Müfred lafızlarla alakalı olanları, garip ve çok anlamlı lafızlar olarak ikiye ayırır. Garip lafızlara örnek olarak اَبٌّ (baba), çok anlamlı lafızlara da عَيْن (göz, pınar, casus…) kelimelerini zikreder. Cümleyle alakalı olanların üç amaçla zikredildiğini söyler: Birincisi ﴿وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاء﴾ *"Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan (nikahlayın)"* âyetinde ifade edildiği gibi sözü kısaltmak; ikincisi ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ﴾ *"O'na benzer hiçbir şey yoktur."*[349] âyetinde ifade edildiği gibi sözü genişletmek; üçüncüsü ise ﴿ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجاً قَيِّماً ﴾ *"Hamd Allah'a mahsustur. O, kuluna kitabı indirdi ve onda herhangi bir bozukluğa yer vermedi"*[350] âyetinde ifade edildiği gibi sözün nazmını vurgulamak maksadıyla söylenir.[351]

Lafzî müteşâbih, âlimler tarafından farklı şekilde tarif edilmiş ve bunların manasının kapalı mı yoksa açık mı olduğu noktasında ihtilaf edilmiştir. Bu itibarla içtihadî meselelerden olan lafzî müteşâbihler, âlimler tarafından farklı

[346] Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 223.
[347] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 443.
[348] Diğer ayrımlar için bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 126.
[349] Şûrâ 42/11.
[350] Kehf 11/1.
[351] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 444.

değerlendirmelere tabi tutulmuştur. İsfahânî, "Yaptığımız bu taksim düşünüldüğünde müfessirlerin, müteşâbihi yorumlamada zikrettikleri hiçbir şeyin bunun dışında kalmadığı bilinir"[352] diyerek ilgili taksimin konunun tüm başlıklarını kapsadığını ifade eder. Bazı âlimler ise lafzî müteşâbih konusunu daha ayrıntılı ele alır. Mesela müteşâbih lafızlar konusunda ilk eser telif edenlerden olan İbnu'l- Münâdî (ö. 336/947), *Müteşâbihu'l-Kur'ân* isimli eserinde müteşâbihi tanımlayıp kısımlara ayırır. Onun yaptığı bölümleme şöyledir: Âyetlerin iʿrâbındaki müteşâbih, nâsih ve mensuhtaki müteşâbih, takdim ve tehirdeki müteşâbih, umûm ve husûstaki müteşâbih, garîbu'l- Kur'ân ve meʿâni'l- Kur'ân ilimlerindeki müteşâbih, sarîh ve kinâyeli olan lafızlardaki müteşâbih, ilk mushaflardaki yazım farklılıklarından doğan müteşâbih ve âyetlerin lafız itibariyle birbirine benzemesinden doğan müteşâbih.[353]

Lafzî müteşâbihlerin manasında kapalılık bulunduğunu iddia eden müellifler bu tür kelimeleri, muhkemin karşıtı olan müteşâbihler arasında zikreder. Bahsi geçen kapalılık Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı lafızların birbirine benzemesinden kaynaklanır.[354] Çünkü bir sözün eş anlamlı, eş sesli olması veya mecaz ve kinayeye muhtemel olması lafzın manaya delaletine zarar verir. Benzer şekilde bir sözün muhtelif pasajlarda farklı biçimlerde kullanılması da bu dilsel delaletin katiyetini zayıflatır. Nitekim Alâaddin es-Semerkandî, (ö. 539/1144) bazı dilsel olasılıklar sebebiyle dilde kesinliğin olmadığını iddia etmektedir.[355] Benzer şekilde Râzî de karîne bulunmadıkça lafzî delillerin kesinlik ifade etmeyeceğini iddia eder.[356] Fakat daha sonra gelen âlimlerden bazılarının lafzî müteşâbih olarak zikredilen âyetlerin manasının kapalı olmadığını ve aralarında sadece lafzî benzerliğin bulunduğunu düşündüklerinden, lafzî müteşâbih konusunu eserlerinde ya incelememiş ya da diğer müteşâbihlerden ayrı tartışmışlardır.[357] İlgili âyetlerin yorumu araştırıldığında İbn Kesîr'in lafzî müteşâbihler konusunu incelemeyip zikredilen ikinci görüşe katıldığı

[352] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 444.
[353] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ubeydillah el-Münâdî el-Bağdâdî İbnü'l-Münâdî, *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Guneyman (Demenhur,Mısır: y.y., ts.), 59-60.
[354] Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 168.
[355] Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl fî netâʾici'l-ʿukūl*, thk. Muhammed Zekî Abdülber, 1. Bs (Katar: Metâbiʿü'd-Devha el-Hadîsiyye, 1404), 359. Ayrıca bk. Mehdi Cengiz, *Fahreddin er-Râzî'de Lafzın Manaya Delaleti Bağlamında Dilde Kesinlik Problemi* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2020), 42.
[356] bk. Mehdi Cengiz- Şükran Fazlıoğlu, "Fahreddin Er-Râzî'nin 'Dilde Kesinlik' Sorununa Yaklaşımı: Tespit ve Tercih", *Kutadgubilig Felsefe – Bilim Araştırmaları*, 42 (2020): 37-63.
[357] Muhammet Aydın, *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzî müteşâbihler* (İstanbul: Nur Yayıncılık, 1998), 15.

anlaşılmaktadır. Zira kitabının mukaddimesinde ele aldığı müteşâbihler konusunu anlatırken lafzî müteşâbih konusundan hiç söz etmeyen İbn Kesîr, ilgili âyetlerin tefsirinde de bu nasların müteşâbih olduğuna dair herhangi bir yorum yapmaz. Dolayısıyla İbn Kesîr'e göre müteşâbih âyetlerin teʾvîlinin incelendiği bu çalışmada lafzî müteşâbih konusu tartışılmayacaktır.

3.2.2.2. Mânevî Müteşâbihler

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı âyetlerin anlam yönünden müteşâbih sayıldığı türe, mânevî müteşâbih denir. İsfahânî, mânevî müteşâbihleri Allah'ın ve kıyametin bir sıfatı olarak açıklar ve bu sıfatları, insanların tasavvur etmelerinin imkânsız olduğunu söyler.[358] Hakkındaki ihtilafların çok olması sebebiyle haberî sıfatlar konusu aşağıdaki başlıklardan sonra incelenecektir.

a) Bir Lafzın Hem Gerçek Hem De Mecaza Muhtemel Olması

Bakara sûresinde zikredilen aşağıdaki âyette "kadem" kelimesine bazıları gerçek anlam verirken diğerleri mecazî anlam vermiştir.

﴿قَالُوا رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا﴾

"Yüreğimizi sabırla doldur ve ayaklarımızı sabitle."[359]

Âyette zikredilen akdâm, *kadem* kelimesinin çoğulu olup sözlükte ayak ve geçmişte var olmak anlamına gelir.[360] İbn Kesîr'e göre وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا ifadesiyle "Düşmanla karşılaştığımızda bizi firar etmekten ve acziyete düşmekten uzaklaştır."[361] anlamı kastedilir. Bu açıklamalardan İbn Kesîr'in kadem kelimesine mecaz anlam yüklediği anlaşılmaktadır. İbn Kesîr, Enfâl sûresinde geçen aşağıdaki âyeti açıklarken de kadem lafzının mecazî değil, hakikî anlamını dikkate alır.

﴿وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَ﴾

"Ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu."[362]

---

[358] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 444.
[359] Bakara 2/250.
[360] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 660-661.
[361] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 337.
[362] Enfâl 8/11.

İbn Kesîr yukarıdaki âyeti tefsir ederken kadem lafzıyla ilgili şu rivayete yer verir: "Mücâhid (ö. 103/721) şöyle diyor: Allah onların üzerine uyuklamalarından önce yağmur indirdi. Böylelikle yağmur ile tozu ortadan kaldırdı ve yeri sertleştirdi. Bununla onların gönülleri hoşnut oldu ve ayakları sebat etti."[363] Buna göre وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ lafzıyla bizi kuma ya da çamura batmaktan koru anlamı kastedilir. İbn Kesîr, âyette geçen وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ lafzının dışa dönük, somut bir cesareti ifade ettiğini söyleyip kadem kelimesine hakikî anlam yükler. Buradan İbn Kesîr'in bu tür lafızların hepsine aynı manayı vermediği, hatta aynı lafza Kur'ân-ı Kerîm'de geçen muhtelif bağlamlarda farklı anlamlar yüklediği anlaşılmaktadır.

b) Bir Lafzın Vücûp ya da Nedb İfade Etmesi

Bazı âlimler Nahl sûresinde zikredilen aşağıdaki âyetteki bazı âlimler "sığın" emrinin, vücûp ifade ettiğini bazıları da nedb anlamına geldiğini söylemiştir.

﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾

"Kur'ân-ı Kerîm'i okuyacağın zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."[364]

İbn Kesîr'e göre âyette geçen emir sîgâsı vücûp değil, nedb bildirir.[365] Taberî bu hususta icmâʿ olduğunu söyler. Buna göre bir kişi Kur'ân-ı Kerîm okumadan önce ya da istiʿâzeden sonra besmele çekmezse farz ya da vacibi terk etmiş olmaz.[366] Zâhirîler ise âyette yer alan emrin, vücûp ifade ettiğini söyler. Nitekim onlara göre namazın içinde ya da dışında Kur'ân-ı Kerîm okurken istiʿâze getirmek farzdır.[367]

c) Bir Lafzın Birden Fazla Anlamının Olması

Aʿrâf sûresinde zikredilen aşağıdaki âyette "günler" lafzının hangi günü ifade ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir.

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ﴾

"Şüphesiz rabbiniz olan Allah gökleri ve yeri altı günde yaratmıştır."[368]

---

[363] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 323.
[364] Nahl 16/98. Başka örnekler için bk. Cum'a 62/10
[365] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 643.
[366] Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 7: 644.
[367] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20: 117.
[368] A'râf 7/54.

İbn Kesîr yukarıdaki âyette zikredilen gün lafzıyla Dünya günlerinin mi yoksa günlerinin her birinin bin sene olduğu zaman diliminin mi kastedildiği konusunda farklı görüşlerin öne sürüldüğünü söyler.[369] Yani bazıları bu günlerin dünyada meydana gelen günler olduğunu söylerken diğerleri bunun aksini iddia etmiştir. Müseyyeb b. Şerîk'in Dahhâk'tan (ö. 105/723) naklettiğine göre âyette geçen gün ifadesi, dünyada geçen bin seneye tekâbül etmektedir.[370]

İbn Kesîr, âyette geçtiği üzere göklerin ve yerin yaratılma zamanının altı günde gerçekleştiğini beyan ettikten sonra cumartesi gününü saymayıp pazar gününden başlayarak bu günleri tek tek zikreder. Cumartesi günü hakkında ise Dakkâk'ın İbn Abbas'tan naklettiği rivayete yer verir.[371] Söz konusu bu rivayette cumartesi gününde herhangi bir yaratılışın gerçekleşmediği ve bundan dolayı cumartesi gününün Arapça karşılığı olan سَبْتٌ kelimesinin *kesik* anlamına geldiğini söyler. İbn Kesîr'in bu görüşe katıldığı, Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde zikredilen Haccâc'ın Ebu Hureyre'den (r.a.) gelen şu rivayeti tenkit etmesinden anlaşılmaktadır:

> Rasulullah (s.a.v.) elimi tuttu ve dedi ki: Allah toprağı cumartesi günü, dağları pazar günü, ağaçları pazartesi günü, mekrûhâtı salı günü, nuru çarşamba günü yarattı. Hayvanları perşembe günü yeryüzüne dağıttı. Âdem'i Cuma günü ikindiden sonra yaratılanların sonuncusu olarak yarattı. Onu cumanın son saatlerinde ikindiyle gece arasında yarattı.[372]

İbn Kesîr bu hadisi iki açıdan tenkit eder. Birinci tenkide göre hadiste yedi günün hepsinde yaratma fiilinin gerçekleşmesi ve âyette yalnız altı günün zikredilmesidir. Bu, İbn Kesîr'in hadisleri incelerken onların Kurân-ı Kerîm'e aykırı olup olmadığını dikkate aldığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Mezkûr hadise yönelttiği diğer eleştiri ise hadisin kaynağıyla ilgilidir. Bu ikinci tenkide göre mezkûr hadis merfû değil, mevkûftur ki Buhârî ve birçok muhaddis bu hadisi Ebu Hureyre ve Kaʿb el-Ahbâr'dan rivayet eder.[373]

---

[369] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 245.
[370] Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kurʾân*, 7: 5.
[371] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 245.
[372] Müslim, "Kitâbu sifati'l-kıyâme velcenne vennâr", 2789.
[373] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 245.

d) Aynı Konunun Umumî ve Hususî Olarak Zikredilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen birtakım genel ifadeler (umûmî) başka âyetlerde istisna edilerek anlamları daraltılır. Mesela Bakara sûresinde zikredilen aşağıdaki âyette şefaat umumi olarak ifade edilmektedir.

﴿وَاتَّقُوا يَوْماً لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ﴾

"Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz."[374]

Yukarıdaki âyette yer alan şefaatin genel prensip olarak reddedildiği görülmektedir. İbn Kesîr burada söz konusu olan reddin, kâfirlere yönelik olduğunu söyler ve bu anlama gelen diğer âyet ve rivayetleri zikreder.[375] Sonuç olarak ise şefaatin büyük günah işleyen mü'minler için olduğunu söyler.[376] İbn Kesîr'în aksine Zemahşerî ise bu âyetteki umûmun herkesi kapsadığını dolayısıyla günahkârlar için de şefaatin olmadığını iddia eder.[377] Bu çerçevede ise Âl-i İmrân sûresinde yer alan aşağıdaki âyeti zikredip şefaatin olmadığını öne sürer.

﴿وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾

"Uydurdukları yalanlar dinleri hakkında kendilerini aldatmaktadır."[378]

Yukarıdaki âyeti büyük günah işleyenlere şefaat edileceği inancı bağlamında değerlendiren Zemahşerî, şefaat inancını uydurma olarak nitelendirir.[379] Onun Bakara sûresinin başka bir âyetini tefsir ederken şefaatin ahirette kâfirler için değil, sadece mü'minlerin fazileti için olduğunu söylemesi de bu anlatılanları desteklemektedir.[380] Buna göre şefaat günah işleyenlerin günahının affedilmesi yönünde olmayıp sevap işleyen müslümanların sevaplarını artırmaya yönelik bir lütuftur. İbn Kesîr ise bu âyetin tefsirinde şefaate dair herhangi bir bahis açmaz ancak Yahudilerin cehennemde çok az bir zaman kalıp cennete girecekleri inancını reddeder ve onların

[374] Bakara 2/ 48.başka örnekler için bk. müddessir 74/48.
[375] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 108.
[376] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 151.
[377] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾıkı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 1: 67.
[378] Âl-i İmrân 3/24.
[379] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾıkı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 1: 182.
[380] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾıkı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 1: 152.

bu iddiasını mü'minlerin şefaatı ile ilişkilendirmez. Yine Bakara sûresinde zikredilen şefaat konusu aşağıdaki âyette istisna edilerek ifade edilmektedir.

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِه﴾

"O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaat edemez."[381]

Şefaatin ahirette bazılarına verilecek yetki olduğu iddiasını savunanların delil olarak sundukları yukarıdaki âyeti Zemahşerî farklı yorumlar. Bu âyette istisna edilenleri kendisine ahirette konuşma izni verilenler olarak teʾvîl eden Zemahşerî, bu anlamın tıpkı Nebe sûresinin 38. âyeti gibi olduğunu söyler.[382] İbn Kesîr ise yalnız Allah'ın kendilerine şefaat hakkı tanıdığı kimselerin bu yetkiye sahip olduğunu ve başkalarının hiçbir şekilde şefaat edemeyeceğini söyler.[383]

3.2.2.2.1. Haberî Sıfatlar

Naslarda yer alan bazı ifadelere gerçek anlam verildiğinde Allah'ın sıfatlarının, kullarınınkine benzediği müteşâbihlere haberî sıfat adı verilir.[384] Bu sıfatların naslarda yer almasından dolayı tamamına haberî sıfatlar denilmiştir. Bu lafızların âyet ve hadislerde Allah'a nispet edilmesi, bazı grupların mezkûr sıfatları gerçek zannetmesine, bazılarının bu lafızları kulların sıfatlarına benzetmesine ve bir kısmının da ilgili nasları teʾvîl etmesine neden olmuştur. Aşağıda konuyla ilgili İbn Kesîr'in yorumları diğer tefsirlerle karşılaştırılarak ele alınacaktır.

3.2.2.2.1.1. Allah'a İzâfe Edilen Cismânî Sıfatlar

a) ʿAyn /عَيْنٌ

ʿAyn kelimesi sözlükte göz ve gözetleme anlamına gelir.[385] Ayrıca bu lafız istiʿâre yoluyla pınar anlamını ve terazide kefenin ağır basmasını ifade eder.[386] ʿAyn lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de lafız ve mana yönünden hem gerçek hem de mecaz anlamda

[381] Bakara 2/255. Başka örnekler için bk. Meryem 19/87, Tâhâ 20/109, Enbiyâ 21/28, Necm 53/26
[382] İlgili âyet: *"Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, ancak Rahmân'ın izin verdikleri konuşur ve konuşan da doğruyu söyler."* Nebe 78/38. Zemahşerî, *el-Keşşâfʿan hakâʾıkı kavâmizi't-tenzîl veʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 1: 153.
[383] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 344.
[384] İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 37: 106.
[385] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 598.
[386] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 599.

kullanılmaktadır. Bu bağlamda Yâsîn sûresinde geçen aşağıdaki âyet, bu kelimenin hem mecaza hem de hakikî anlama muhtemel olduğu yerler arasında zikredilebilir.

﴿وَلَوْ نَشَآءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰٓ أَعْيُنِهِمْ﴾

"Biz isteseydik onların gözlerini tamamen kör ederdik."[387]

Yukarıdaki âyette gerçek anlamda hem gözlerin kör edilmesi hem de mecazî anlamda hakkı görmelerinin engellenmesi kastedilmiş olabilir. Bunun gibi Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ʿayn lafızlarını müfessirler hakikat-mecaz çerçevesinde değerlendirip uygun gördükleri manaları zikretmişlerdir. Örnek olarak Hûd sûresinde geçen ʿayn kelimesi bu bağlamda incelenebilir.

﴿وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوٓاْ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ﴾

"Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap, haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar!"[388]

İbn Kesîr ve Taberî ʿayn lafzının gerçek anlamda kullanılmasını mümkün görmez. Ayrıca bu konu hakkında herhangi bir rivayet de nakletmez. Konu hakkında rivayetlerin zikredilmemesi, muhtemelen, daha önce bu anlamı savunan kimsenin olmadığını ya da onlar arasında bu görüşün kayda değer görülmediği şeklinde yorumlanabilir.

Râzî ise âyette zikredilen aʿyun kelimesinin gerçek anlamda kullanılamayacağına dair aşağıdaki delilleri zikreder. Bunlar şöyle sıralanabilir:

a) Aʿyun kelimesi çoğul olduğu için gerçek anlamda düşünülürse Allah'ın birçok gözünün olması gerekir ve bu durum Allah'ın وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي *"Gözetimimizde yetiştirilesin diye"*[389] sözünün zâhiriyle çelişir.

b) Bu lafız gerçek anlamda kullanılmış olsaydı Hz. Nuh'un (a.s.) gemisini kendi gözleriyle yapmış olması gerekirdi.

c) Allah'ın organlardan, bölümlerden ve parçalardan münezzeh olduğu aklî delillerle sabittir. Râzî savunduğu düşünceyi ispatlarken aklî çıkarımları da göz

[387] Yâsîn 36/66.
[388] Hûd 11/37.
[389] Tâhâ 20/39.

önünde bulundurur ve Tanrı hakkında hiçbir şekilde gerçek anlamda göz lafzının kullanılmasının mümkün olmadığını öne sürer.[390]

b) Yed /يَدٌ

Bu kelime gerçek anlamıyla avuç ve el gibi anlamlarla sınırlı olup mecaz anlamda birçok manaya gelir. Bunlardan bazıları nimet, kuvvet iyilik, zenginlik ve yardım anlamlarıdır.[391] İsfahânî, yed kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle mecaz anlamda kullanılmasının sebebini, kastedilen mananın zihinde canlandırılmak istenmesi ile açıklar.[392]

Yed kelime Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir:

﴿يَدُ اللهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ﴾

"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."[393]

İbn Kesîr'e göre âyette geçen yed lafzıyla Allah'ın zikredilen grup ile beraber olduğu kastedilir. Aynı zamanda "Onların dediklerini duyuyor, yerlerini görüyor, zahirde ve batında sakladıklarını biliyor." manaları da murad edilmektedir. İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'in başka âyetlerinde de buna benzer kullanımların olduğunu söyleyerek yorumunu güçlendirir.[394]

Yed kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği diğer bir âyet ise şöyledir:

﴿وَاذْكُرْ عِبَادَنَا اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ اُوْلِي الْاَيْدِي وَالْاَبْصَارِ ﴾

"Güçlü ve basîretli kullarımız İbrâhim, İshak ve Ya'kub'u da an."[395]

İbn Kesîr, burada zikredilen yed lafzına birçok anlam verir. Bunlar; kudret, salih amel, faydalı ilim, basiret ve ibadetteki güç manalarıdır. İbn Kesîr, bu tür lafızların sadece mecazî anlamlarını ifade edip konuyla ilgili ihtilafları zikretmez.[396] Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere yed kelimesinin mecaz anlama gelen

[390] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17: 231.
[391] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 6: 641-643.
[392] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 891.
[393] Feth 48/10.
[394] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 194.
[395] Sâd 38/45.
[396] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 45.

kullanımları mübâlağa ifade etmekte, anlatımı güçlendirmekte ve anlamı derinleştirmektedir.

Yed kelimesi başka bir âyette ise şöyle zikredilmiştir:

﴿قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ﴾

"De ki: Lütuf Allah'ın elindedir."[397]

Bu âyette zikredilen yed kelimesini İbn Kesîr "Bütün işler Allah'ın tasarrufundadır." diyerek te'vîl eder ve bu anlamı pekiştirmek için şu örneği zikreder:[398] "Veren de O'dur vermeyen de. Dilediğine iman, ilim ve tam bir tasavvur verir. Ve dilediğini sapıtır, gözünü ve basiretini bağlar, kalbini ve kulağını mühürler, gözüne perde çeker."[399]

Yed kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği diğer bir âyet şöyledir:

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُواْ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِۙ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَآءُ﴾

"Yahudiler "Allah'ın eli bağlanmış!" dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir."[400]

İbn Kesîr'e göre yukarıdaki âyette Yahudiler, Allah'ı cimri olarak vasfetmişlerdir. Akabinde Ali b. Ebî Talha'nın rivayetinde İbn Abbas'ın يَدُ اللهِ مَغْلُولَةٌ ifadesi hakkında "Allah'ın eli bağlıdır." anlamının kastedilmediğini bilakis Allah'ın cimri olduğunun murat edildiğini söyler. İbn Kesîr, tercih ettiği bu mananın İkrime, Katâde, Suddî, Mücâhid ve Dahhâk tarafından da aynı şekilde yorumlandığını beyan eder. Ayrıca âyetin devamında يَدُ اللهِ مَغْلُولَةٌ ifadesinin zıddı olarak zikredildiği anlaşılan بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِۙ (*Aksine O'nun iki eli de açıktır.*) ifadesi hakkında O'nun lütfunun geniş, infakının ise bol olduğunu belirtir.[401]

[397] Âl-i İmrân 3/73.
[398] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 411.
[399] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 411.
[400] Mâide 5/64.
[401] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 2:87.

c) Vech /وَجْهٌ

Bu kelime sözlükte yüz, çehre, karşıdaki yön ve bir şeyin aynısı anlamlarına gelir.[402] Kur'ân-ı Kerîm'de on yerde zikredilen[403] vech lafzı bazen Allah'a, bazen de O'nun zamirine nispet edilir. İsfahânî, Allah lafzına nispet edilen vech kelimesinin onun zatı anlamına geldiği söyler ve bazılarının bu kelimeyi Allah'a yönelmek şeklinde yorumladığını nakleder.[404] Ayrıca bu lafzın bazılarına göre ibtiğa (aramak), irâde (istemek) ya da livechillâh (Allah'ın yüzü [hakkı] için) kelimeleriyle beraber kullanıldığında rıza anlamına geldiğini de ifade eder.[405]

Bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği âyetlerden birisi şöyledir:

﴿لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُۥ﴾

"O'ndan başka Tanrı yoktur. O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır."[406]

İbn Kesîr, bu âyeti açıklarken Rahmân sûresinin 27. âyetini[407] de zikrederek vech kelimesinin zat anlamına geldiğini ve bu iki âyetin ifade tarzının aynı olduğunu beyan eder.[408]

Vech lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de başka âyette şöyle zikredilmektedir:

﴿لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾

"Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır."[409]

İbn Kesîr, Allah'tan hâli hiçbir mekânın olmadığını belirterek âyeti "Yüzler nereye bakarsa baksın Allah'ı o tarafta bulur." şeklinde tefsir eder ve bu anlamın Mücadele sûresinde zikredilen aşağıdaki âyette de ifade edildiğini söyler. Söz konusu âyet şu şekildedir:

---

[402] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 5: 864.
[403] Demirci, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine,* 166.
[404] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân,* 856.
[405] Yavuz Yusuf Şevki, "Vecih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 585-586.
[406] Kasas 28/88.
[407] Bahsi geçen âyet için bk. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır.
[408] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 3: 447.
[409] Bakara 2/115.

﴿اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۗ مَا يَكُوْنُ مِنْ نَّجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَآ اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَآ اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُوْا ۚ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوْا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۗ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ﴾

"Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir."[410]

İbn Kesîr, Taberî'ye göre bu âyetin kıble emri gelmeden önce nâzil olduğunu ve onun, âyette zikredilen vech kelimesine Allah'ın rızası ya da kıblesi anlamlarını verdiğini söyler.[411] İbn Kesîr'in yukarıdaki açıklamalarından ve Mücâdele sûresindeki mezkûr âyetin de bu manaya işaret edildiğini söylemesinden hareketle Taberî'nin görüşüne katıldığı öne sürülebilir.

d) Yemin/يَمِينٌ

Yemin kelimesi sözlükte sağ el anlamındadır. Yemin anlamına da gelen bu lafız, sağ el manasından istiare edilerek farklı anlamlarda da kullanılabilmektedir. Bu da sözleşme yapan ya da yemin eden kişilerin sağ ellerini kullanmalarıyla alakalıdır.[412]

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir:

﴿وَالسَّمٰوٰتُ مَطْوِيّٰتٌ بِيَمِيْنِهٖ ﴾

"Ve gökler onun sağ elinde evrilip çevrilmiştir."[413]

Müfessirlerin çoğu âyette Allah'a izâfe edilen yemin kelimesinin uzuv anlamında olmadığını ifade eder ve bu kelimeye kudret eli anlamını verir. Çünkü söz konusu kelime gerçek anlamında Allah hakkında düşünüldüğünde teşbîh ve tecsîm anlamı ortaya çıkmaktadır. Mecaz anlamda düşünüldüğünde ise sağ el kelimesi onun kudretine yaraşır şekilde daha derinlikli bir anlam kazanır. Söz gelimi bu kelimenin gerçek anlama gelmesini imkânsız gören Râzî, yemîn lafzını anlamsız olmaktan

[410] Mücadele 57/7.
[411] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 181.;Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 1: 552.
[412] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 893.
[413] Zümer 39/67.

korumak için mecaz sanatıyla yorumlar ve bu bağlamda en ideal anlamın kudret olduğunu ifade eder.[414]

İbn Kesîr ise yed kelimesine "Her şeye sahip olan" ve "Her şeyi kudreti altına alan" anlamını verir. Açıklamalarının devamında "Kim Allah'ın her şeyi kudreti altına aldığına iman ederse, Allah'ı gerektiği gibi tanımış, kim de buna iman etmemişse Allah'ı gerektiği gibi tanıyamamıştır." diyerek yed kelimesiyle kastedilen anlamı daha açık bir şekilde ortaya koyar. İbn Kesîr bu kelimeler hakkında mecaz anlam verilmesinin zorunlu olduğunu belirtmesine rağmen bunlar hakkında çok fazla yorum yapmaz.[415] Bunun sebebi, ilgili âyetlerde takip edilmesi gereken yolun Selef'in metodu olduğuna inanması ve Selef'in, yorum yapmaktan kaçınmasıdır. Nitekim İbn Kesîr açıklamalarının devamında bu kelimelerin keyfiyetinin araştırılmadan ve tahrif edilmeden kabul edilmesi gerektiğini de ifade eder.[416]

e) Kabza/قَبْضَةٌ

Kabza kelimesi sözlükte, avucun bir şeyi tamamıyla alması manasındadır.[417] Bu kelime eski Arap şiirlerinde ve Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle istiʿâre yoluyla farklı anlamlarda kullanılır. Sözlüklerde bir şeyi elde etmek, koşmak manaları hakkında detaylı açıklamalar ve örnekler verilir.[418] Ayrıca bu kelime ölümden kinaye edilerek de kullanılır.[419]

Kabza kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir:

﴿وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ﴾

"Kıyamet gününde bütün dünya O'nun avucundadır."[420]

İbn Kesîr'in yukarıdaki âyet hakkındaki yorumunun daha iyi kavranabilmesi için kabza kelimesine mecaz anlam yükleyen Zemahşerî'nin âyeti nasıl yorumladığına bakılmalıdır. Zemahşerî yukarıdaki âyetin manası kapsamlı bir şekilde düşünüldüğünde Allah'ın azametinin tasvir edildiğini ve onun büyüklüğünün

[414] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27: 18.
[415] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 66.
[416] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 66.
[417] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 652.
[418] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 652.
[419] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 652.
[420] Zümer 39/67.

künhüne vâkıf olmanın imkânsızlığına işaret edildiğini söyler.[421] Zemahşerî, bu tür konuların insanlara tahyîl yoluyla anlatıldığını, bu yolun oldukça yararlı ve anlamaya yardımcı bir unsur olduğunu söyler. Çünkü ona göre Kur'ân-ı Kerîm, diğer semavî kitaplar ve peygamberlerin sözlerinde yer alan müteşâbihlerin büyük çoğunluğu, tahyîlat kabilindendir.[422]

İbn Kesîr'e göre ise yukarıdaki âyette kabza kelimesiyle her şeyin Allah'ın kudreti altında gerçekleştiği ifade edilmiştir.[423] Ayrıca İbn Kesîr, bu âyeti tefsir ederken diğer haberî sıfatlarda da olduğu gibi bu konuda takip edilmesi gereken yolun Selef'in metodu olduğunu söyler.[424] Onun benimsediği Selefî anlayışın etkileri bu âyette kabza kelimesine mecaz anlam yüklemesinden ve bu anlamı veciz bir şekilde ifade etmesinden anlaşılmaktadır.

f) Sâk /سَاقٌ

Bu kelime sözlükte baldır manasında olup كَشَفَ fiiliyle kullanıldığında bir işin şiddetli olması ve işi ciddiye almak anlamlarına gelir. Bu anlam Arapların شَمَّرَ سَاعِدَهُ وَكَشَفَ عَنْ سَاقِهِ "Kolunu çemledi, paçasını sıvadı." deyiminden gelmektedir.[425]

Sâk kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle geçer:

﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطيعُونَ﴾

"Baldırların açılacağı gün secdeye çağrılırlar, ama bunu yapamazlar."[426]

İsfahânî, burada zikredilen baldır kelimesine, üst üste belaların gelmesi anlamını vererek âyetteki tabirin, Arapların كَشَفَتْ الْحَرْبُ عَنْ سَاقِهَا "Savaş paçasını sıvadı." deyimiyle ilişkili olduğunu söyler.[427] Bunun dışında sâk kelimesinin anlamı hakkında şunlar da söylenmiştir: Şiddet, dehşet, bir işin hakîkatinin ortaya çıkması, cehennemin, arşın ya da bir meleğin baldırı ve Müşebbihenin görüşü olan Allah'ın baldırı.[428]

---

[421] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾikı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 3: 355.
[422] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾikı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 3: 356.
[423] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 46.
[424] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 46.
[425] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 4: 116.
[426] Kalem 68/42.
[427] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 436.
[428] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30: 95.

İbn Kesîr, âyette geçen baldır kelimesine hakikî ve mecazî anlamda yorum yükleyen birçok kişinin görüşünü nakleder ve önceki âyetle irtibat kurarak *o gün* sözüyle kıyamet gününün kastedildiğini söyler. Önceki âyetlerde Naʿîm cennetine yalnız Allah'tan korkan kimselerin girebileceği bildirilir, akabinde ise bunun zamanı belirtilir. Bu âyette de cezaya çarptırılacakların secdeye çağrılacakları ve bunu yapmaktan engellenecekleri ifade edilmiştir. İbn Kesîr konuyla ilgili şöyle der: "Söz konusu âyetler birlikte ele alındığında anlaşılmaktadır ki *o gün* sözüyle mü'minlerin Naʿîm cennetine, kâfirlerin de meskenlerine girecekleri gün kastedilmektedir." Buradan hareketle İbn Kesîr'e göre baldırların açılacağı gün ifadesiyle ahiretin kastedildiği ve bu ifadenin mecaz anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.[429]

3.2.2.2.1.2. Allah'a İzâfe edilen Nefis/نفس Sıfatı

Nefis kelimesi sözlükte ruh ve bir şeyin kendisi anlamındadır. Naslarda Allah'a isnat edilen nefis kelimesi ise O'nun zatını ifade eder.[430] Nefis kelimesinin Allah'a izâfe edilmesiyle oluşan manaların farklı olması gerektirdiğini söyleyen İsfahânî, ibare açısından bu iki kelimenin, iki varlığın ispatı anlamına geldiğini öne sürer ve sonuç olarak bu tamlamanın, anlam yönünden sadece Allah'ın varlığını ifade ettiğini belirtir. Ayrıca İsfahânî, bu kelime Allah'a izâfe edildiğinde sahip olma anlamına geleceğini de öne sürer.[431]

Nefis kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a izâfe edilmesine aşağıdaki âyet örnek verilebilir.

﴿وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُۥ﴾

"Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor."[432]

Bazı müfessirler âyette yer alan nefis kelimesini özel olarak ele almayıp bu kelimeyle ne kastedildiğini izah etmişlerdir. Mesela Zemahşerî bu âyetten Allah'ın sakınılması gereken ve rahmetinin genişliği sebebiyle ümit beslenen bir zat olduğunun anlaşıldığını söyler.[433]

---

[429] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 438.
[430] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 818.
[431] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 818.
[432] Âl-i İmrân 3/30.
[433] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾıkı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 1: 184.

İbn Kesîr'e göre ise yukarıdaki âyetten Allah'ın kullarını kendisinden korkuttuğu anlaşılmaktadır. Onun âyete verdiği manadan nefis kelimesini, Allah'ın zatı olarak anladığı söylenebilir. Açıklamalarının devamında Allah'ın kendinden korkutmasından maksadın ise kullarını esirgemesi olduğunu belirtir.[434]

İbn Kesîr, aşağıdaki âyette olduğu gibi nefis kelimesini ruh ile de tefsir eder.

﴿وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِباً اَوْ قَالَ اُوْحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَوْ تَرٰى اِذِ الظّٰلِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُوا اَيْدِيهِمْ اَخْرِجُوا اَنْفُسَكُمُ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾

"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana da vahiy geldi." diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim" diyenlerden daha zalim kim vardır? O zalimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de ellerini uzatmış, onlara "Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen!"[435]

İbn Kesîr, âyette zikredilen "Melekler de ellerini uzatmışlar." ifadesini Dahhâk ve Ebû Salih'in, azap etmek maksadıyla meleklerin ellerini uzatmaları şeklinde tefsir ettiklerini nakleder ve kendisinin de bu görüşte olduğunu şu âyeti örnek vererek ifade eder:

﴿وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُواۙ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْۚ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾

"Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, "Tadın bakalım yangın azabını!" diyerek canlarını alırken bir görseydin!"[436]

İbn Kesîr meleklerin, kafirlere hitaben "Nefsinizi kurtarın." diyeceğini ve ruhun cesede karşı gelip ondan çıkmak istemeyeceği söyler.[437]

Nefis kelimesiyle ilgili özel bir bahis açmayan İbn Kesîr'in, bu lafza hakikî anlamının dışında farklı manalar yüklediği söylenebilir. Şöyle ki İbn Kesîr, nefis

[434] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 395.
[435] En'âm 6/93.
[436] Enfâl 8/51.
[437] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 176.

kelimesine genellikle ruh anlamı verirken Allah'a nispet edildiğinde bu lafzı zat manası ile te'vîl etmiştir.

3.2.2.2.1.3. Allah'a İzâfe Edilen Fiiller

a) İstivâ /اِسْتِوَاء

İstivâ kelimesi sözlükte, ulaşmak, erişmek gibi anlamlara gelir.[438] Bu anlamda Araplar, su çubukla aynı seviyeye geldiğinde اِسْتَوَي الْمَاءُ مَعَ الْخَشَبَةِ derler. Cevherî'ye göre bu kelime kast etmek ya da istilâ edip galip gelmek manasındadır.[439]

İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen istivâ kelimesini bazen teʾvîl eder bazen de etmez. Yeri geldiğinde ise konu hakkında naklettiği görüşlerden birini tercih eder.

İbn Kesîr, aşağıdaki âyette geçen istivâ kelimesinin kastetmek ve yönelmek anlamlarında olduğunu ifade eder.[440]

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى اِلَى السَّمَاءِ فَسَوّيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ﴾

"Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe istivâ ederek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur."[441]

İbn Kesîr, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen diğer istivâ kelimeleri[442] hakkında herhangi bir yorum yapmayıp okuyucuyu yukarıdaki âyetin tefsirine yönlendirir. Aʿrâf sûresinde yer alan aşağıdaki âyetin tefsirinde ise haberî sıfatların teʾvîli konusunda takip ettiği metodu ortaya koyar.

﴿ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ﴾

"Sonra arşa istivâ etti."[443]

İbn Kesîr bu âyet hakkında insanların birçok söz söylediğini fakat bu âyetin detaylı şekilde anlatılacağı mecranın burası olmadığını söyleyip konu hakkındaki ihtilaflara girmez. Yine İbn Kesîr, "Biz ancak Müslümanların önceki ve sonraki imamlarından olan Mâlik, Evzâʿî, Sevrî, Leys İbn Saʿd, Şâfiʿî, Ahmed İbn Hanbel,

[438] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 6: 291.
[439] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 6: 294.
[440] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 84.
[441] Bakara 2/29.
[442] Yûnus 10/3, Ra'd 13/2, Tâhâ 20/5, Fussilet 41/11, Hadîd 57/4.
[443] A'râf, 7/54.

İshâk İbn Rahûye vb. Selef-i sâlihinin mezhebine sulûk ederiz" der ve bu görüşün de tekyîf, teşbîh ve taʿtîl dışı bir çerçeve içinde olduğunu ifade eder. İbn Kesîr'in Selef'in yolunu takip ettiğini söyleyerek istivâ kelimesinin anlamı üzerinde çok durmayıp tartışmalara değinmediği görülmektedir. İbn Kesîr sözlerinin devamında Buhârî'nin şeyhi Nuʿaym İbn Hammâd el-Huzâʿî'nin de içinde bulunduğu imamların aşağıdaki sözünü naklederek kendisinin de aynı görüşte olduğunu belirtir:

> Allah'ı, kendisinin var ettiği mahlûkata benzeten kişi küfre girmiştir, Allah'ın kendini nitelendirdiği sıfatları yok sayan da küfre girmiştir. Allah ve elçisinin, Allah'ı vasfettikleri hususlarda teşbîh yoktur. Kim açık âyetlerde ve sahîh haberlerde vârid olan sıfatları Allah'ın yüceliğine layık bir şekilde ispat eder, onu noksanlardan da nefyeder ise o kimse hidayet yoluna girmiştir.[444]

Yukarıdaki ifadede reddedilen iki görüş vardır:

a) Mücessime ve Müşebbihe ekolleri gibi Allah'ın cismi olduğunu ileri sürüp Allah ile mahlûkatı arasında benzerlik kurmaya çalışmak,

b) Bazı ilk dönem Muʿtezile alimleri gibi naslarda zikredilen sıfatları inkâr edip bu sıfatların Allah'a ait olmadığını iddia etmektir.[445] Bu doğrultuda İbn Kesîr'in müteşâbih sıfatların teʾvîli hususunda zikredilen fırkalardan farklı düşündüğü anlaşılmaktadır.

b) İtyân ve Mecî/اَلْإِتْيَانُ وَالْمَجِيء

İtyân ve mecîʾ kelimeleri sözlükte gelmek anlamındadır. İsfahânî, ityân ile mecîʾ lafızları arasında ayrım yaparak mecîʾ lafzının daha umumî olduğunu öne sürer. Ayrıca bu kelimenin somut ve soyut anlamda kullanıldığına dair çeşitli örnekler de zikreder.[446] Bunların dışında ityân kelimesinin elde edilememiş anlamına gelebileceğini söylerken mecîʾ lafzının sadece gerçekleşmiş olan şeyler hakkında kullanıldığını ifade eder.[447] Aşağıdaki âyet اَتَى fiilinin Allah'a izâfe edilmesine örnek olarak zikredilebilir.

﴿قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ﴾

[444] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 246.
[445] Âyette geçen sıfatları inkâr eden ilk dönem Muʿtezile ekolüne mensup Cehm b. Safvân, Allah'ın zatî sıfatlarından olan ilim sıfatını şöyle açıklar: İlim sıfatı sonradan var edilmiştir ve onu var eden Allah'tır. Dolayısıyla sonradan ortaya çıkan bir sıfatı Allah'ın taşıdığını düşünmek abestir. Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1: 73.
[446] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 212.
[447] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 212.

"Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar, ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavan tepelerine inmiş, böylece hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza apansız gelmişti." [448]

Yukarıdaki âyette geçen اَتَى kelimesi, Allah lafzına izâfe edildiğinden ilgili kelime lafzen "Allah geldi." anlamındadır. Ancak müfessirlerin çoğu bu lafzın mecaz olduğunu söyleyerek "gelmek" lafzı yerine, teşbîh ifade etmeyen başka kelimeler kullanmayı tercih etmiştir.[449] Mesela Zemahşerî Allah'ın gelmesiyle murat edilenin Allah'ın emrinin hiç beklemedikleri bir anda gelmesi olduğunu söyler.[450] İbn Kesîr ise Allah'ın onların binalarına gelmesi sözüyle "Binalarını yerinden çıkartıp attı, amellerini iptal etti." anlamının kastedildiğini belirtir.[451]

Mecîʾ ise bir âyette şöyle geçmektedir:

﴿وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفاً صَفاً﴾

"Rabbin gelip melekler de saf saf dizildiğinde."[452]

Yukarıdaki âyeti teʾvîl eden âlimler "rabbinin gelmesi" ifadesi hakkında şunları söyler: Rabbinin hesaba çekmesi için emrinin gelmesi, kahrının gelmesi, onun yüce âyetlerinin gelmesi, huzurunun gelmesi ve meleklerin en büyüğünün gelmesi.[453] İbn Kesîr ise "rabbinin gelmesi" ifadesinin, "Allah mahlûkatı arasında hüküm verdi." anlamını ifade ettiğini söyler.[454]

3.2.2.2.1.3. Allah'a İzâfe Edilen Zaman ve Mekân Zarfları

a) Cenb /جَنْبٌ

Sözlükte cenb kelimesinin, insanın bir organı ve duvarın yanı anlamlarına geldiği ifade edilir. Yan anlamına gelen bu kelimenin istiʿâre yoluyla yakın olan tarafı ifade ettiği de zikredilmiştir.[455]

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçmektedir:

---

[448] Nahl,16/26.
[449] Haşr sûresinin 2. âyetinde de aynı kelime Allah'a izâfe edilerek kullanılmış ve konu hakkında benzer yorumlar yapılmıştır.
[450] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾıkı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 2: 326.
[451] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 622.
[452] Fecr 89/22.
[453] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31: 173.
[454] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 556.
[455] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 205.

﴿اَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتٰى عَلٰى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللهِ﴾

"Sonra hiç kimse, "Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana!" diyerek (kendi kendini kınamasın)."[456]

Râzî, cenb kelimesinin Allah'a izâfe edilmesinden dolayı bu kelimenin sözlük anlamlarından olan organ anlamına gelmesini reddederek bu lafzın teʾvîl edilmesi gerektiğini söyler ve bu kelimeyle hak, emir ve tâʿat anlamının kastedildiğini ifade eder.[457] İbn Kesîr ise âyette zikredilen cenb kelimesinin lafzî anlamı üzerinde durmaz ve konu hakkında herhangi bir rivayet zikretmez.[458]

b) Fevk /فَوْقٌ

Fevk kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de zaman, mekân, cisim, adet ve konum gibi muhtelif bağlamlarda farklı manalarda kullanılır. Bunlar yükseklik, çıkış, fazlalık, büyüklük, üstünlük ve yenmek anlamlarıdır.[459]

Fevk kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a izafe edilmesine aşağıdaki âyet örnek olarak zikredilebilir.

﴿يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴾

"Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar."[460]

Bazıları yukarıdaki âyette zikredilen fevk kelimesinin yön zarflarından olan üst anlamına geldiğini söyler. Mesela İbn Teymiyye, ilgili zarflar Allah'a izafe edildiğinde bu sıfatların yaratılanlardan farklı olarak tahayyül edilmesi gerektiğini söyler ve Allah ile ilişkisinin kurulmasını doğru görür.[461]Bazıları da bu lafız üzerinde herhangi bir açıklama yapmadan âyetin toplu anlamını vermekle yetinir. Rivayet tefsir geleneğinin öncü isimlerinden Taberî ve İbn Kesîr'in söz konusu lafzın tefsiri hususundaki yaklaşımları buna örnek verilebilir. Mesela İbn Kesîr bu âyeti şöyle açıklar: "Allah'a itaat etmeye, emirlerini yerine getirmeye ve yasaklarını işlememeye

[456] Zümer 39/56.
[457] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27: 7.
[458] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 64.
[459] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 648.
[460] Nahl 16/50.
[461] Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Aydın, "İbn Teymiyye'de Allah Tasavvuru, Eleştirel Bir Yaklaşım", *Kelam Araştırmaları* 4/2 (2006): 73.

devam ederler. Bu kelimeyi özel olarak ele almasa da İbn Kesîr'in âyetin zahirî manasını esas almadığı anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki âyet de Allah'a mekân izafe edilen naslara örnek olarak zikredilebilir:

﴿وَهُوَ اللهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ﴾

"O Allah ki göklerde ve yerdedir. Gizlinizi açığınızı bilir, neyi yapıp ettiğinizi de bilir."[462]

İbn Kesîr, bu âyeti teʾvîl edenlerin ihtilaf ettiklerini söyler ve konuyla ilgili yalnızca Cehmiyye'nin görüşüne yer vererek onların bu âyet hakkında ileri sürdükleri "Allah her yerdedir." görüşünü nakleder. Sonrasında ise bu görüşün yanlış olduğunu beyan eder. Ona göre âyetin manası şöyledir: "O, yerde ve göklerde Allah olarak seslenilendir."[463] İbn Kesîr, yaptığı bu açıklama ile mezkûr âyette Allah'a mekân isnat edilmesinin söz konusu olmadığını ifade edip ilgili sıfatı teʾvîl eder. Zuhruf sûresinde zikredilen "*Gökte de yerde de ilah olan Allah'tır*." âyeti de ona göre anlam bakımından bahsi geçen âyete benzemektedir.[464]

c) Kurb ve Maʿiyyet/ اَلْقُرْبُ وَالْمَعِيَّةُ

Kurb kelimesi sözlükte uzağın zıddı olup yaklaşmak manasındadır. Bu kelime Arap dilinde nesep ve mekân yönünden iki ayrı anlama sahiptir. Nesep yönünden yakınlık için قَرِيبَةٌ; mekân yönünden yakınlık için ise قَرِيبٌ lafzı kullanılır.[465] İsfahânî, kurb kelimesinin mekân, zaman, itibar, mevki, gözetme ve kudret manasında kullanıldığını söyler.[466]

İbn Kesîr aşağıdaki âyette geçen karîb (قَرِيبٌ) kelimesiyle beraberlik (مَعِيَّةٌ) anlamına yakın bir mananın kastedildiğini söyler.

﴿وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَاِنِّي قَرِيبٌ ﴾

"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım." [467]

---

[462] En'âm 6/3.
[463] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 141.
[464] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 142.
[465] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 1: 482.
[466] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 663.
[467] Bakara 2/186.

İbn Kesîr yukarıdaki âyette geçen birliktelik manasının tıpkı Nahl sûresinde geçen aşağıdaki âyet gibi olduğunu belirtir.

﴿إِنَّ اللهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَواْ وَّالَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ ﴾

"Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır."[468]

İbn Kesîr bu âyette kastedilen manayı ise Allah'ın dua eden hiçbir kimsenin duasını geri çevirmemesi şeklinde açıklar.[469]

Birliktelik ifade eden مَعَ lafzı, sözlükte bir yerde bulunma, buluşma ve birleşme anlamına gelir.[470] İsfahânî, bu lafzın zaman, anlam ve üstünlük açısından beraberliği ifade ettiğini ve aşağıdaki âyette olduğu gibi yardım anlamında da kullanıldığını ifade eder.[471]

﴿إِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴾

"Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır."[472]

İbn Kesîr Kur'ân-ı Kerîm'de maʿiyyet (birlikte olmak) kelimesinin özel ve genel anlamda kullanıldığını söyler. Özel olan beraberliğe Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyeti örnek verir:

﴿إِذْ يُوحِي رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ اَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ اٰمَنُواۜ﴾

"O sırada rabbin meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin sebatlarını pekiştirin."[473]

İbn Kesîr genel olan beraberliğin ise aşağıdaki âyette geçtiği gibi işitme, görme ve ilimle alakalı olduğunu söyler.[474]

﴿ وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْۜ ﴾

"Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir."[475]

---

[468] Nahl 16/128.
[469] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 246.
[470] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 771.
[471] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 771.
[472] Bakara 2/153.
[473] Enfâl 8/12.
[474] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 651.
[475] Hadîd 57/4.

3.2.2.2.1.4. Allah'a İzâfe Edilen Olumsuz Sıfatlar

a) İstihzâ اَلْاِسْتِهْزَاءُ

İstihzâ kelimesi sözlükte alaya almak ve alayı alışkanlık haline getirmek anlamındadır. Allah hakkında kullanılan istihzâ kelimesi ise gerçek anlamda olmayıp alaya almanın karşılığı olarak ceza vermek ya da alaya alanlara karşı alınan önlemi ifade eder.[476]

Bu kelime Allah'a izafe edilerek Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde kullanılır:

﴿اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴾

"Asıl onlarla alay eden ve azıp saparak dolaşmalarına izin veren Allah'tır."[477]

Taberî, bu âyetin tefsirinde Allah'ın münafıklarla alay etmesi hakkında âlimlerin muhtelif görüşlerini zikrettikten sonra istihzâ kelimesini tarif edip bu kelimeyi dilde kullanılan anlamından soyutlamaz. Buna göre alay eden kişinin zahiren hoşnut edici ve münasip işler yapıp aslında alay ettiği kişiye kötülük yaptığını belirtir[478] ve bu anlamı esas alarak ilgili âyeti şöyle tefsir eder:

> Münafıklar zahiren Müslümanların hoşuna gidecek sözler sarf edip güzel muameleler gösteriyorlar. Aslında ise bunların tersine inanıyorlar. Allah da aynı şekilde onların yaptıklarının karşılığı olarak dünyada onların Müslüman olarak bilinmelerine izin verip onları hoşnut ederken ahirette onları asıl inançları sebebiyle cehennem ateşine atacaktır.[479]

Taberî bu anlamın en isabetli yorum olduğunu söyler. Alay etmek, tuzak kurmak ve aldatmak gibi sıfatların Allah hakkında düşünülemeyeceğini söyleyenlerin görüşünü, Allah'ın kendisi için Kur'ân-ı Kerîm'de ispat ettiği şeyleri kendisinden uzaklaştırdıkları gerekçesiyle isabetli görmez.[480] Taberî bu görüşü reddetmek maksadıyla bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "Allah, falancayı yerin dibine geçirdi." veya "Falan kavmi suda boğdu." gibi ifadeleri örnek verir. Bunların da benzer şekilde kullanıldığını ve herkesin bunu tasdik ettiğini söyler. Ayrıca Taberî

[476] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 841.
[477] Bakara 2/15.
[478] Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 1: 167.
[479] Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 167.
[480] Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 1: 167.

bu görüşünü savunmak üzere soru cevap şeklinde bir yöntem kullanarak muhtemel soruları zikredip bunları cevaplar.[481]

Zemahşerî ise yukarıda zikredilen âyeti mecaz anlamda te'vîl eder ve istihzâ kelimesini sözlük anlamıyla ilişkilendirir. O, alayın kusur ve cehalet olduğunu söyleyerek Allah'ın alay etmesinin düşünülemeyeceğini öne sürüp bunu Allah'ın çirkin işler işlemekten münezzeh olduğu ilkesi ile açıklar. Ona göre bu kelimenin manası, onları zillete ve alçaklığa uğratmaktır. Zemahşerî, bu ifade ile maksadın, alay edilenin aşağılanması, küçümsenmesi ve hafife alınması olduğunu söyler ve bu çıkarımı yapar.[482]

İbn Kesîr ise bu âyetin tefsirinde Taberî'nin istihzâ kelimesi hakkında naklettiği mecazî anlamları rivayet eder ve bunların ardından âyette zikredilen istivâ kelimesinin cevap sadedinde söylendiğine dikkat çeker. Akabinde ise Allah'tan hile ya da alayın sadır olmayacağını söyler. İbn Kesîr'e göre Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a izafe edilen hile ve alay gibi kelimelerin zikredilmesinden maksat, Allah'ın cevap verdiği kimselerde bu sıfatların hâkim olmasıdır.[483] İbn Kesîr'in açıklamalarından hareketle istihzâ kelimesinin Allah'a izafe edildiğinde alay anlamından soyutlanarak teʾvîl edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu konuda İbn Kesîr'in Taberî'den farklı düşündüğü ve istihzâ kelimesini Zemahşerî'nin yorumuna benzer şekilde te'vîl ettiği söylenebilir.

b) Mekr ve Hadʿ / اَلْمَكْرُ وَالْخَدَاعُ

İsfahânî mekr kelimesini "Bir kişinin kastettiği şeyi, hile ile başkasından saklamasıdır." şeklinde tarif eder ve bu lafzı iki kısma ayırır. Ona göre bunlardan birincisi iyi ve övülmüş olan mekrdir ki bu anlam aşağıdaki âyette ifade edilmiştir:

﴿وَمَكَرُواْ وَمَكَرَ اللهُ وَاللهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾

"Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır."[484]

İkinci mekr ise kötü anlamda olup zemmedilmiştir.

---

[481] Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, 1: 167.
[482] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾıkı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 1: 35.
[483] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 66.
[484] Âl-i İmrân 3/54.

﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهٖ﴾

"Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır."[485]

Aşağıdaki âyette ise mekr kelimesi her iki anlama da muhtemeldir.[486]

﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾

"Onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan bir plan kurduk."[487]

İbn Kesîr, Âl-i İmrân sûresinde zikredilen Allah'ın tuzak kurmasını, Allah'ın kâfirleri içine düştükleri sapkınlığına terk etmesi olarak açıklarken[488] Neml sûresindeki mekri, Allah'ın kurulan tuzağı tersine çevirmesi şeklinde yorumlar.[489] Bu açıklamalardan hareketle İbn Kesîr'in lafızları açıklarken yalnızca bir manayı dikkate almadığı ve âyetlerin bağlamı ile ilişkili olarak yorum yaptığı söylenebilir. Bu tür lafızlar hakkında İbn Kesîr'in mecaz anlam verdiği, ancak onun yorumlarının bir iki cümleyi geçmediği de belirtilmelidir.

İbn Kesîr'in mekr kelimesini nasıl yorumlandığının anlaşılması açısından Râzî'nin söz konusu âyeti nasıl teʾvîl ettiğine bakmak faydalı olacaktır. Râzî, Allah hakkında kullanılan mekr kelimesinin müteşâbih olduğunu söyler ve âlimlerin bu konudaki görüşlerini nakleder. Bu görüşlerden birincisine göre mekr kelimesi müteşâbih değildir. Buna göre mekr kelimesinin anlamı mükemmel ve sağlam tedbir anlamında olup bunun Allah hakkında düşünülmesi muhâl değildir.[490] Râzî, bu âyetin tefsirinde Allah'a izâfe edilen mekr kelimesiyle kastedilen anlamın ne olduğu konusunda âlimlerin görüşlerini zikreder. Söz konusu görüşler şöyledir: Allah'ın dinini üstün kılıp düşmanlarını zelil etmesi, Allah'ın düşmanlarına karşı bazı kullarını onların üzerlerine musallat etmesi, Allah'ın Hz. İsa' yı (a.s.) göğe yükseltirken ona ihanet eden başka birisini Hz. İsa' ya (a.s.) benzeterek yakalatması, böylelikle düşmanlarını aldatması.[491] Nesefî ise bu lafzı yorumlarken "Allah'ın onları cezalandırması" anlamını esas alarak "Allah'ın tuzak kurması" anlamını reddeder.

[485] Fâtır 35/43.
[486] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 772.
[487] Neml 27/50.
[488] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 403.
[489] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 409.
[490] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8: 73.
[491] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8: 72-73.

Alay etmek ve aldatmak kelimelerini de aynı şekilde yorumlayan Nesefî, bunu hile yapmanın insanlar nezdinde çirkin görülmesi ile gerekçelendirir.[492]

Hadʿ kelimesi sözlükte aldatmak, kandırmak ve oyuna getirmek anlamlarına gelir[493] ve Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçer:

﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ﴾

"Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir."[494]

İbn Kesîr bu âyette zikredilen münafıkların Allah'ı aldatmasını "Allah aldatılamaz. Çünkü O, gizli olan her şeyi bilir." şeklinde tefsir eder.[495] Allah'ın aldatmaya ihtiyaç duymadığını ve ilminin yüceliği sebebiyle bu durumlardan hâlî olduğunu ifade eder. Yorumunun devamında ise Allah'ın tuzak kurmasını, onların sapıklık ve azgınlıklarını artırmak ve onların doğru yola ulaşmalarını nasip etmemek şeklinde açıklar.[496] Buradan da İbn Kesîr'in ilgili lafzı teʿvîl edip ceza anlamında yorumladığı anlaşılmaktadır.

c) Nesy /نَسْيٌ

Bu kelime sözlükte unutmak, kendine emanet edileni bırakmak, terk etmek anlamındadır. İsfahânî, bu fiilin bir kişide hafızasının zayıflığından, gaflete dalmasından ya da bilerek görmezden gelmesinden dolayı açığa çıktığını ifade eder. Ayrıca ona göre bu lafız Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a nispet edildiğinde "Allah bazılarını önemsemez ve yaptıklarının karşılığı olarak onları terk eder." anlamını ifade eder.[497]

Bu kelime Allah'a isnat edilerek Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçer:

﴿فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَاۙ ﴾

[492] Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl* (Dimeşk Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2011), 1: 258.
[493] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 276.
[494] Nisâ 4/142.
[495] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿAzîm*, 1: 623.
[496] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿAzîm*, 1: 623.
[497] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 803.

"Onlar, bu günlerine ulaşacaklarını unuttukları gibi biz de bugün onları unuturuz."[498]

Müfessirler nesy kelimesi Allah'a izafe edildiğinde ilgili âyetleri te'vîl edip bunlara farklı mecazî anlamlar vermişlerdir. Mesela Râzî, âyette unutmak kelimesiyle kastedilenin "Allah'ın onların dualarını kabul etmemesi ve onlara merhamet göstermemesi" şeklinde olduğunu belirtir.[499]

İbn Kesîr ise hiçbir şeyin Allah'ın ilminin dışında olmadığını söyler ve Allah'ın bir şeyi unutmasının asla mümkün olmayacağını belirtip buna delil olarak şu âyeti zikreder:

﴿قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَىٰ﴾

"Mûsâ, "Onlar hakkındaki bilgi rabbimin katındaki bir kitaptadır; rabbim ne yanılır ne unutur" dedi."[500]

İbn Kesîr bu âyetler doğrultusunda kastedilen mananın "Onlara, unutulan kişinin muamelesi nasılsa biz de kendilerine öyle davranırız." şeklinde olduğunu söyler.[501] Ayrıca Allah'ın onları hayırda unutup şerde unutmadığına dair İbn Abbas'tan yapılan rivayete yer verir.[502]

3.2.2.2.1.5. Allah'a İzâfe Edilen İnsanî Huylar

a) Gazap /غَضَبٌ

Gazap kelimesi sözlükte intikam arzusuyla kalp kanının kabarması, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a izâfe edildiğinde ise sadece intikam anlamına gelir.[503] Ayrıca bir şeye razı olmak anlamının zıttı olarak da kullanılan[504] bu kelime Âl-i İmrân sûresinde şöyle geçer:

﴿وَبَآؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللهِ﴾

[498] A'râf 7/51.
[499] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 14: 99.
[500] Tâhâ 20/52.
[501] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 244.
[502] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 244.
[503] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*.
[504] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 1: 472.

"Allah'ın gazabına uğramışlardır."[505]

Bu konu etrafındaki tartışmalar; Allah gazap eder mi, kimlere gazap eder, ne şekilde gazap eder gibi sorular etrafında cereyan eder. İbn Kesîr bu kelimeyi yorumlarken gazaba uğrayanların, Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerine ve haksız yere peygamberleri öldürmelerine dikkat çeker. Ayrıca onların büyüklenmeleri, azgınlıkları ve kıskançlıkları gibi kötü davranışlarının sonucu olarak gazaba uğradıklarını söyleyip gazap kelimesini âhiret zilleti ile birlikte ebedî zillet, alçaklık ve meskenet olarak izah eder.[506]

Gazap kelimesi Allah hakkında kullanıldığında - diğer sıfat ve isimlerinde olduğu gibi- Allah'ı noksanlıktan tenzih edip cümlenin siyakına uygun olan anlamı vermek gerekir. Bu bağlamda Allah'ın gazabının insanın gazabından farklı olduğuna dikkat çekilmelidir. Çünkü Allah, kendisi hakkında şöyle der: "O'na benzer hiçbir şey yoktur."[507]

b) Hayâ /حَيَاءٌ

İsfahânî hayâ kelimesine, kişinin çirkinliklerden daralıp onları terk etmesi anlamını verir. Bu lafız Allah'a izâfe edildiğinde kelimenin anlamının insanların çekinmesi gibi olmadığını başka bir ifadeyle bu kelimede mecaz olduğunu söyler. Allah'ın hayâ etmesini ise Allah'ın kötülükleri terk edip iyilik yapması olarak açıklar.[508]

Bu kelime Allah'a isnat edilerek Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçer:

﴿إِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْيِى اَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَاۜ﴾

"Şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez."[509]

Birçok müfessir hayâ kelimesinin insanlarda bulunan bir meziyet olması bakımından Allah'a izâfe edilmesi durumunda bu lafzı teʾvîl eder. Nitekim Râzî, hayâ kelimesinin bedende bir değişiklik meydana getirdiğine dikkat çekerek bu halin

[505] Âl-i İmrân 3/112.
[506] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm,* 1: 435.
[507] Şûrâ 42/11.
[508] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân,* 270.
[509] Bakara 2/26.

Allah hakkında düşünülemeyeceğini söyler ve bu noktada teʾvîlin zorunlu olduğunu öne sürer.[510] Râzî'nin tefsirinde zikrettiği teʾvîl yolları şöyle özetlenebilir:

a) Allah'ın cisimlere ait sıfatlarla nitelendirilmesi halinde arazların başlangıçlarının değil, sonuçlarının itibara alınması gerekir. Bu itibarla hayâ kelimesi incelendiğinde başlangıcında kerih olan şeylere isnat edilme endişesinden dolayı meydana gelen fiziksel değişikliğin değil, bunun sonucunda insanın bu şeyleri işlemekten kendini alıkoyması durumunun, Allah hakkında düşünülmesi gerekir.[511] Aynı şekilde Râzî gazap kelimesini de ele alıp onun başlangıcında intikam alma isteği ve kalpteki kanın kabarması anlamında olduğunu fakat sonucunda ceza verme manasına geldiğini söyleyerek ikinci anlamın tercih edilmesi gerektiğini belirtir.[512]

b) Âyette zikredilen hayâ kelimesi kâfirlerin Allah hakkında konuşurken kullandıkları hayâ kelimesinden dolayı tekrar edilmiştir.[513]

İbn Kesîr bu âyetin nüzûl sebebi hakkında tefsirinde naklettiği rivayetlerin arasından Saîd'in Katâde'den rivayet ettiği görüşün daha isabetli olduğunu ifade eder. Buna göre âyetin nüzûlü, Allah'ın sivrisinek ve örümceği zikretmesi sebebiyle dalâlet ehlinin Allah'ın bununla neyi kastettiğini sormalarıdır.[514] İbn Kesîr'in yine Katâde'den rivayet ettiği görüşe göre münafıkların bazıları bu âyette zikredilen sinek ve örümceği hafife alarak "Bunlar ne ki Allah, kitabında bunlardan bahsetsin? Böyle şeyler zikretmek Allah'a yakışmaz" demişlerdir.[515]

3.2.2.2.1.6. Allah'a İzâfe Edilen Diğer Şeyler

a) Nûr /نور

Bu kelime sözlükte görmeyi sağlayan ışık anlamına gelir. İsfahânî, nûr kelimesini dünyevî ve uhrevî olarak iki kısma ayırır, bunlardan dünyevî olanı da basiret gözüyle idrak edilen ve gözle algılanan olarak taksim eder.[516]

---

[510] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2: 145.
[511] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2: 145.
[512] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 2: 145.
[513] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 2: 145.
[514] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 80.
[515] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 80.
[516] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 827.

Nûr kelimesinin Allah'a isnat edilerek Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği âyetlerden biri şöyledir:

﴿اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌۜ اَلْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍۜ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍۙ وَلَا غَرْبِيَّةٍۙ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌۜ نُورٌ عَلٰى نُورٍۜ يَهْدِي اللّٰهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ﴾

"Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur."[517]

Nûr kelimesi Allah'a izafe edildiğinde müfessirler bu kelimeyi te'vîl etmişlerdir. Mesela Zemahşerî'ye göre *Allah göklerin ve yerin nurudur* ifadesiyle "Allah göklerdeki ve yerdeki nurun sahibidir." anlamı kastedilmektedir. O, bu manayı şöyle açıklar: *Zeyd, kerem ve cömertliktir* denince Zeyd'in kerem ve cömertliğiyle insanların fakirliğini giderdiği anlamı kastedilir.[518]

İbn Kesîr ise "*Allah göklerin ve yerin nurudur.*" ifadesinin, O'nun gökleri ve yeri nuruyla aydınlattığı anlamına geldiğini nakleder.[519] Nûr kelimesi başka bir âyette ise şöyle geçer:

﴿قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌۙ﴾

"Şüphe yok ki size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi."[520]

İbn Kesîr, bu âyeti tefsir ederken nûr lafzının anlamına dair bir açıklama yapmaz. Bunun yerine âyette zikredilen *Allah'tan gelen nûr* ifadesi hakkında Kur'ân'ın kurtuluş, selamet ve istikâmet yollarına götürdüğünden bahseder.[521]

b) Hicab

Bu kelime sözlükte ulaşmaya engel olan şey anlamına gelir. İsfahânî, âyetlerde zikredilen hicab kelimesinin gözü örten perde anlamında olmadığını

[517] Nûr 24/35.
[518] Zemahşerî, *el-Keşşâf ʿan hakâʾıkı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*, 3: 76.
[519] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 3: 323.
[520] Mâide 5/15.
[521] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 2: 41.

söyleyip âyetlerin bağlamına göre bu kelimeye farklı mecazî anlamlar yüklendiğini dile getirir.[522]

Bu kelime Allah'a isnat edilerek Kur'ân-ı Kerîm'de şu şöyle geçer:

﴿كَلَّآ اِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَّ﴾

"Hayır. Onlar o gün rablerinden perdelenmişlerdir."[523]

İbn Kesîr, kâfirlerden söz eden bu âyette "rableri tarafından perdelenmiş" ifadesiyle "Onlar, rablerini görmekten engellenmiş ve mahrum edilmiştir." anlamının kastedildiğini ifade eder.[524] Bu âyet ekseninde yapılan tartışmalar Allah'ın görülmesi meselesi ile ilgili olup Yûnus sûresinde zikredilen şu âyetle irtibatlandırılarak tartışılmaktadır:

﴿لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

"Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar."[525]

Bu âyette mü'minlerin mükâfatlarından bahsedilirken *ziyade* kelimesi kullanılır. Bazı âlimler buradan hareketle Allah'ın ahirette görüleceğini öne sürer. Bazıları ise Allah'a perde kelimesinin nispet edilemeyeceğini, dolayısıyla da Allah'ın görülemeyeceğini iddia eder.[526] İbn Kesîr'in âyet hakkında yaptığı açıklamadan hareketle onun hicab kelimesini teʾvîl ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle İbn Kesîr'in, mânevî müteşâbihleri, müteşâbih lafızlar arasında saydığı ve bunların anlamını râsihlerin bileceğini öne sürdüğü söylenebilir. Nitekim haberî sıfatlar konusunda İbn Kesîr, ilgili ifadeleri teʾvîl etmiş ve konuyla ilgili farklı yorumları da nakletmiştir. Ayrıca İbn Kesîr'in söz konusu nakilleri tenkit etmeden rivayet etmesinden, bu konuları anlamı bilinen müteşâbihler arasında kabul ettiği de anlaşılmaktadır. Nitekim anlamı bilinmeyen müteşâbihlerden saydığı hurûf-u mukattaʿa konusunda, ilgili harflerin anlamsız

[522] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l- Kur'ân*, 219.
[523] Mutaffifîn 83/15.
[524] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 4: 525.
[525] Yûnus 10/26.
[526] İlyas Çelebi, "Hicab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 430-431.

olduğunu söyleyenleri sert bir şekilde eleştirmiştir.[527] Aynı şekilde görüldüğü üzere mânevî müteşâbih olarak zikredilen konular hakkında te'vîl yapmış ve hadislerden de delil getirerek muteber addettiği görüşlere yer vermiştir.

[527] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*, 1: 51.

SONUÇ

İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿAzîm* adlı eseri Selef'ten yaptığı nakiller ve ilgili tercihlerle sonraki dönemlerde kaleme alınan tefsir çalışmalarını etkilemiştir. İbn Kesîr'in, hocası İbn Teymiyye gibi Selef'e yaptığı yoğun atıflar tefsirinin Selefî geleneğe bağlılığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Müteşâbih âyetlerin yorumu konusunda da aynı hassasiyeti taşıyan İbn Kesîr bu tür nasları yorumlarken Selef'ten yapılan nakilleri önceler. Prensip olarak Selef'in görüşünü daha doğru kabul eden İbn Kesîr, rivayetlerin sıhhatini belirlemek konusunda özen gösterir. Başka bir ifadeyle Selef'ten nakledilen bütün rivayetleri kabul etmez, sened ve metin incelemesine tabi tutar. Dolayısıyla ilgili görüşler arasında tercihler yapıp yer yer kendi görüşlerini de açıklar. Mesela haberî sıfatları yorumlarken hocası İbn Teymiyye'nin aksine lafızların zahirî manasını esas almayıp bu nasları te'vîl eder.

İbn Kesîr'in eseri bir rivayet tefsiri olduğundan müteşâbih naslar da dâhil olmak üzere âyetleri yorumlarken Kur'ân-ı Kerîm ile sünneti esas alır, sahâbe, tâbiʿîn ve tebeʿi- tâbiʿînin görüşlerine de geniş ölçüde yer verir. Ayrıca ilk dönem rivayet tefsirlerinden farklı olarak ilgili rivayetlerin sened kritiğini yapar. İbn Kesîr, bir âyeti yorumlarken konu hakkındaki görüşleri, kaynaklarının önem sırasına göre zikreder ve ilgili rivayetlerin senedini belirtmeye dikkat eder.

İbn Kesîr'in müteşâbih nasları te'vîl ederken kullandığı metodun belirlenebilmesi için muhkem ve müteşâbih kavramlarından bahsedilen Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetindeki vakfenin yerinin tespit edilmesi kilit rol oynar. Bazı müfessirler müteşâbih âyetlerin insanlar tarafından bilinemeyeceğini öne sürerken diğerleri bu lafızların manasının bilinebileceğini iddia eder. Müteşâbih lafızların anlamlarının bilinebileceğini söyleyenler, müteşâbihin kimler tarafından bilineceği hususunda ihtilaf eder ve müteşâbihleri kendi yorumları çerçevesinde çeşitli şekillerde tasnif ederler.

İbn Kesîr, müteşâbih âyetlerin yorumunu ilimde derinleşmiş âlimlerin (râsihûn) bileceğini söyleyip müteşâbih âyetlerin anlaşılabilmesi için muhkem âyetlerle birlikte değerlendirilmeleri gerektiğini belirtir. O, muhkem ve müteşâbihin tanımını, ilgili nassın manasının kapalı olup olmaması ile açıklar. Bu çerçevede müteşâbih âyetlerin anlamlarının herkes tarafından anlaşılamayacağını, muhkem

âyetlerin ise anlaşılabilir olduğunu öne sürer ve muhkem âyetlere şunları örnek verir: Allah'ın varlığı ve birliğine dair deliller, kulların dokunulmazlığından söz eden naslar.

Bu çalışmada müteşâbih naslar tasnif edilirken hakikî ve izâfî müteşâbih ayrımı benimsenmiştir. Buna göre sadece Allah'ın bilgisinde olup kimseyi bilgilendirmediği naslara hakikî müteşâbih, Allah'ın dilediği kullarına dilediği oranda bilgi verdiği naslara ise izâfî müteşâbihler adı verilmektedir. Müteşâbih âyetlerin te'vîli ile ilgili tartışmalar büyük ölçüde izâfî müteşâbihin bölümü olan mânevî müteşâbihle alakalı olduğundan İbn Kesîr'in görüşleri ağırlıklı olarak bu başlıklar altında tartışılmıştır.

Kelimelerin lafzî özelliklerinin incelenmesiyle ortaya çıkan lafzî müteşâbihlere bazı âlimler kitaplarında müstakil olarak yer verirken diğerleri bu tür lafızları müteşâbih saymamıştır. İbn Kesîr'in konu ile ilgili yorumları incelendiğinde onun bu lafızları müteşâbih olarak kabul etmediği söylenebilir. İbn Kesîr mânevî müteşâbihleri ise mecazî anlamlarına uygun olarak teʾvîl eder fakat bunu yaparken aşırı yorum yapmaktan kaçınır. İlgili lafızlara verdiği mecazî anlamları genellikle Selef'in görüşleri arasından seçer ya da onlara benzer anlamlar yükler. Bundan dolayı İbn Kesîr'in müteşâbih nasları teʾvîl ederken ayrıntılı açıklamalar yaptığı söylenemez. Öyle ki çoğunlukla bu lafızlar hakkında hiç açıklama yapmayarak sadece rivayetleri nakleder ve kimi zaman rivayetler arasında birbirine zıt görüşlerden hiçbirini tercih etmez. Nitekim İbn Kesîr Selef'in yolunu takip ederek müteşâbih âyetleri tefsir etme noktasında teşbih ve taʾtîlden kaçındığını ifade eder. Bu noktada İbn Kesîr'in, İbn Teymiyye'nin Selefilik anlayışından farklı bir yol izlediği de vurgulanmalıdır.

İbn Kesîr mukattaʿa harflerini açıklarken hadisleri kaynak olarak kullanır. Fakat ilgili nakillerin bağlamından koparılmasına karşı çıkar. Söz gelimi bir zayıf hadisten yola çıkarak mukattaʿa harfleri ile birtakım olayların, fitnelerin ve savaşların tarihlerinin bilinebileceğini kabul etmez.

İbn Kesîr'e göre bazı müteşâbihleri sadece Allah, diğerlerini ise râsihler bilir. Bu doğrultuda İbn Kesîr hakikî müteşâbihlerin manasını sadece Allah'ın bileceğini kabul eder. Söz gelimi Selef'in mukattaʿa harflerini müteşâbih kabul ettiğini rivayet

eden İbn Kesîr'e göre bu harfler anlamlı olup bunların bilgisi Allah'ın katındadır. İbn Kesîr, mânevî müteşâbihlerden olan haberî sıfatları teʾvîl edip konu ile ilgili farklı yorumları da nakleder. Bu nakilleri tenkit etmeden rivayet etmesi, İbn Kesîr'in bu tür sıfatları anlamı bilinen müteşâbihler arasında kabul ettiğini gösterir. Nitekim anlamı bilinmeyen müteşâbihlerden saydığı hurûf-u mukattaʿa konusunda, ilgili harflerin anlamsız olduğunu söyleyenleri sert bir şekilde eleştirir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksûsî, İbrâhim ez-Zeybek. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998/1419.

Ak, Hâlid Abdurrahman. *Usulü't-tefsir ve kavâ'iduh*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1986.

Akdemir, Hikmet. "Klasik Tefsirlerde Yer Alan Bir İsrâiliyat Örneği". *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. 5 (2003): 70-85.

Aydın, Hüseyin. "İbn Teymiyye'de Allah Tasavvuru, Eleştirel Bir Yaklaşım". *Kelam Araştırmaları* 4/2 (2006): 39-86.

Aydın, Muhammet. *Kur'ân-ı Kerîm'de Lafzî Müteşâbihler*. İstanbul: Nur Yayıncılık, 1998.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiʿu's-sahîh,* nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.

Cengiz, Mehdi. *Fahreddin er-Râzî'de Lafzın Manaya Delaleti Bağlamında Dilde Kesinlik Problemi*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2020.

Cengiz, Mehdi - Fazlıoğlu, Şükran. "Fahreddin er-Râzî'nin 'Dilde Kesinlik' Sorununa Yaklaşımı: Tespit ve Tercih". *Kutadgubilig Felsefe – Bilim Araştırmaları*. 42 (2020): 37-63.

Cerrahoğlu, İsmail. "İbn Ebî hâtim ve tefsiri". *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 18/14 (1970): 36-45.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sıhâh tâcü'l-luğa ve sıhâhi'l-Arabiyye*. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1956.

Çelebi, İlyas. "Hicab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/430-431. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Çelebi, İlyas. "Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/404-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Çetin, Abdurrahman. "Nesh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* . 32/586. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısrî. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Demirci, Muhsin. *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *Makālâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfi'l-musallîn*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.

Ganîmî, Abdu'l-Âhir. *Akîdetu'l-hâfız İbn Kesîr beyne't-tefvîd ve't-te'vîl*. Demmâm: Dâru'l-Ahlâk, 1994.

Hüseynî, Ebü'l-Mehâsin (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen. *Zeylü Tezkireti'l-huffâz*. Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî. *el-ʿUkūdü'd-dürriyye fî menâkıbı Şeyhi'l-İslâm Ahmed İbn Teymiyye*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, ts.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm müsneden ʿani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbiʿîn*. Thk. Muhammed et-Tayyib Es'ad. Mekketü'l-Mükerreme: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.

İbn Hacer el-Askâlânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-mieti's-sâmine*. Thk. Muhammed Abdulmuîd Dân. b.y.: Dâiratü'l-Maârifi'l-Osmaniye, 1972.

İbn Hacer el-Askâlânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *İnbâʾü'l-ğumr bi-ebnâʾi'l-ʿumr*. Kahire: el-Meclisu'l-Âlâ li'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1969.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī. *İhtisâru ʿUlûmi'l-hadîs*. Dârü'l-Meyman: el-Memleketü'l- 'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye, 2013.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī. *Müsnedü'l-Fârûk Emîri'l-Müʾminîn Ebî Hafs ʿÖmer b. Hattâb ve akvâlühû ʿalâ ebvâbi'l-ʿilm*. b.y.: Dârü'l-Felâh, 2009.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Câmiʿu'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-akvâmi's-senen*. Beyrut: Dâru Hadr, 1998.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *el-İctihâd fî talebi'l-cihâd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1988.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Fezâʾilü'l-Ḳurʾân*. b.y.: Mektebetü İbn Teymiye, 1995.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *İrşâdü'l-fakīh ilâ maʿrifeti edilleti't-Tenbîh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfiî*. Riyad: Mektebetü'l-İmam eş-Şafii, 1992.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Tabakâtü'l-fukahâʾi'ş-Şâfiʿiyyîn*. Dârü'l-Vefa, 2004.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-ʿAzîm*. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1996.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî. *Tuhfetü't-tâlib bi-maʿrifeti ehâdîsi Muhtasarı İbni'l-Hâcib*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-ʿArab*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2008.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *ez-Zeyl ʿalâ Tabakāti'l-hanâbile*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi. *Felsefe - din ilişkileri : Faslu'l-makal; el-Keşf an minhaci'l-edille*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1985.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-teʾvîl*. İskenderiye: Dâru'l-îmân, 2009.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *er-Risâletü't-tedmüriyye*. Kahire: Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *İbn Teymiyye Küllîyâtı*. İstanbul: Tevhid yayınları, 1988.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmûʿul-fetâvâ*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1991.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Tefsir Üzerine*. Trc. Harun Ünal. İstanbul: Pınar Yayınları, 1985.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.

İbnü'l-Münâdî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ubeydillah el-Münâdî el-Bağdâdî. *Müteşâbihü'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Muhammed el-Guneyman. Demenhur,Mısır: y.y., ts.

Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*. Doktora tezi, 2013.

Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye, Takıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/391-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Koç, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebî Hâtim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*. Kahire: Mektebetü’s-Safâ, 2005.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005.

Mukâtil b. Süleyman, Ebü’l-Hasen Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâs, 1423.

Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu’s-sahîh.* Riyad: Dâru Tayyibe, 2006/1427.

Nesefî, Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü’t-tenzîl ve hakâʾiku’t-teʾvîl*. Dimeşk Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2011.

Önen, Hacı. “İbn Kesîr ve Taberî’nin Muhkem-Müteşâbih İle İlgili Görüşlerinin Mukayesesi”. *Ekev Akademi Dergisi* 18/60 (2014): 309-319.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi’l- Kur’ân*. Beyrut: Dâru’ş-Şâmiye, 2011.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1990.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. Semerkandî. *Mîzânü’l-usûl fî netâʾici’l-ʿukūl*. Thk. Muhammed Zekî Abdülber. 1. Bs. Katar: Metâbiʿü’d-Devha el-Hadîsiyye, 1404.

Sifil, Ebubekir. *İslâm Ve Modern Çağ*. İstanbul: Rıhle Kitap, 2020.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2006.

Şehristânî, Ebü’l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve’n-nihâl*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1992.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmiü’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmiʿu’l-kebîr,* nşr. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1996.

Türcan, Saliha. *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü - İbn Kesîr Tefsiri Örneği Üzerinden*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.

Türcan, Saliha. “Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr’İn Yeri”. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2019): 338-363.

Üzüm, İlyas. "Mücessime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/449-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Eş'ariyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/447-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Müşebbihe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/156-158. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak dini Kur'ân dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Yusuf Şevki, Yavuz. "Vecih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/585-586. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tercümetü Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*. Thk. Halid b. Süleyman Ali. Dımeşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2013.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *ʿİlmü't-tefsîr*. Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ʿan hakâʾikı kavâmizi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-teʾvîl*. Beyrut: Dârü'l-Mârife, t.y.